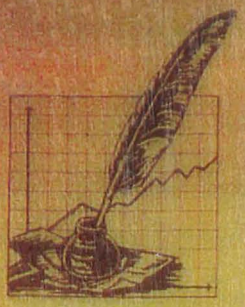
70 yıl
1926-1996

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN VE TÜRKİYE'NİN NÜFUSU 1500 – 1927

THE POPULATION OF THE OTTOMAN EMPIRE AND TURKEY

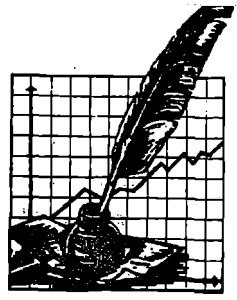
Tarihi İstatistikler Dizisi *Cilt* **2**
Historical Statistics Series *Volume* **2**

Hazırlayan Prepared by **Prof. Cem Behar**

T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ
STATE INSTITUTE OF STATISTICS PRIME MINISTRY REPUBLIC OF TURKEY

yıl
1926-1996

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN VE TÜRKİYE'NİN NÜFUSU

1500 – 1927

THE POPULATION OF THE OTTOMAN EMPIRE AND TURKEY

(With a Summary in English)

Tarihi İstatistikler Dizisi ***Cilt*** **2**
Historical Statistics Series *Volume* **2**

Hazırlayan Prepared by **Prof. Cem Behar**

T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ
STATE INSTITUTE OF STATISTICS PRIME MINISTRY REPUBLIC OF TURKEY

Bu yayının 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre her hakkı Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı'na aittir. Gerçek veya tüzel kişiler tarafından izinsiz çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

State Institute of Statistics, Prime Ministry reserves all the rights of this publication. Unauthorised duplication or distribution of this publication is prohibited under Law No: 5846.

ISBN 975 - 19 - 1353 - 5

Yayın No: 1877
Publication

Devlet İstatistik Enstitüsü
Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 2

Tarihi İstatistikler Dizisi Yöneticisi:
Prof. Dr. Şevket PAMUK

Tarihi İstatistikler Dizisinin amacı Türkiye'nin geçmişine ilişkin istatistiksel verileri araştırmacıların ve genel okurların kullanımına sunmaktır. Bu amaçla herbiri kendi konusunun uzmanı bir araştırmacının yönetiminde yürütülmekte olan çalışmalar ayrı ciltler halinde yayınlanacaktır.

State Institute of Statistics
Historical Statistics Series, Vol. 2

Director of Historical Statistics Series:
Professor Şevket PAMUK

The purpose of the Historical Statistics Series is to collect, edit and present statistical materials about Turkey's past for the use of researchers and general readers. The series consists of individual volumes prepared by experts who are leading authorities in their respective fields.

Daha fazla bilgi için – For further information

Devlet İstatistik Enstitüsü
Yayın Haberleşme ve Halkla İlişkiler Şb.
Necatibey Cad. No: 114
06100 ANKARA

Tel: + (312) – 418 50 27
+ (312) – 417 64 40 / 213 – 215 – 246
Fax: + (312) – 417 04 32

veya – or

Devlet İstatistik Enstitüsü
Döner Sermaye İşletmesi
Necatibey Cad. No: 114
06100 ANKARA

Tel: + (312) – 417 64 40/566 – 616
+ (312) – 425 50 08
Fax: + (312) – 417 58 86

Kapak tasarımı: Sadık KARAMUSTAFA

Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası - Ankara, Mayıs 1996 – State Institute of Statistics, Printing Division, May 1996
MTB : 96 – 134 – 1000 Adet – Number

ÖNSÖZ

Günümüz ve geleceğimizi iyi tasarlamak ve hedeflere ulaşmak geçmişimizi bilim, kültür ve uygarlık boyutunda iyi tanımak ve değerlendirmekle mümkündür.

İstatistik kelime kökeni olarak Latincede "devlet" ve "durum" anlamını taşıyan "status"dan gelmektedir. İstatistik devletin çeşitli göstergelere göre durumunu saptamak üzere derlenen kimi sayısal veriler biçiminde anlam kazanmıştır.

Dünyada istatistik XVII. Yüzyıla kadar dar amaçlı yalnız bilgi toplamaya yönelik yapılmış, bu yüzyıldan sonra devletin veri talebini karşılamak amacı ile nüfus, ölüm, doğum ve göçe yönelik bilgiler derlenmiş ve matematikçiler tarafından istatistik teorisi geliştirilmeye başlanmıştır.

Günümüzde istatistik olgusu toplumun tüm kesimlerinin talebi doğrultusunda bilgilerinin derlenmesi, değerlendirilmesi, analiz edilerek yorumlanması ve kullanıcıya sunulması olarak ele alınmaktadır. DİE çeşitli ekonomik ve toplumsal politikaların izlenip, değerlendirilmesine olanak sağlayan bir istatistiki bilgi altyapısı oluşturmaya çalışmaktadır.

Geçtiğimiz 20 yıl içerisinde veri toplama ve analiz yöntemlerinde ve bilgi sistemi oluşturmaya yönelik çok önemli aşamalar kaydedilmiştir. Diğer taraftan geçmişe yönelik verilerin günümüze taşınmasında ciddi zorluklar sözkonusudur. Bilim adamlarımız bu noktada özverili çalışmaları ile bu zorluğu gidermede önemli atılımlar gerçekleştirmişlerdir. Enstitünün kararı ile bilim adamlarımız tarafından "Tarihi İstatistikler Dizisi" olarak ele alınan tarihi istatistiklerin sistematik biçimde yayımlanması toplumumuzun temel yapısını, birikimini ve geleceğe yönelik potansiyelini oluşturma anlamında önem taşımaktadır.

Hedefimiz olan toplumsal, ekonomik ve kültürel atılım çerçevesinde, geçmişimizin geleceğimizi kurma amacına yönelik değerlendirilmesi olgusunu taşıyan tarihi istatistik verilerin güncel yapıda sunumu, analizi, değerlendirilmesi ve yorumuna yönelik çalışmaların başlatılmasına katkılarından dolayı Sayın Büyükelçi Prof. Dr. Orhan GÜVENEN'e, Proje Yönetmeni Sayın Prof. Dr. Şevket PAMUK'a, yayını hazırlayan Sayın Prof. Dr. Cem BEHAR'a, değerli hocamız Sayın Prof. Dr. Halil İNALCIK'a ve projeye katkıda bulunan ve yayının hazırlanmasında emeği geçen Enstitüsü mensuplarına teşekkürlerimi iletirim.

Prof. Dr. Mehmet KAYTAZ
Başkan
Devlet İstatistik Enstitüsü

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Önsöz	III
Sunuş (Prof. Dr. Orhan Güvenen)	VII
Tarihi İstatistikler Dizisi Başlarken (Prof. Dr. Halil İnalcık)	IX
Tarihi İstatistikler Dizisi İçin Sunuş (Prof. Dr. Şevket Pamuk)	XIII
Önsöz	XVII
İngilizce özet	XXIII
Tablo Listesi	XXV
Harita Osmanlı Vilayetleri	XXXI
Bölüm I 16. ve 17. Yüzyıl: Osmanlı'nın Başlangıcı ve Klasik Dönem	1
Bölüm II 19. Yüzyıl: Sayımlar Dönemi	19
Bölüm III Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçerken	59
Bölüm IV İstanbul	67
Seçilmiş Kaynakça	85
Dizin	99

TABLE OF CONTENTS

	Page
Preface	III
Introduction (Professor Orhan Güvenen)	VII
As the Historical Statistics Series Begins (Professor Halil İnalcık)	IX
Introduction to the Historical Statistics Series (Professor Şevket Pamuk)	XIII
Preface	XVII
Summary in English	XXIII
List of Tables	XXV
Map Ottoman Vilayets	XXXI
Chapter I The Sixteenth and Seventeenth: The Beginning of the Ottoman Empire and the Classical Age	1
Chapter II The Nineteenth Century: The Age of the Censuses	19
Chapter III From Empire to Republic	59
Chapter IV Istanbul	67
Selected Bibliography	85
Index	99

TABLO LİSTESİ

Tablo		Sayfa
1. 1	Osmanlı öncesi dönem için bazı nüfus tahminleri, 2. yüzyıl - 13. yüzyıl	3
1. 2	Bazı Osmanlı vilayetlerinin nüfusu, 1520–1535	4
1. 3	Bazı Osmanlı kentlerinin nüfusu, 16. yüzyıl	5
1. 4	Bazı Osmanlı kent merkezlerinde dinlere göre nüfus, 1520–1530	6
1. 5	Bazı Anadolu kent merkezleri için nüfus tahminleri, 16. yüzyılın ikinci yarısı	7
1. 6	Bazı Osmanlı kent merkezleri nüfus tahminleri ve müslüman nüfus oranı, 16. yüzyıl	8
1. 7	Bursa ve civarı için nüfus tahminleri, 17. yüzyıl	9
1. 8	Çeşitli seyyahlara göre İzmir kent merkezi nüfus tahminleri, 17. yüzyıl - 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl	10
1. 9	Trabzon kenti nüfus tahminleri, 15. yüzyıl - 16. yüzyıl	11
1.10	Halep kenti nüfus tahminleri, 16. yüzyıl - 17. yüzyıl ve 18. yüzyıl	12
1.11	Bayburt kenti nüfus tahminleri, 16. yüzyıl - 17. yüzyıl	13
1.12	Mardin kenti ve Mardin sancağı nüfus tahminleri, 16. yüzyıl	14
1.13	Harput kenti için nüfus tahminleri, 16. yüzyıl	15

LIST OF TABLES

Tables		Page
1. 1	Some population estimates for the Pre–Ottoman period, 2nd century – 13th century	3
1. 2	Population of Ottoman *vilayets* in 1520–1535	4
1. 3	The population of some Ottoman cities in the 16th century	5
1. 4	The religious distribution of the population in Ottoman cities in 1520–1530 (number of *hanes*)	6
1. 5	Population estimates for some Anatolian cities in the second half of the 16th century	7
1. 6	Estimates for the total and Muslim population of some Ottoman cities in the 16th century	8
1. 7	Population estimates for *Bursa and its surroundings* in the 17th century	9
1. 8	Travelers' estimates of the population of *the city of İzmir* in the 17th, 18th and 19th centuries	10
1. 9	Estimates of the population of *the city of Trabzon* in the 15th and 16th centuries	11
1.10	Estimates of the population of *the city of Aleppo* in the 16th,17th and 18th centuries	12
1.11	Estimates of the population of *the city of Bayburt* in the 16th and 17th centuries	13
1.12	Estimates of the population of *the city and the sancak of Mardin* in the 16th century	14
1.13	Estimates of the population of *the city of Harput* in the 16th century	15

Tablo	Sayfa
1.14 Anadolu'nun çeşitli kentleri için nüfus tahminleri, 16. yüzyıl - 17. yüzyıl	16
1.15 Erzincan ve Kemah kent ve kazalarının nüfus tahminleri, 16. yüzyıl	17
1.16 Ordu kazası nüfus tahminleri, 15. yüzyıl - 17. yüzyıl	18
2. 1 Osmanlı İmparatorluğu'nun tümü için bazı nüfus tahminleri, 18. yüzyıl sonu - 19. yüzyıl başı	21
2. 2 Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki bölümü için nüfus tahminleri, 19. yüzyıl başı	22
2. 3 1831 nüfus sayımına göre Osmanlı erkek nüfusu	23
2. 4 1831 sayımına göre bazı Osmanlı kentleri için nüfus tahminleri	25
2. 5 1844 sayımında Osmanlı nüfusu	26
2. 6 Bazı Osmanlı kent merkezlerinin nüfus tahminleri, 1844	27
2. 7 Osmanlı nüfusunun etnik/ dinsel bileşimi, 1844	28
2. 8 Osmanlı nüfusu, 1867	29
2. 9 Beyrut, Şam ve Halep kentleri nüfus tahminleri (I), 18. yüzyıl - 20. yüzyıl başı	30
2.10 Beyrut, Şam ve Halep kentleri nüfus tahminleri (II), 18. yüzyıl - 20. yüzyıl başı	31
2.11 Tuna vilayetinin bazı kentleri için nüfus tahminleri, 1866	32

Tables	Page
1.14 Estimates of the population of various Anatolian cities in the 16th and 17th centuries	16
1.15 Estimates of the population of the cities and districts of Erzincan and Kemah in the 16th century	17
1.16 Estimates of the population of the district of Ordu in the 15th and 17th centuries	18
2. 1 Some population estimates for the Ottoman Empire as a whole at the end of the 18th and the beginning of the 19th centuries	21
2. 2 Estimates for the population of the European part of the Ottoman Empire in the beginning of the 19thcentury	22
2. 3 Ottoman male population according to the 1831 census	23
2. 4 The population of some Ottoman cities according to the 1831 census	25
2. 5 Ottoman population in 1844 census	26
2. 6 Ubicini's estimates of the population of some Ottoman cities in 1844	27
2. 7 The ethnic/religious distribution of the Ottoman population in 1844	28
2. 8 The population of the Ottoman Empire in 1867	29
2. 9 Estimates of the populations of *Beirut, Damascus and Aleppo* in the 18th and the beginning of the 20th centuries (I)	30
2.10 Estimates of the populations of *Beirut, Damascus and Aleppo* in the 18th and the beginning of the 20th centuries (II)	31
2.11 Estimates of the population of cities of the *Danubian province* in 1866	32

Tablo	Sayfa
2.12 Bazı Osmanlı kentleri için nüfus tahminleri, 19. yüzyıl – 20. yüzyıl başı	33
2.13 Ankara kenti için nüfus tahminleri, 18. yüzyıl – 20. yüzyıl başı	34
2.14 Bursa kenti nüfus tahminleri, 19. yüzyıl – 20. yüzyıl	35
2.15 Trabzon kenti için çeşitli nüfus tahminleri, 19. yüzyıl – 20. yüzyıl başı	36
2.16 Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki bölümü için nüfus tahminleri, 1864–1877	37
2.17 Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus tahmini, 1872–1874	38
2.18 Cinsiyete ve cemaatlere göre 1881–1893 nüfus sayımında Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu	39
2.19 Bazı Osmanlı vilayet, sancak ve kaza merkezleri nüfus tahminleri, 1890	43
2.20 Etnik/dinsel cemaatlere göre resmi Osmanlı istatistiklerindeki Osmanlı nüfusu, 19. yüzyıl sonu – 20. yüzyıl başı	46
2.21 Vilayetlere göre resmi Osmanlı istatistiklerindeki Osmanlı nüfusu, 19. yüzyıl sonu – 20. yüzyıl başı	47
2.22 Resmi Osmanlı istatistiklerine göre nüfusun artışı, 1884–1897	49

Tables	Page
2.12 Estimates of the population of some Ottoman cities in the 19th and the beginning of the 20th century	33
2.13 Estimates of the population of *Ankara* in the 18th and the beginning of the 20th century	34
2.14 Estimates of the population of *Bursa* in the 19th and the beginning of the 20th century	35
2.15 Estimates of the population of *Trabzon* at the end of the 19th and the beginning of the 20th century	36
2.16 Estimates of the population of the European part of the Ottoman Empire in 1864–1877	37
2.17 Ritter's estimate of the population of the Empire in 1872–1874	38
2.18 The Ottoman population in the 1881 – 1893 censuses (distribution by sex and religious community)	39
2.19 The population of some Ottoman *province and district centers*, 1890	43
2.20 The ethnic/religious distribution of the Ottoman population at the end of the 19th century according to official statistics	46
2.21 Population of Ottoman provinces at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century according to official statistics	47
2.22 Growth of the Ottoman population between 1884 and 1897 according to official statistics	49

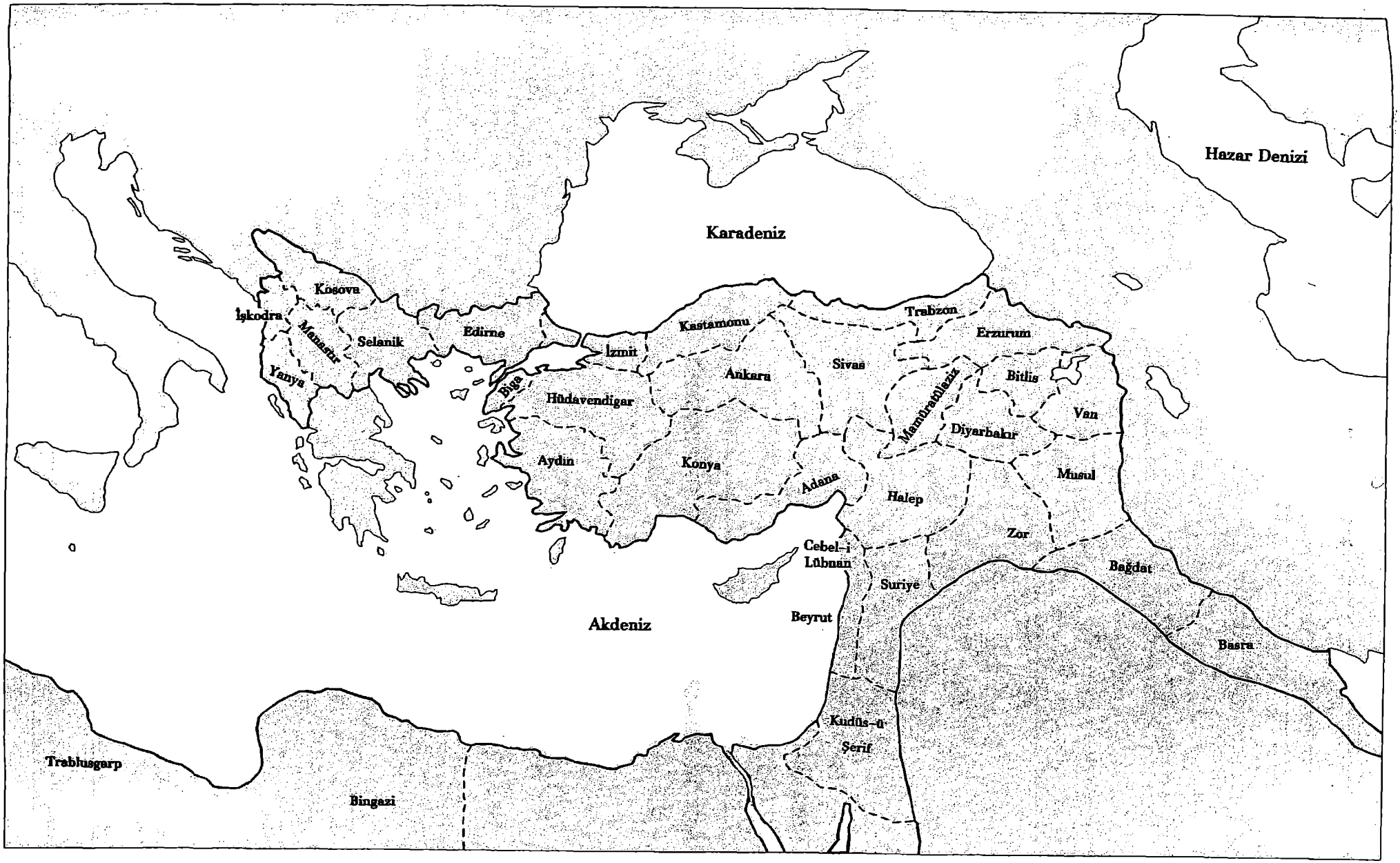
Tablo	Sayfa	Tables	Page
2.23 Dinsel/etnik cemaatlere göre Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusunun tahmini, 1897	50	2.23 Estimates of the distribution of the Ottoman population according to ethnic/religious communities	50
2.24 Resmi rakamlara göre Osmanlı İmparatorluğu'na gelen göçmenler, 1876–1895	51	2.24 Immigrants to the Ottoman Empire in the 1876–1895 period according to official statistics	51
2.25 Resmi istatistiklere göre Osmanlı İmparatorluğu'nda ikamet eden yabancı uyrukluların coğrafi dağılımı, 1897	52	2.25 Geographical distribution of foreign citizens in 1897	52
2.26 Resmi istatistiklere göre yabancı ülkelerde ikamet eden Osmanlı uyruklular, 1895–1896	53	2.26 Ottoman citizens residing in foreign countries in 1895–1896 according to the official statistics	53
2.27 Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki bölümü için nüfus tahminleri, 1911	54	2.27 Estimates of the population of the European part of the Ottoman Empire in 1911	54
2.28 Cinsiyete ve dinsel/etnik cemaatlere göre 1905–1906 nüfus sayımında Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu	55	2.28 The Ottoman population in the 1905–1906 census (distribution by sex and ethnic/religious community)	55
3. 1 İngiliz dışişleri raporlarına göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya kıtasındaki nüfusunun tahmini, 1919	61	3. 1 The population of the Asian part of the Ottoman Empire in 1919 according to British consular reports	61
3. 2 Osmanlı İmparatorluğu'na ve Türkiye Cumhuriyeti'ne gelen Balkan göçmenleri, 1912–1927	62	3. 2 Immigrants from the Balkans that came to the Ottoman Empire and to Turkey, 1912–1927	62
3. 3 Türkiye Cumhuriyeti'nin bazı illerinde göçmen nüfus, toplam nüfus ve göçmen nüfusun toplam il nüfusuna oranı, 1927	63	3. 3 Immigrants, total population and proportion of immigrants in various Turkish provinces in 1927	63
3. 4 Bazı kentlerde gayrımüslim nüfus oranları, 19. yüzyıl sonu – 1927	64	3. 4 Proportion of non–muslims in some cities at the end of the 19th century and in 1927	64
3. 5 Osmanlı İmparatorluğu'nun bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları dahilinde kalan nüfusunun tahminleri (Hatay hariç), 1884–1927	65	3. 5 Estimates of the Ottoman population within the limits of the present day Turkish Republic (except Hatay), 1884 – 1927	65

Tablo		Sayfa
3. 6	Türkiye Cumhuriyeti'nin bazı temel demografik göstergelerinin tahmini, 1923–1927	66
4. 1	İstanbul nüfusu hakkında yapılmış bazı tahminler, 15. yüzyıl – 16. yüzyıl	69
4. 2	İstanbul nüfusu hakkında yapılmış bazı tahminler, 17. yüzyıl – 18. yüzyıl	70
4. 3	Osmanlı nüfus sayımlarına göre İstanbul'un nüfusu, 19. yüzyıl – 20. yüzyıl başı	71
4. 4	Anadolu yakası belediye daireleri ve bazı kazalara göre İstanbul'un nüfusu, 1894	72
4. 5	Osmanlı nüfus sayımlarına göre İstanbul'da müslim ve gayrımüslim nüfus oranı, 19. yüzyıl – 20. yüzyıl başı	73
4. 6	Osmanlı nüfus sayımlarında dinsel/etnik cemaatlerin İstanbul'un nüfusundaki oranı, 19. yüzyıl – 20. yüzyıl başı	74
4. 7	Belediye dairelerine göre 1885 nüfus sayımında İstanbul'un nüfusu	75
4. 8	Dinsel/etnik cemaatlere ve doğum yerlerine göre 1885 nüfus sayımında İstanbul'un nüfusu	76
4. 9	Meslek grubuna göre dinsel/etnik cemaatlerin İstanbul un nüfusundaki oranı, 1885 nüfus sayımı	77
4.10	Bazı resmi Osmanlı yayınlarına göre Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçerken İstanbulun nüfusunun tahminleri, 1885–1935	78

Tables		Page
3. 6	Estimates of some basic demographic indices of Turkish Republic in 1923 and 1927	66
4. 1	Estimates of the population of Istanbul in the 15th and 16th centuries	69
4. 2	Estimates of the population of Istanbul in the 17th and 18th centuries	70
4. 3	The population of Istanbul in the 19th and the beginning of the 20th century according to Ottoman censuses	71
4. 4	The population of some of Istanbul's districts on the Asian side	72
4. 5	The muslim and non–muslim population of Istanbul in the 19th and the beginning of the 20th centuries according to Ottoman censuses	73
4. 6	The ethnic and religious distribution of the Istanbul population in the 19th and the beginning of the 20th centuries according to Ottoman censuses	74
4. 7	The Istanbul population and its distribution to municipalities in 1885	75
4. 8	The Istanbul population in 1885 (birthplaces and ethnic/religious communities)	76
4. 9	The ethnic/religious proportion of Istanbul by occupation in 1885 census	77
4.10	Estimates of the Istanbul population according to Ottoman official publications through Ottoman to Republic, 1885 – 1935	78

Tablo	Sayfa
4.11 Bazı Avrupa ve Amerika yayınlarına göre İstanbul nüfusunun tahminleri, 19. yüzyıl - Cumhuriyet öncesi	79
4.12 İstanbul'da doğurganlık göstergeleri, 1885–1907	80
4.13 Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçerken İstanbul'da ortalama evlenme yaşları, 1906–1940	81
4.14 İstanbul kenti için bazı demografik göstergeler, 1907	82
4.15 İstanbul'da yetişkinler için yaşam tablosu değerleri, 19. yüzyılın ikinci yarısı	83

Tables	Page
4.11 Estimates of the population of pre-republican Istanbul according to European and American sources, 19th century and before Republic	79
4.12 Fertility indices of Istanbul in 1885 and 1907	80
4.13 Mean age at marriage in Istanbul through Ottoman to Republic 1906–1940	81
4.14 Some demographic indicators for the city of Istanbul in 1907	82
4.15 Adult life-table for Istanbul in the second half of the 19th century	83

Osmanlı Vilayetleri (1900 civarı)

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı, onaltıncı yüzyıldan Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusunun ve özellikle bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları dahilinde kalan bölümünün gelişimini, hacmini, evrimini ve mümkün olduğunca bazı demografik özelliklerini belgelemeye çalışmaktır. Bu arada İmparatorluk başkenti İstanbul'un nüfusuna özel bir önem verilmektedir.

Nihai amaç mümkün olduğunca çok sayıda tutarlı demografik veri ve tahmini biraraya getirmektir. Bunları homojenleştirerek, sosyal bilim araştırmacılarının kullanımına sunulacak anlamlı zaman serileri oluşturmaya çalışacağız. Bu zaman serilerinin Cumhuriyet dönemi nüfus sayımları sonuçlarına bağlanmasına da özen gösterilecektir.

Mevcut veri, rakam ve nüfus tahminlerini tartışmak bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Başka ülke ya da dönemlerle karşılaştırmalara zemin hazırlamak ya da doğrudan tarihsel yorum ve analizler yapmak da amacımız değildir. Nüfus hareketlerinin ve değişimlerinin sebep ve sonuçlarına ilişkin tarihsel ve sosyal yorumlar ve değerlendirmeler de amacımızı aşmakta ve tamamen konumuz dışında kalmaktadır. Kaldı ki, Osmanlı dönemi için hangi nüfus tahmininin ne öncüde ve niçin "doğru" ya da "yanlış" olduğu türünden kesin yargıların, Osmanlı tarihsel demografi araştırmalarının bugünkü durumu gözönüne alındığında, pek sağlıklı olamayacağı kanısındayız. Verilerin derlenmesi, mevcut verilerin uzun süreli ve nisbeten homojen zaman serileri haline getirilmesi, mümkün olduğunca "güvenilir" rakamların bir araya getirilip tutarlı bir şekilde sunulabilmesini daha gerçekçi ve yararlı görüyoruz. Çalışmamız, esas itibariyle bir derleme ve sistematizasyon çabasını yansıtır.

Özetle, bu çalışmanın ana ürünü, onaltıncı yüzyıl – 1927 süresini kapsayan bir dizi rakam, seri ve tablolardan oluşmaktadır. Bu sunuş yazısı dışındaki tüm yorumların, yani her tablonun altındaki notların genellikle kısa olmalarına, demografik ve istatistik tekniklerle ilgili bulunmasına, kullanılan temel veri ve kaynakların sunuşuyla da sınırlı kalmasına özen gösterilmiştir.

Kaynaklar ve dönemler

Kapsanacak dönem çok kabaca iki alt döneme ayrılabilir. Bunlardan ilki onaltıncı, onyedinci ve onsekizinci yüzyılları kapsayan alt dönem, diğeri de 1830'da başlayan "modern öncesi" alt dönemdir.

Bu ayırımı yapmamızın esas nedeni bu iki alt dönem arasında Osmanlı nüfusunun gelişme dinamiklerine ilişkin önemli farkların varlığı değildir. Bu tür bir kıstası oluşturmak zaten şimdilik mümkün değildir. Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili Tarihsel Demografi araştırmalarının bugünkü durumu ve eldeki veriler buna izin vermez. Osmanlı İmparatorluğunun nüfusunun bütünsel ve kapsayıcı bir tarihini yazabilmek bizce henüz mümkün görünmüyor.

Yukarıda sözünü ettiğimiz ayırım sadece kullanılacak temel *demografik veri türlerinin* niteliklerinin bu iki alt dönemde birbirlerinden çok farklı olmalarına dayanır. Bu farklılığı sözkonusu nüfus verilerinin hem toplanma ve yapım amaçlarında hem de kullanım yöntemlerinde görmek mümkündür.

a) *Onbeşinci, onaltıncı ve onyedinci yüzyıllara* ait nüfus verileri öncelikle Osmanlı yönetiminin fethedilen topraklarda dönem dönem yaptırdığı *tahrir*lere (sayım ve yazımlara) dayanır. Bu sayım ve yazımların toplandığı *tapu tahrir defterleri* bu dönemler için esas demografik malzemeyi oluşturur. Osmanlı'nın fütuhat devri kapandıktan sonra timar sistemi bozulup vergilerin toplanması için farklı sistemlere geçilince bu tahrir defterleri düzenli bir biçimde tutulmaz olup ihmale uğramıştır. Dolayısıyla bu kaynaklarda onyedinci ve onsekizinci yüzyıllara ait çok büyük boşluklar vardır.

Ayrıca, bu onbeşinci ve onyedinci yüzyıl *tahrir*'leri öncelikli olarak bir nüfus sayımı olarak değil, birer arazi (tapu), nefer ve tarımsal gelir dökümü olarak düşünülmüşlerdi. Yani esas itibariyle bugün anladığımız anlamda bir demografik amaç taşımıyorlardı. Bu *tahrir*'lerde sayım birimi tek tek kişilerin kendileri değildir; vergiye tabi tutulabilecek hanelerdir. Bu *tahrir*'ler bireyler hakkında da pek az bilgi verirler. Dolayısıyla bu veriler salt nüfus miktarını öğrenmek için kullanıldığında dikkatli olmak, toplam nüfusa ulaşmak için dolaylı tahmin yöntemleri kullanmak ve her hâl ü kârda doğrulukları bugün sınanamayacak bazı varsayımlar yapmak gerekmektedir. Bir diğer deyişle, onaltıncı ve onyedinci yüzyıllara ilişkin nüfus rakam ve serilerini güvenirlilik derecesi de genellikle çok yüksek olamayacaktır.

Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllar için nüfus tahminleri, Ömer Lütfü Barkan başta olmak üzere birçok tarihçi ve nüfusbilimci tarafından yapılmıştır. Diğer yandan, bu *tahrir*'lerin birçoğu bugün artık Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yer almayan yörelere aittir. Derlememizin bu yüzyıllara ilişkin bölümünde Osmanlı'nın merkezi yörelerine ait mümkün olduğunca çok sayıda nüfus tahminini derleyip bunları karşılaştırılabilir hale getirmeye ve anlamlı bir biçimde sunabilmeye öncelik tanıyacağız.

b) *Tanzimat dönemi ve sonrasında* Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfus sayımlarına ve nüfus verilerine daha modern bir bakış açısı yerleştirmeye başlamıştır. Bu dönemde nüfus sayımları artık vergi salmak, arazi dökümü yapmak ya da askere almak için değil, nüfusun miktarına, sosyal ve ekonomik niteliklerine ilişkin bilgi almak için yapılmaya başlanır.

İlk iki genel nüfus sayımının yapımına 1831 ve 1844 yıllarında başlanmıştır. Ancak bu ilk iki sayım da tamamlanamamış ve yarım kalmıştır. Bu iki sayımda yalnızca erkek nüfus sayıma tabi tutulmuştur. 1831 sayımının amaçlarından biri de 1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra İmparatorluğun askerî potansiyelini ölçmek idi. Vergilendirme amacı da bu sayımda hâlâ ön plândadır. Sonuçları ise ancak kısmen ve sadece bazı yöreler için mevcuttur. 1844 sayımına gelince, bu sayımın orijinal belgeleri bile henüz bulunabilmiş değildir. 1866 yılında Tuna Vilâyeti Valisi Mithat Paşa tarafından bu vilayetlerde yaptırılan yerel bir nüfus sayımı da çağdaş nüfus sayımlarına yakın bazı özellikler taşır. Ayrıca, bu dönemde çok sayıda Avrupalı seyyah ve bilim adamı Osmanlı nüfusunu tahmin etmeye çalışmışlardır.

Geç Osmanlı döneminin kuşkusuz en anlamlı ve en önemli iki *tahrir-i nüfusu* (nüfus sayımı/yazımı) 1885 ve 1907 yıllarında yapılmış olanlarıdır. Tüm Osmanlı döneminin en ayrıntılı nüfus sayımları bunlardır. Nüfusun yaşa, cinsiyete, medeni duruma, etnik/dinsel cemaate, mesleğe, doğum yerine vs. göre dağılımlarını veren ilk ve son Osmanlı nüfus sayımları bunlardır. Bazı özellikleri dolayısıyla da bu iki sayımdan ve bunlara temel teşkil eden *"esas nüfus kayıt defterleri"*nden hareketle modern nüfusbilim yöntemleriyle doğurganlık, evlilik, ölümlülük vs. göstergeleri hesaplamak mümkündür. 1907 sayımıyla oluşturulan ve *"esas nüfus kayıt defterleri"* ile *"vukuat defterleri"* adı verilen defter türlerine dayanan nüfus kayıt sistemi, Türkiye'de bugün kullanılmakta olan nüfus kütüklerinin temelini oluşturur.

Cumhuriyet dönemiyle bağlantıyı sağlayacak olan işte bu iki sayımın verilerinin dökümü ve analizidir. Bu analizi kısmen (özellikle İstanbul kenti için) yapmaya başlamış bulunuyoruz. Ancak, bunları değerlendirmek için idari taksimatın sınırlarını homojenleştirmek ve temel verilerde sayım yöntemlerinden kaynaklanabilen bazı hataları düzeltmek yoluna da gitmek gerekmektedir.

c) Osmanlı nüfus istatistikleri içinde *İstanbul*'un özel bir yeri vardır. İstanbul bir İmparatorluk başkentidir. Asırlardır sürekli olarak göç alan bir kent niteliği taşımaktadır. Ondokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren kentin demografik örüntülerinin değişmeye başlaması da İstanbul'un temel özelliklerindendir.

Ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'da doğurganlığın hızla azalmaya başlaması ve evlenme yaşlarının (özellikle kadınlar için) tedricen yükselmesi İstanbul nüfus istatistiklerine özel bir önem kazandırır. Gerek Orta-Doğu'ya gerekse İslam ülkelerine baktığımızda, nüfusbilimcilerin "demografik geçiş" adını verdikleri bu sürece girmiş olan ilk kentin İstanbul olduğunu görürüz. Demografik göstergelerin bu "modernleşme" sürecinde İstanbul kenti gerek İmparatorluğu gerek Türkiye Cumhuriyetine, gerekse İslâm ülkelerine bir tür öncü teşkil etmiştir.

Nüfusbilimci olmayan birçok tarihçi gibi, çeşitli dönemlerde İstanbul'a gelmiş olan birçok Batılı seyyah da kentin nüfusunu çeşitli yöntemler kullanarak tahmin etmeye çalışmıştır. Bunun için, örneğin, İstanbul'un iaşesine veya çeşitli gıda maddeleri tüketimine ilişkin rakamları, ya da kentin yüzölçümü ve yerleşim yoğunluğu gibi göstergeleri kullanmaya çalışmışlardır. İstanbul'a ilişkin birçok araştırma ve seyahatnamede nüfus tahminlerine yer verilir ve en ayrıntılı nüfus tahminleri hep

İmparatorluk başkenti hakkında yapılır. Ondokuzuncu yüzyıl başlarına kadar İstanbul nüfusu hep Paris'le, Londra'yla, Berlin'le karşılaştırılmıştır. Ancak bu Avrupa kökenli tahminlerin büyük bir çoğunluğunun da somut hiçbir veriye ya da ipucuna dayanamayan, "olsa olsa" yöntemiyle yapılmış, güvenirliği tam olmaktan çok uzak tahminler olduklarını gözden uzak tutmamak gerekiyor.

Bu çalışmada, İstanbul hakkında çeşitli veri ve tahminler bir araya getirilmekte ve geniş zaman serileriyle birlikte bazı demografik analiz sonuçları da sunulmaktadır. Son dönem Osmanlı nüfus sayımlarına dayanarak İstanbul'a ilişkin doğurganlık, evlenmeler ve ölümlülük analizleri tarafımızdan yapılmıştır.

Yaklaşım ve uyarılar

Bu çalışmada tablolar halinde sunduğumuz nüfus rakamlarının büyük çoğunluğu kesinlik taşıyan birer tesbit niteliğinde değildir. Bunları daha çok bir *"tahmin"* olarak görmek gerekir. Bunun böyle olduğunu hem tabloların başlıklarında, hem de tablonun altına bu tahminin yapıldığı yayını ya da kaynağı açıkça belirterek vurguladık. Kullandığımız yayın ya da kaynakların birçoğunda kullanılan temel verilerin niteliği veya tahmin yöntemlerinin teknik ayrıntıları açıkça belirtilmez. Her tablonun altında verilen notlarda bu boşlukları mümkün olduğunca doldurmaya çalıştık. *"tahmin"* ile *"icat"* arasındaki ince çizginin nereden geçtiği konusunu ise tarihçilerin yargısına bırakmayı tercih ettik.

Yukarıda belirttiğimiz ilke ışığında, derlenmiş ya da yayınlanmış nüfus tahmin ve rakamlarını oldukları gibi (fakat kaynaklarını, kökenlerini ve yöntemlerini de belirtmeyi hiçbir zaman ihmâl etmeden) vermek yolunu tercih ettik. Bu çalışmada "doğru"yu bulmaya çalışmaktan ziyade, zaten nisbeten az sayıdaki veri ve tahmini sistematik bir biçimde sunmaya yöneldik.

Hiçbir rakam veya tahmini doğrudan doğruya yargılama, eleştirme, düzeltme ya da değiştirme yoluna gitmedik. Konu onaltıncı veya ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı nüfus tahminleri olunca, "en doğrusunu" bulmak zaten olamaz. Örneğin, aynı kent ya da yöre için aynı yıla ya da döneme ilişkin birden fazla tahmin yapılmışsa bunlar arasında (bu farklı tahminler birbiriyle çelişse dahi) herhangi bir kesin tercih ya da öncelik belirtmekten kaçındık. Bunun yanısıra, tahminlerin ve rakamların bizzat kendilerine ve kullanılan birincil kaynaklara başvurulmasını kolaylaştırmak amacıyla bu çalışmanın sonuna genişçe bir kaynakça/bibliyografya ekledik.

Bu çalışmada sunduğumuz veri, rakam ve tahminler birbirinden bağımsız *tablolar* biçiminde sunulmaktadır. Her tabloyu kendi içinde anlamlı bir bütün olarak tasarladık. Her tablonun altında verilen *notlar* da o tablonun tamamlayıcı bir parçası olarak görülmeli, o tablodan bağımsız olarak düşünülmemelidir. Öncelikle teknik nitelikte olmasına özen gösterdiğimiz bu notlar, ilgili tablodaki rakam ve tahminlerin tarihçi ya da sosyal bilimci gözüyle yorumu, eleştirisi, doğrulanması ya da sorgulanması olarak algılanmamalıdır. Bu *not*ların (veya tabloların bizzat kendilerinin) biraraya gelmesiyle bir Osmanlı nüfusunun tarihinin oluşabileceği de katiyen sanılmamalıdır. Her tablonun altındaki *notlar* sadece teknik bir nitelik taşırlar,

tabloda kullanılan veri kaynaklarına ve tahmin yöntemlerine açıklık kazandırmayı, karşılaştırmaları kolaylaştırmayı amaçlarlar.

Belirttiğimiz gibi, Osmanlı İmparatorluğu nüfusunun bütünsel ve kapsayıcı bir tarihini yazabilmek, bugünkü bilgilerimizle, bizce henüz mümkün değildir. Bu çalışmadaki *tablo*lar arasında görülebilecek kimi kronolojik ve coğrafi kopukluklar veya çelişkiler de bu geçici imkânsızlığın bir sonucudur. Kaldı ki, bu kadar geniş, bu denli büyük farklılık ve çeşitlilikler içeren, ömrü altı yüzyıla yayılmış ve coğrafi olarak da son derece değişken olan bu İmparatorluğun demografik tarihinin, yazılabilse dahi, anlamlı olup olamayacağı bizce kuşkuludur. Dolayısıyla, mevcut veri ve tahminlerin bu biçimde, yani sistematik bir *tablo*'lar ve tamamlayıcı *notlar* dizisi olarak sunulmasını geçici fakat aydınlatıcı bir çözüm olarak görmekteyiz.

Bu çalışmada önemli gördüğümüz bir diğer amaç da Osmanlı nüfus verileriyle Cumhuriyet dönemi rakamları arasında bağlantı ve devamlılık kurulmasına katkıda bulunabilmek, mümkün olduğunca karşılaştırma yapılabilmesini sağlamaktır. Bu konuda karşımıza iki ana metodolojik ve coğrafi sorun çıkmaktadır. Bunlardan ilki Osmanlı İmparatorluğu'nun genel idari taksimatıyla, ikinci de Osmanlı İmparatorluğu'nun bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalan yöreleriyle ilgilidir.

a) *Osmanlı İmparatorluğu'nun iç idari taksimatı* (bölümlenmesi), bugünle karşılaştırılabilirlik açısından, çözümü neredeyse imkânsız bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Klasik Osmanlı döneminde (yani 15. ve 16. yüzyıllarda) Vilâyet ve Sancak sınırları göreli olarak muğlâktır ve sıkça da kesin bir biçimde saptanmaları çok zordur.

Daha sonraki dönemler içinse, özellikle ondokuzuncu yüzyıldaki toprak kayıpları ve sınır tashihleriyle Tazminat reformlarının getirdiği birçok idari sınır değişikliği yüzünden, vilâyet ya da kaza (il ve ilçe) bazında nüfus hakkında uzun vadeli zaman serileri oluşturmak çözümü zor büyük bir problem oluşturmaktadır. Ayrıca, bu idari birimlerin nüfuslarını Türkiye Cumhuriyeti'nin İl ve İlçelerinin nüfusuyla karşılaştırmak da neredeyse olanaksızdır. Bu sürekli sınır değişiklikleri dolayısıyla, ve bazı istikrar dönemleri hariç, hem bir bütün olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun, hem de çeşitli vilâyetlerinin nüfusunun gelişim ve değişimini izlemek zorlaşmaktadır.

Bu bakımlardan, hem izlenmesi daha kolay ve dayandığı veriler genellikle daha ayrıntılı, hem bugünün perspektifiyle daha anlamlı olan, hem de diğer daha geniş coğrafi ve idari birimler gibi aşılması zor sınır sorunları yaratmayan *kent merkezleri* nüfusu rakam ve tahminlerine bu çalışmada daha büyük yer verdik. Bundan sadece büyük kentleri değil, genellikle vilâyet ve kaza merkezi olan tüm yerleşim yerlerini kastediyoruz. Ancak Osmanlı idari bölümlenmesinin esasını teşkil eden Vilâyet, Sancak, Kaza ve Liva'larm bütünü için yapılmış nüfus tahminlerini ve sayım sonuçlarını da (özellikle ondokuzuncu yüzyıl için) vermeden edemezdik elbette. Ayrıca, bir adet Osmanlı idari haritasını da metne ekledik.

b) *Osmanlı'nın bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalan toprakları* da, bu bağlamda, ayrı bir metodolojik sorun oluşturmaktadır. Biz bu konuda iki ayrı ilkeye bağlanmayı seçtik:

1) Bu yöre ve ülkelerin nüfuslarına ilişkin rakam ve tahminleri sadece bunların Osmanlı egemenliği altında bulundukları dönemler için verdik. Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalan bazı kentlerin nüfuslarını ise Türkiye'ye yakınlıkları ve tarihsel açıdan önemleri ölçüsünde tablolarımıza dahil ettik. Örneğin, Halep, Şam ya da bazı Balkan ve Rumeli kentleri tablolarımızda nisbeten önemli bir yer işgal etmektedir. Sonuçta tablolarımıza Anadolu merkezli bir bakış açısının yansıdığı açıktır.

2) Bu coğrafi önceliklerin sonucu olarak bazı boşluklar doğabilecektir elbette. Bunları kısmen de olsa telafi etmek ve dileyen okuyucunun onlara ulaşabilmesini sağlamak amacıyla, Osmanlı İmparatorluğu'ndan erken dönemlerde ayrılmış ya da bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nden nisbeten uzak yöre ve ülkelerin nüfuslarına ilişkin bazı demografik kaynak, yayın ve çalışmaları da Kaynakçaya dahil etme yolunu seçtik.

Prof. Dr. Cem BEHAR

SUMMARY IN ENGLISH

This collection aims to present a picture of various population figures, statistics, estimates and demographic indicators as coherent as possible for various parts of the Ottoman Empire, from the 15th and 16th centuries to the first census of republic in 1927. A special attention was focused on the population of Istanbul. We have tried to bring together as many estimates and demographic data as possible and constitute significant and homogeneous tables and time series.

Most of the figures presented should be considered simply as estimates and approximations but not as accurate statistical data, unless otherwise indicated. This fact has been stressed throughout, both in the table headings and notes. These notes are always of a technical nature and are intended to shed light on the primary sources used and on the methodology involved in the computation of the figures presented. A bibliography of primary and secondary sources is appended to the list of tables.

Obtaining a reasonable degree of comparability with the late Ottoman and Republican data and censuses has been one of the main objects of this colletion. This poses a number of methodological problems – those concerning the heterogeneity and variability of Ottoman administrative units and those pertaining to the lands of the Ottoman Empire which are not part of the Turkish Republic. The population of the better defined and stabler *urban centers* has therefore been emphasized throughout. As to the countries which were once a part of the Ottoman Empire, they have been taken into account only for the period that they were under the Ottoman domination. The result has probably been that the collection is rather focused on Anatolia and its immediate neighborhood.

The aim of this collection is not to present a global demographic history of the Ottoman Empire. It is, as yet, impossible to write such a history, given the present state of the art. And even if it could be written, assuming that the basic historical sources were sufficient, it is doubtful that a totalizing demographic history of such an immense, geographically variable and socially heterogeneous Empire that lasted for over six centuries could ever be coherent, meaningfull, or even interesting. The following set of tables, therefore, each with its inseparable list of technical notes, should not be considered as a surrogate population history of the Ottoman empire, but only as a second-best solution, an ephemeral and symptomatic remedy to the above mentioned temporary impossibility.

BÖLÜM I

15. ve 16. YÜZYIL:

OSMANLI'NIN BAŞLANGICI VE KLASİK DÖNEM

1.1 Osmanlı öncesi dönem için bazı nüfus tahminleri, 2. yüzyıl - 13. yüzyıl

	Tarih (Yüzyıl)	Nüfus[1]
Anadolu		
	2	8 800 000
	5	11 600 000
	10	8 000 000
	[2]13	6 000 000
Anadolu'da bazı kent merkezleri		
Urfa	[3]11	35 000
Malatya	11	35 000
Tralles (Aydın)	13	36 000
Affrodisias	13	5 000
Antakya	12	40 600
İznik	11	25-30 000
Bursa	11	30 000

Kaynak: Russell (1958), Charanis (1966), Vryonis (1971).

(1) Bu tahminler genellikle nüfusla doğrudan ilgili rakamlara değil, bölgesel düzeydeki tarımsal üretim düzeyinin tahminlerine ve bu üretimin besleyebileceği takribi nüfus gibi dolaylı yöntemlere dayanır. Dolayısıyla hata payları çok yüksektir.
(2) 13. yüzyıl başı.
(3) 1071 yılı.

1.2 Bazı Osmanlı vilayetlerinin nüfusu, 1520–1535

(Ömer Lütfü Barkan'a göre)

Vilayet[1]	Hane adedi		Nüfus[2]
	Müslüman	Hıristiyan	
Anadolu	517 813	8 511	2 632 975
Karaman	134 452	3 127	687 895
Zülkadriye	64 102	2 631	333 665
Diyarbakır	70 858	11 938	415 420
Rûm	116 772	51 662	842 170
Arap	113 358	914	571 360
Tımar sahipleri	50 000	–	[3]250 000
Toplam	–	–	**5 733 485**
İstanbul	[3]46 000	[3]25 000	[3]400 000
Rumeli	194 958	862 707	5 308 995
Tımar sahipleri	50 000	–	[3]250 000
Toplam	–	–	**5 958 995**
Genel toplam			**11 692 480**

Kaynak: Barkan (1953), Barkan (1957).

Not. 1. Bu tablo Barkan'ın –1953 yılında yayınlanan makalesi ile arasında çok küçük farklar bulunan– 1957'de yayınlanan makalesinde yer alan versiyonu esas alınarak hazırlanmıştır. Barkan'ın bu tablosu tahrir defterlerine dayanılarak Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm nüfusu hakkında yapılmış ilk tahmindir ve sonraki tüm tahminlere örnek teşkil etmiştir.

2. Barkan'ın tablolarında, az sayıda olmakla birlikte, Yahudi nüfusun miktarı da verilmektedir.

3. Barkan'a göre Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek nüfusu bu tabloda tahmin edilen rakamdan yüzde 10 ya da 15 oranında daha fazla olmalıdır.

4. Yerassimos Barkan'ın bu 16. yüzyıl İstanbul nüfusu tahminlerini çok abartılı ve dayanıksız bulur. İstanbul'daki o dönemdeki Vakıf evlerin sayısından hareketle, ve hane başına ortalama 5 nüfus düştüğü varsayımıyla 16. Yüzyılın ortasında sur içi İstanbul'unun nüfusunu yaklaşık 150 000 olarak tahmin eder (bkz. Yerassimos, 1995, s. 27).

5. 15. ve 16. yüzyılda İstanbul'un nüfus tahminleri için bkz. Tablo 4.1 ve Tablo 4.2.

(1) Adı geçen Osmanlı vilayetlerinin hangi kaza ve livaları kapsadıkları hakkında bkz. Barkan (1953 s. 11, ve 1957 s. 20-21).

(2) Her vilâyet için toplam nüfus, hanehalkı büyüklüğü olan 5 katsayısı ile çarpılarak tahmin edilmiştir. Bu katsayıyı ve tahmin yöntemini ilk kez Barkan kullanmıştır.

(3) Barkan'ın Tahrir defterlerindeki rakamlara dayanmayan, sadece kişisel bir tahmin yaptığını gösterir. Özellikle İstanbul ile ilgili rakamı büyük bir kuşkuyla karşılamak gerektiği konusunda Barkan'la fikir birliği vardır (bkz. Tablo 4.1). Tımarlı sipahilerinin sayısı hakkında da belirsizlik vardır.

1.3 Bazı Osmanlı kentlerinin nüfusu, 16. yüzyıl

(Ömer Lütfü Barkan'a göre)

	1520 öncesi	1520–1530	1571–1580	1580 sonrası
İstanbul	[1]97 956	[2]400 000	[3]700 000	
Halep	[4]67 344	56 881	45 531	46 345
Şam		57 326		[5]42 779
Bursa		34 930	70 686	
Edirne		22 355	30 140	
Diyarbakır		18 942	31 443	
Ankara		14 872	29 007	
Atina		12 633	17 616	
Tokat	[6]17 328	8 354	13 282	[7]21 219
Konya		6 127	15 356	[8]18 491
Sivas	3 396	5 560	16 846	
Saraybosna		5 632	23 485	
Manastır	2 645	4 647	5 918	
Üsküp	4 947	4 631	9 867	
Sofya		3 899	7 848	

Kaynak: Barkan (1957), Braudel (1966), Ergenç (1965).

Not. 1. Bu kent nüfuslarını elde etmek için Barkan önce tahrir sırasındaki hane sayısını 5'le çarpmıştır. Elde ettiği rakamı, tımarlıları, askeri sınıfı ve köleleri de hesaba katmak için İstanbul'da yüzde 20, diğer kentlerde de yüzde 10 oranında büyütmüştür.

2. Barkan'ın verdiği bu rakamların Osmanlı'daki Hıristiyan ve Yahudi nüfusu gerçekçi bir biçimde yansıtmadığı da ileri sürülmüştür. Bkz. Issawi (1958), Russell (1960).

3. Tablo 1.2 ve Tablo 1.3'deki rakamları Barkan 1970 yılında yayınlanan makalesinde de aynen kullanmıştır..

4. 15. ve 16. yüzyılda İstanbul'un nüfusunun tahminleri için bkz. Tablo 4.1 ve Tablo 4.2.

(1) 1477 yılı.
(2) Tereddütlü.
(3) İstanbul için 1571–1580 dönemi tahmini rakamı, bir veri temeline dayanmayıp, Barkan tarafından doğrudan Braudel'den alınmıştır.
(4) 1519 yılı.
(5) 1595 yılı.
(6) 1455 yılı.
(7) 1646 yılı.
(8) 1584 yılı.

1.4 Bazı Osmanlı kent merkezlerinde dinlere göre nüfus, 1520-1530
(Ömer Lütfü Barkan'a göre)

Kent	Hane sayısı[1]			
	İslâm	Hıristiyan	Yahudi	Toplam
İstanbul[2]	9 517	5 162	1 647	16 326
Bursa	6 165	69	117	6 351
Edirne	3 338	522	201	4 061
Ankara	2 399	277	28	2 704
Atina	11	2 286		2 297
Tokat	818	701		1 519
Konya	1 092	22		1 114
Sivas	261	750		1 011
Saraybosna	1 024			1 024
Manastır	640	171	34	845
Üsküp	630	200	12	842
Sofya	471	238		709
Selânik	1 229	989	2 645	4 863
Serez	671	357	65	1 093
Tırhala	301	343	181	825
Larissa	693	75		768
Niğbolu	468	775		1 343

Kaynak: Barkan (1957), Barkan (1970).

Not. 1. Ömer Lütfü Barkan, hane sayısından toplam nüfusa ulaşmak için hane sayısını 5'le çarpmayı önerir.
(1) Sadece vergi mükellefi olan hanelerdir.
(2) 1478 yılı. İstanbul için verilen haneler rakamı Schneider (1952) ve Ayverdi (1958)'den alınmıştır.

1.5 Bazı Anadolu kent merkezleri için nüfus tahminleri, 16. yüzyılın ikinci yarısı

Kent	Yıl	Yaklaşık nüfus[1]
Bursa	1573 - 1574	64.000 - 65.000
Kayseri	1584	30.000 - 33.000
Ankara	1571 - 1572	25.000 kadar
Tokat	1574 - 1575	13.000 - 15.000
Konya	1584	13.000 - 15.000
Sivas	1574 - 1575	15.000 - 16.000
Kastamonu	1582	9.000 - 11.000
Maraş	1565 öncesi	13.000 - 14.000
Çorum	1576 - 1577	6.000 - 8.000
Amasya	1576 - 1577	8.000 - 10.000
Niğde	1584	10.000 - 12.000
Balıkesir	1573 - 1574	7.000 - 9.000
Afyon	1572 - 1573	7.000 - 8.000
Manisa	1575 - 1576	7.000 - 8.000
Malatya	1559 - 1560	8.000 - 9.000
Kütahya	1570 - 1571	7.000 - 9.000
Sinop	1582	3.000 - 5.000
Kırşehir	1584	4.000 - 6.000
Adana	1572 - 1573	3.000 - 4.000
Akşehir	1584	6.000 - 7.000
Bergama	1573 - 1574	7.000 - 9.000
Aksaray	1584	8.000 - 10.000
Karaman	1584	7.000 - 8.000
Seydişehir	1584	4.000 - 6.000
Merzifon	1576 - 1577	5.000 - 6.000

Kaynak: Faroqhi (1980), Faroqhi (1984), Faroqhi (1987).

Not. 1. Faroqhi'nin nüfus tahminleri Barkan'ınkilerle sonuç olarak genelde uyum içindedir.

(1) Faroqhi'nin yöntemi hane sayısının değil, vergi mükelleflerinin sayısını bir katsayıyla çarpımına dayanır. Barkan gibi kesin bir rakamı değil, olası bir tahmin aralığını hedefler.

1.6 Bazı Osmanlı kent merkezleri nüfus tahminleri ve müslüman nüfus oranı, 16. yüzyıl

A. Nüfus B. Oran (%)

Yıl		Kayseri	Karaman	Amasya	Trabzon	Erzurum
1500	A ...	6 861-8 005	-	-	-	-
	B ...	86				
1523	A ...	7 093-8 274	2 079-2 426	5 970-6 965	4 419-5 196	-
	B ...	81	97	78	15	
1550	A ...	10 590-12 355	-	4 923-5 744	-	-
	B ...	81		43		
1585	A ...	24 753-28 879	6 144-7 168	9 978-11 641	6 366-7 427	1 644-1 918
	B ...	78	98	77	54	34
1642	A ...	-	-	5 208-6 076	-	-
	B ...	-	-	-	-	-

Kaynak: Jennings (1976), Jennings (1983).

Not. 1. Jennings'in kullandığı arşiv kaynakları şunlardır: Başbakanlık Arşivi Tapu Tahrir Defteri 33, 104, 205, 387, 455, 776, 976.

2. Jennings tahminlerinde alt ve üst sınırlar verilmektedir. Bunlar kent merkezlerindeki yetişkin ve vergi mükellefi erkek (nefer) sayısının iki ayrı katsayıyla (3 ve 3,5) çarpımından elde edilmiştir.

3. Jennings her iki cemaat için aynı katsayıları kullandığından Müslüman olan ve olmayan nüfusun cinsiyet ve yaşa göre bileşimlerinin aynı olduğu varsaymış olmaktadır.

4. Bu beş kent merkezinde 1523 yılında toplam olarak 6 520 "nefer" var iken, bu sayı 1585'te 16 295'e çıkmıştır. Müslümanların oranı da yüzde 67'den yüzde 76'ya ulaşmıştır.

5. Jennings'in tahminleri genellikle gerek Barkan'ınkilerle gerekse Faroqhi'ninkilerle uyumludur.

1.7 Bursa ve civarı için nüfus tahminleri, 17. yüzyıl

	Yıl	Hane sayısı	Nüfus
Bursa			
	1631	3 644	19 714
	1640[1]	4 628	23 927
	1670	7 587	39 225
	1680	6 140	31 478
	1696	5 441	27 241
Mudanya			
	1673	-	2 565
	1696	-	2 440

Kaynak: Gerber (1988).

Not. 1. Nisbeten düzenli tahrir defterlerinin artık tutulmadığı bu yıllar için Gerber bazı kısmi vergi ve sayım kayıtlarıyla birlikte, esas olarak Bursa Kadı Sicillerini kullanmıştır.

2. Gerber kentteki "hane" sayısını, Ömer Lütfü Barkan'ın önerisine uyarak 5'le çarpmış, çıkan rakama da kentteki köle sayısını eklemiştir. Gerber'e göre Bursa kent merkezindeki köle sayısının toplam nüfusa oranı 1600-1630 döneminde yüzde 8,2'den 1671-1700 döneminde yüzde 2,2'ye gerilemiştir.

3. Gerber'e göre en güvenilir rakamlar 1631 yılına ait olanlardır. En çok kuşkuyla karşılanması gerekenler ise 1696 yılı rakamlarıdır.

4. Gerber Bursa ve Mudanya'ya bağlı köylere ilişkin rakamlar da vermektedir. Genel olarak, bu yöre nüfusunun 17. yüzyılın ikinci yarısında düşme eğiliminde olduğu sonucuna varılıyor.

(1) Sayım defterlerinden birinin tarihi kesin olmayıp 1640 civarında olduğu tahmin edilmektedir.

1.8 Çeşitli seyyahlara göre İzmir kent merkezi nüfus tahminleri, 17. yüzyıl - 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl

Yıl	Seyyahlar	Toplam	Müslüman	Rum	Ermeni	Musevi
1631	Tavernier	90 000	60 000	15 000	8 000	7 000
1671	Evliya Çelebi	51 500	-	-	-	-
1675	Spon	55 000	30 000	10 000	-	15 000
1678	Le Bruyn	80 000	-	-	-	-
1699	La Motraye	24 100	14 000	8 000	400	1 500
1702	Tournefort	27 200	15 000	10 000	200	1 800
1714	Lucas	128 000	100 000	20 000	8 000	-
1720	Sainte-Maure	65 000	50 000	8 000	6 000	1 000
1731	Tollot	75 000	50 000	12 000	7 000	6 000
1739	Pococke	100 000	85 000	8 000	2 000	5 000
1776	Choiseul-Gouffier	102 200	65 000	21 000	6 000	10 000
1794	Dallaway	100 000	-	-	-	-
1812	Tancoigne	100 000	60 000	25 000	10 000	5 000
1836	Texier	150 000	75 000	40 000	10 000	15 000

Kaynak: Iconomos ve Slaars (1868), Ülker (1974), Panzac (1985), Goffman (1990), Gürsoy (1993).

Not. 1. Çeşitli ülkelerden gelen seyyah, tüccar vs. tarafından yapılan bu tahminlerin hiçbiri somut rakamlara ve belgelere dayanmamaktadır. Birbirine çok yakın tarihlerde yapılmış tahminlerin bu denli farklı olabilmesi de buna bağlıdır.

2. Bazı tahminlere sadece kent merkezinin değil, civar köylerin de ya da İzmir kazasının tümünün dahil edildiği anlaşılıyor. Bazılarında ise toplam nüfus rakamına İzmir'de oturan yabancı uyruklular da dahil edilmiştir.

1.9 Trabzon kenti nüfus tahminleri, 15. yüzyıl - 16. yüzyıl

Yıl	Müslüman		Hıristiyan		Toplam
	Nüfus	%	Nüfus	%	
1486	1 290	19.2	5 421	80.8	6 711
1523	1 005	14.3	6 012	85.7	7 017
1553	2 850	46.7	3 250	53.3	6 100
1583	5 670	53.6	4 905	46.4	10 575

Kaynak: Lowry (1977), Lowry (1981).

Not. 1. Lowry yukarıdaki tarihlerde toplam nüfus rakamını elde etmek için tahrirlerdeki hane sayısını 5'le çarpmakla yetinmiştir. Ne var ki, Lowry, bu katsayının seçilmesinin nedeninin *bu rakamın doğruluğuna olan inancından dolayı değil, sadece Trabzon rakamlarının diğer bölgelerle kıyaslanmasını kolaylaştırmak amacıyla* olduğunu belirtiyor (Lowry, 1981, s. 22).

2. Lowry'nin aktardığı bilgiye göre 1436–38 yıllarında Trabzon'un nüfusu bir İspanyol seyyahı tarafından 4 bin olarak tahmin edilmiştir. Bir diğer tahmine göre ise bu nüfus 14. yüzyılda 6 bine varmıştı. Bu rakamın yüzde 60–65'i Pontus'lu Rumlardan, yüzde 15–20 kadarı ise Müslümanlardan oluşuyordu. Kentin Osmanlılar tarafından 1461'de fethinden hemen önce nüfus 4 bin ya da 5 bin kişiye düşmüştü (Lowry, 1981, s. 17–18).

1.10 Halep kenti nüfus tahminleri, 16. yüzyıl - 17. yüzyıl ve 18. yüzyıl

Yıl	Nüfus
1537 - 1538	80 000
1584	75 000
1683	115 000
1700 - 1710	110 000 - 120 000
1790 - 1800	100 000

Kaynak: Raymond (1984), Marcus (1989).

Not. 1. İlk üç tahmin Raymond, diğer ikisi Marcus tarafından yapılmıştır.

2. Raymond'un kullandığı birinci kaynaklar şunlardır: Başbakanlık Arşivi Tapu Tahrir 397 ve 610.

3. Raymond, toplam kent nüfusuna ulaşmak için Tapu Tahrir Defterlerinde görünen hane sayısını Barkan'ın önerdiği 5 katsayısıyla, ya da Bernard Lewis'in öngördüğü gibi 5 ile 7 arasındaki bir rakamla değil, 8 katsayısıyla çarpmıştır. Marcus ise Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgesi için o dönemde 7 çarpanının daha uygun olacağı kanısındadır.

4. Marcus, kendi nüfus tahminlerini Halep kentinin yüzölçümü ile kilometre kareye tahmini nüfus yoğunluğunu çarparak elde etmiştir.

1.11 Bayburt kenti nüfus tahminleri, 16. yüzyıl - 17. yüzyıl

Yıl	Müslüman		Hıristiyan		Toplam
	Nüfus	%	Nüfus	%	
1516	866	35.4	1 611	63.8	2 477
1520	2 641	53.5	2 294	46.5	4 935
1530	937	29.9	2 294	70.1	3 231
1591	1 960	34.8	3 670	65.1	5 630
1642	2 275	64.3	1 260	35.6	3 535

Kaynak: Miroğlu (1975).

Not. 1. Kullanılan kaynaklar; Başbakanlık Arşivi Tapu Tahrir 60, 387, 966; Kuyud-u Kadime 46.
2. 1520 tarihli rakama Bayburt kalesinin nüfusu da dahildir. Diğer rakamlarda bu kale içi nüfusu yer almamaktadır.

1.12 Mardin kenti ve Mardin sancağı nüfus tahminleri, 16. yüzyıl

Yıl	Müslüman	Hıristiyan	Yahudi	Toplam
1518				
Mardin	3 594	4 136	480	8 100
Nusaybin	583	511	-	1 094
Savur	437	-	-	437
1526				
Mardin	4 610	6 099	103	10 712
Nusaybin	953	810	-	1 763
Savur	463	74	-	537
Birecik (kazâ)	9 724	896	-	10 620
1540				
Mardin	5 511	7 768	664	13 943

Kaynak: Göyünç (1969).

Not. 1. Göyünç'ün kullandığı kaynaklar: Başbakanlık Arşivi Tapu Defteri 200, 481, 490, 491, 527, 538, 583, 596, 598, 644, 651.

2. Bu tahmini rakamlar Göyünç tarafından vergi mükellefi hane adedi 5'le çarpılıp sonuca vergi mükellefi olmayan kişilerin tahmini sayısının eklenmesiyle elde edilmiştir.

1.13 Harput kenti için nüfus tahminleri, 16. yüzyıl

Yıl	Müslüman		Hıristiyan		Toplam
	Nüfus	%	Nüfus	%	
1518	3 775	62.3	2 287	37.7	6 062
1523	4 720	56.5	3 630	43.5	8 350
1566	7 247	53.9	6 190	46.1	13 437

Kaynak: Ünal (1989).

Not. 1. Ünal, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da 20. yüzyılda gördüğümüz nisbeten yüksek doğurganlık düzeyinin aynı şekilde geçmişte de var olduğunu farz ederek "*hane*" birimini 5 değil 7 kişi olarak kabul etmiştir (bkz. Tablo 1.10).

2. Ünal'a göre Harput sancağının toplam nüfusu 1518'de 25 bin civarında iken, 1566'da 101 bin 618'e çıkmıştır.

1.14 Anadolu'nun çeşitli kentleri için nüfus tahminleri, 16. yüzyıl - 17. yüzyıl

Manisa		Eskişehir		Kırşehir	
Yıl	Nüfus	Yıl	Nüfus	Yıl	Nüfus
1531	6 496	1530	1 034	1485	1 000
1575	8 245	1 570	3 034	1526	1 500- 1600
1660	18 000	-	-	1584	5 000
1671	20 000	-	-	-	-

Kaynak: Emecen (1989), Şahin (1986), Doğru (1992).

Not. 1. Manisa kenti 1671 yılı için Emecen'in nüfus tahmini Evliya Çelebi'nin verdiği rakama dayanıyor.

2. Diğer rakamlar ise esas olarak Tapu Tahrir defterlerinde görünen vergiye tabi hane sayısının 5 katsayısıyla çarpılması ve buna vergiden muaf olanların ilavesiyle elde edilmiş.

1.15 Erzincan ve Kemah kent ve kazalarının nüfus tahminleri, 16. yüzyıl

Yıl	Kent merkezleri		Kazalar	
	Erzincan	Kemah	Erzincan	Kemah
1516	3 721	1 581	24 243	23 818
1530	3 820	1 363	18 896	19 725
1568	-	2 275	-	38 236
1591	3 420	776	34 745	35 694

Kaynak: Miroğlu (1990).

Not. 1. Kemah kenti nüfusunda 1591 yılında görülen azalma, o tarihte tutulan tahrir defterindeki sınır farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

2. Miroğlu tüm hesaplarında hane başına 5 katsayısını kullanmaktadır.

3. Erzincan kazasında Müslüman nüfus oranı Miroğlu tarafından 1516'da yüzde 26,5; 1530'da yüzde 48,8; 1591'de ise yüzde 22,5 olarak hesaplanmıştır.

4. Müslüman nüfus oranı Kemah kazasının tümü için 1516'da yüzde 48,1; 1530'da yüzde 46,1; 1568'de 45,7, 1591 yılında da yüzde 44,6 olarak hesaplanmıştır.

1.16 Ordu kazası nüfus tahminleri, 15. yüzyıl - 17. yüzyıl

	Yıl				
	1455	1485	1520	1547	1613
Nüfus	36 865	28 415	54 686	71 792	72 689

Kaynak: Yediyıldız (1985).

Not. 1. Kullanılan Arşiv Kaynakları : Başbakanlık Arşivi TD 13, 37, 387, 255, 169. Rakamlar Ordu kenti değil, Ordu kazasının tümünü kapsamaktadır.

2. Yediyıldız hane çarpanı olarak 5 rakamını sistematik bir biçimde kullanmıştır.

BÖLÜM II

19. YÜZYIL: SAYIMLAR DÖNEMİ

2.1 Osmanlı İmparatorluğu'nun tümü için bazı nüfus tahminleri, 18. yüzyıl sonu - 19. yüzyıl başı
(Milyon kişi)

Yıl	Avrupa'daki bölümü	Asya'daki bölümü	Afrika'daki bölümü	İstanbul	Toplam
1785	9.0	19.0	4.0	-	32.0
1788	8.0	36.0	5.0	1.0	50.0
1804	18.0	9.0	2.5	-	29.5
1807	11.3	12.3	3.2	-	26.8
1807	11.0	11.1	3.2	-	25.3
1822	9.5	11.1	3.5	-	24.1

Kaynak: Issawi (1977).

Not. 1. Bu tablodaki rakamlar 1831 yılında yapılan çağdaş anlamda ilk Osmanlı nüfus sayımı öncesinde bazı Avrupalı seyyah ya da gözlemcilerin üç kıtaya yayılmış Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu hakkında yaptıkları tahminleri yansıtır. Issawi bu tahminlerin çoğunu Mikhov'dan almıştır. 1807 yılı için iki ayrı tahmin yapılmıştır.

2. Bu tahminler hiçbir somut veri ya da gözleme dayanmamaktadırlar. Güvenirliliklerinin zayıf olduğunu Issawi de kabul eder.

3. Ne var ki, bu rakamlar ışığında Issawi (Bkz. Issawi (1977), s. 157), 17. yüzyılın başıyla 18. yüzyılın sonu arasmda hızla artan Avrupa nüfusu karşısında Osmanlı nüfusunun göreli ağırlığının azaldığı sonucuna varıyor.

2.2 Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki bölümü için nüfus tahminleri, 19. yüzyıl başı
(1820 dolaylarında)

	Nüfus
İstanbul	600 000
Trakya	1 700 000
Bulgaristan	1 500 000
Bosna	820 000
Sırbistan	930 000
Arnavutluk	350 000
Makedonya	700 000
Livadya	550 000
Mora	420 000
Girit	250 000
Akdeniz Adaları	280 000
Toplam	**8 800 000**
Eflâk	450 000
Boğdan	950 000
Genel toplam	**10 200 000**

Kaynak: Akarlı (1972), Karpat (1985).

Not. 1. Bu rakamlar Engin Akarlı tarafından derlenmiş ve hesaplanmıştır. Küçük farklılıklarla tekrar Karpat tarafından yayınlanmışlardır.

2. Akarlı bu rakamları 1800'lü yılların başında Osmanlı topraklarına gelen birçok seyyahın yaptıkları altmış kadar ayrı nüfus tahmininin ortalamasını alarak hesaplamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yöreleri için güvenilir sayım sonuçları bulunmadığından, ve 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başlarındaki sürekli siyasi sınır değişikliklerinden dolayı Akarlı çalışmasında bu *ortalama* tahmin yöntemine sıkça başvurmuştur (bkz. Tablo 2.16).

2.3 1831 nüfus sayımına göre Osmanlı erkek nüfusu

Liva ve sancaklar	Müslüman	Reâya	Toplam
Adana	11 538	3 926	15 464
Aksaray	7 459	987	8 446
Akşehir	13 732	1 000	14 732
Alanya	28 792	490	29 332
Amasya	38 316	6 408	44 724
Ankara	83 639	7 637	91 296
Aydın	105 357	7 366	112 723
Beyşehir	22 599	52	22 651
Biga	27 311	9 433	36 744
Bolu	23 172	1 492	24 670
Bozok	40 538	9 826	50 364
Canik	40 935	14 808	55 743
Çankırı	39 788	447	40 235
Çıldır	73 473	4 263	77 736
Çorum	40 506	-	40 506
Hamid	91 825	1 268	93 093
Hüdavendigâr	92 452	14 951	107 403
İçel	30 552	270	31 303
Karahisar	29 924	1 080	31 004
Karaman (Yörük)	28 853	-	28 853
Karesi	64 906	4 012	68 918
Kars	17 580	2 150	19 730
Kastamonu	118 198	3 285	121 483
Kayseri	38 965	15 901	54 866
Kırşehir	13 562	115	13 677
Kocaeli	51 446	25 050	76 496
Konya	56 046	1 678	57 724
Kütahya	135 682	-	135 682
Menteşe	46 613	2 781	49 590
Niğde	44 795	14 343	59 138
Saruhan	83 379	13 520	96 899
Sivas-Divriği	113 745	18 538	132 283
Suğla	40 208	29 167	69 375
Sultanönü	15 179	697	15 876
Tarsus	14 808	902	15 710
Teke	41 644	-	41 644
Trabzon	125 121	11 431	136 522
Viranşehir	46 597	1 225	47 822
Anadolu toplamı	1 939 236	230 519	217 0847
Alacahisar	2 286	29 616	31 902
Çirmen	93 013	71 618	164 631
Edirne	24 380	50 568	74 948
Gelibolu	18 469	48 804	67 273
Köstendil	24 361	63 120	85 481

2.3 1831 nüfus sayımına göre Osmanlı erkek nüfusu (devam)

Liva ve sancaklar	Müslüman	Reâya	Toplam
Manastır	39 015	84 806	123 821
Niğbolu	73 399	24 760	98 159
Niş	3 500	52 279	55 786
Prizren	19 930	5 756	25 686
Selânik	35 372	59 329	94 701
Silistre	43 110	17 334	60 444
Siroz	44 708	57 069	101 777
Sofya	26 805	164 667	191 472
Üsküp	35 618	54 593	90 211
Vidin	6 695	26 135	82 830
Vize	10 036	25 540	35 576
Rumeli toplamı	**500 697**	**833 994**	**1 334 691**
Akdeniz adaları	12 175	53 773	65 948
Kıbrıs	15 020	29 184	44 204
Adalar toplamı	**27 195**	**82 957**	**110 152**
Genel toplam	**2 467 128**	**1 147 470**	**3 615 330**

Kaynak: Karal (1943), Akbal (1961), Akarlı (1972), Panzac (1983), Karpat (1985), Çadırcı (1991).

Not. 1. Bu sayım Osmanlı'da çağdaş anlamdaki nüfus sayımlarının öncüsü sayılmalıdır. Eldeki sayım defterlerinin bütününü ilk kez Enver Ziya Karal yayınlamıştır.

2. Bu sayım, esas itibariyle, Vak'a-yı Hayriye'den ve yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasından sonra imparatorluğun askeri kaynaklarını saptamak amacını taşıyordu. XV. ve XVI. yüzyıl tahrirleri gibi arazi tesbitine veya vergi alımına yönelik değildi. Ancak, vergiye tabi tutulacak gayrımüslim nüfus da âlâ (iyi), evsat (orta) ve ednâ (kötü) olmak üzere üç kategoriye ayrıştırılmıştır.

3. Esas amacına uygun olarak da İmparatorluğun yalnızca erkek nüfusu kaydedilmiştir. Askere alınabilecek olan yalnızca Müslüman nüfustur. Cizye ve bedel-i askeriye'ye tabi gayrımüslim erkek nüfus ise reaya, Ermeni, Yahudi ve Kıpti olarak tasnif edilmiştir.

4. Sayım tüm yörelerde aynı yöntem ve ilkelere görte yapılmıştır. Sayımın sorumluluğu her yörenin ileri gelen bir kişisine verilmiş ve her yerde geçerli olacak bir sayım yönetmeliği ortaya konmamıştır. Dolayısıyla sayımın yerel sorumlusunun aldığı insiyatife göre yöntem ve tasnif farklılıkları ortaya çıkmıştır.

5. Bu sayım İmparatorluğun tümünü de kapsayamamıştır. Örneğin Bosna, Arnavutluk, Tesalya, Erzurum Vilâyeti, Diyarbakır, Van gibi önemli bölgeler sayım dışı kalmıştır. Sayıma İstanbul da dahil edilememiştir. Genel kanı, sayıma dahil edilen yörelerde dahi bir miktar eksik sayım olduğu yönündedir.

6. Sayımın icrasındaki farklı yöntemler ve idari sınır belirsizlikleri, aynı sayım verilerinin farklı yorumlarına ve az da olsa farklı toplamlara ulaşılmasına yol açabiliyor. Bu tabloda Panzac (1983) tarafından verilen rakamlar esas alınmıştır.

7. *Reaya* terimi genellikle 19. yüzyılda, daha önceleri olduğu gibi, dinleri ne olursa olsun, *askerî* sınıfla *ilmiye* sınıfı dışında kalanların tümünü değil, sadece Hıristiyan nüfusu kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Bunun yanısıra bu sayımda *Kıpti, Ermeni, Yahudi, Yörük* ve *Yabancı* gibi kategorilerde kullanılmıştır. Tablodaki bazı yekün farkları buradan kaynaklanmaktadır.

8. Erkek nüfus miktarını ikiye çarparak toplam nüfusa ulaşılmaya çalışılırsa sayılamayanların miktarı da aynen ikiye katlanmış olacaktır (bkz. Çadırcı, 1991, s.49-50).

2.4 1831 nüfus sayımına göre bazı Osmanlı kentlerinin nüfus tahminleri

Kent	Nüfus
Adana	13 000
Afyonkarahisar	29 000
Amasya	12 000
Antalya	13 000
Balıkesir	16 800
Isparta	12 600
Bursa	32 000
Edirne	44 000
İzmir	44 000
Konya	28 000
Kütahya	17 000
Niğde	6 700
Kayseri	26 000
Ankara	23 000

Kaynak: Karal (1943), Çadırcı (1980), Çadırcı (1991).

Not. 1. 1831 sayım sonuçları için (bkz. Karal, 1943) bazı kentlerin nüfusları merkeze bağlı köy ve kasabalarla birlikte verilmiştir. Bunlar bu tabloya dahil edilmemiştir. Burada sadece kent merkezleri söz konusudur.

2. Bu nüfus tahminleri Musa Çadırcı tarafından yapılmıştır (bkz. Çadırcı, 1991, s. 49-50). Tahmin yöntemi sayımda mevcut erkek nüfusun ikiyle çarpılmasından ibarettir.

3. Aynı yönteme dayanarak Çadırcı 1830'larda Anadolu'nun toplam nüfusunun 6 milyon dolaylarında olduğunu ileri sürmektedir.

2.5 1844 sayımında Osmanlı nüfusu

(Ubicini'ye göre)

	Nüfus
Trakya	1 800 000
Rumeli ve Tesalya	2 700 000
Bulgaristan	3 000 000
Arnavutluk	1 200 000
Bosna-Hersek	1 100 000
Eflâk	2 600 000
Boğdan	1 400 000
Sırbistan	1 000 000
Ege Adaları	700 000
Avrupa toplamı	**15 500 000**
Anadolu	10 700 000
Suriye, Mezopotamya ve Kürdistan	4 450 000
Arabistan (Mekke, Medine, Etopya)	900 000
Asya toplamı	**16 050 000**
Mısır	2 000 000
Trablus ve Fizan	600 000
Tunus	1 200 000
Afrika toplamı	**3 800 000**
Genel toplam	**35 350 000**

Kaynak: Ubicini (1856).

Not. 1. Ubicini'nin yayınladığı veri derlemesi 19. yüzyıl ortası Osmanlı nüfusuna ilişkin en önemli kaynaklardan biridir (bkz. **Tablo 2.6, 2.7, 2.13, 2.14 ve 2.15**). Birçok Avrupa'lı seyyah ve araştırmacı Ubicini'nin verdiği rakamları aynen kullanmıştır.

2. Ubicini, verdiği rakamları 1844 yılında yapılmış bir Osmanlı nüfus sayımına dayandırır. Ne var ki, bu sayımın orijinal arşiv belgeleri henüz keşfedilebilmiş değildir.

3. Ubicini'nin bu rakamları 1867'de Selâhaddin Bey'in yayınlarına esas teşkil edecek ve bu rakam bir süre için Osmanlı'nın resmî nüfus istatistiği olarak görülecektir.

2.6 Bazı Osmanlı kent merkezlerinin nüfus tahminleri, 1844
(Ubicini'ye göre)

Kent	Nüfus	Kent	Nüfus
Edirne	110 000	Bursa	100 000
Gelibolu	16 000	İzmir	156 000
Varna	16 000	Konya	33 000
Vidin	20 000	Ankara	35 000
Sofya	50 000	Trabzon	55 000
Saraybosna	65 000	Erzurum	100 000
İşkodra	35 000	Diyarbakır	60 000
Yanya	13 000	Halep	100 000
Selânik	80 000	Beyrut	30 000
Rodos	38 000	Trablusşam	17 000
Midilli	80 000	Akkâ	20 000
Girit	220 000	Kudüs	20 000
Şam	100 000	Musul	65 000
Bağdat	105 000	Basra	60 000
Cidde	18 000	Medine	19 000
Trablusgarp	25 000		

Kaynak: Ubicini (1856).

Not. Ubicini bu nüfus rakamlarının sadece kent merkezlerini mi, yoksa kentle birlikte etrafındaki kazanın tüm nüfusunu da mı kapsadığını belirtmez. Bazı kent nüfuslarının biraz yüksekçe olmalarına bakarak bu ikinci şıkka daha büyük ihtimal verilebilir. Bu konuda her yerde aynı yöntem izlenmemiş de olabilir.

2.7 Osmanlı nüfusunun etnik/dinsel bileşimi, 1844
(Ubicini'ye göre)

	Avrupa	Asya	Afrika	Toplam
Osmanlılar	2 100 000	10 700 000	-	12 800 000
Rumlar	1 000 000	1 000 000	-	2 000 000
Ermeniler	400 000	2 400 000	-	2 400 000
Yahudiler	70 000	80 000	-	150 000
Slavlar	6 200 000	-	-	6 200 000
Romenler	4 000 000	-	-	4 000 000
Arnavutlar	1 500 000	-	-	1 500 000
Tatarlar	16 000	20 000	-	36 000
Araplar	-	900 000	3 800 000	4 700 000
Süryani ve Keldaniler	-	235 000	-	235 000
Dürziler	-	30 000	-	30 000
Kürtler	-	1 000 000	-	1 000 000
Türkmenler	-	85 000	-	85 000
Çingeneler	214 000	-	-	214 000
Toplam	**15 500 000**	**16 050 000**	**3 800 000**	**35 350 000**

Kaynak: Ubicini (1856).

Not. 1. Ubicini'nin tasnifi ne tam olarak dinsel ne de salt etnik bir tasniftir. Tanzimat sonrasının *millet istemine* de tam olarak uymaz.

2. Ubicini'nin verdiği bir diğer tabloda ise (Ubicini 1856 s. 22) Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu dinsel açıdan şöyle sınıflandırılır: Müslümanlar 21 milyon; Rum ortodokslar 13 milyon; Katolikler 900 bin; Yahudiler 150 bin; diğerleri 300 bin; toplam 35 milyon 350 bin.

3. Ubicini'nin verdiği bu rakamlar 1867'de Selâhaddin Bey'in Fransa'da yayınladığı rakamlara esas teşkil edecek ve bunlar bir süre için Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî nüfus istatistiği olarak görüecektir (bkz. Tablo 2.8).

2.8 Osmanlı nüfusu, 1867

(Selahattin Bey'e göre)

Vilayet	Nüfus
Edirne (İstanbul dahil)	3 900 000
Tuna (Bulgaristan)	3 000 000
Prizren, Tırhala, Rumeli	2 087 000
Bosna	1 100 000
Yanya ve Selânik	2 700 000
Adalar (Kıbrıs hariç)	700 000
Sırbistan	1 000 000
Eflâk ve Boğdan	4 000 000
Avrupa toplamı	**18 487 000**
Batı Anadolu ve Kıbrıs	10 907 000
Doğu Anadolu (Harput, Erzurum, Kürdistan)	1 906 000
Suriye, Bağdat	2 750 000
Hicaz, Yemen	900 000
Asya toplamı	**16 463 000**
Tunus, Mısır, Trablus	5 050 000
Genel toplam	40 000 000

Kaynak: Selâhattin Bey (1867, s. 210–214).

Not. 1. Bu yarı resmî nüfus rakamları 1867 Uluslararası Paris sergisi için basılan Osmanlı Kataloğu için hazırlanmıştır. Kaynakları belli değildir. Ne var ki, sunuş biçimi itibariyle Ubicini'nin kitabından esinlenmiştir (bkz. **Tablo 2.5**)

2. Bu yayına göre Osmanlı'nın Avrupa'daki nüfusu 6 milyon 103 bin Müslüman ve 12 milyon 100 bin Hıristiyanı, Asya kıtasındaki nüfusu da 13 milyon 223 bin Müslüman ve 3 milyon 160 bin Hıristiyanı kapsamaktaydı.

3. Bu rakamlar ve Osmanlı nüfusunun etnik/dinsel dağılımını gösteren rakamlar uzunca bir süre Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî nüfus istatistiği olarak görülecektir (bkz. **Tablo 2.7**).

2.9 Beyrut, Şam ve Halep kentleri nüfus tahminleri (I), 18. yüzyıl - 20. yüzyıl başı

Yıl	Beyrut	Şam	Halep
1782	6 000	-	-
1816	7 500	-	-
1819	8 000	-	150 000
1831	9 000	-	-
1836	15 000	79 866	-
1837	-	-	70 000
1839	15 000	-	-
1850	-	-	87 200
1857	40 000	120 000	-
1859	50 000	-	-
1879	-	142 750	-
1883	-	149 260	-
1885	100 000	-	-
1892	110 000	-	127 149
1895	120 000	154 000	-
1905	150 000	-	170 000
1915	-	201 470	200 000

Kaynak: Gerber (1979).

Not. 1. Çeşitli ülkelerden gelen seyyah, tüccar vs. tarafından yapılan ve Gerber tarafından derlenen bu tahminlerin çoğunluğu somut belgelere dayanmaz. Sadece 1892 tarihli Halep kenti nüfusu tahmini Vital Cuinet'nin kitabından, 1883 Şam kenti rakamı da Salname-i Vilayet-i Suriye'den nakledilmiştir.

2. Birbirine çok yakın tarihlerde yapılmış tahminlerin bu denli farklı olabilmesi de buna bağlıdır.

3. Bu kentlerin nüfuslarının diğer bir tahmini için bkz. Tablo 2.10.

2.10 Beyrut, Şam ve Halep kentleri nüfus tahminleri (II), 19. yüzyıl - 20. yüzyıl başı

Yıl	Şam	Beyrut	Halep
1886	111 851	-	-
1898	143 221	38 954	108 143
1911	222 624	89 144	126 676

Kaynak: McCarthy (1981).

Not. 1. McCarthy bu yıllara ilişkin Osmanlı Vilâyet Salnameleri tarafından verilen rakamları ve Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği'nin verilerini aktarmıştır.

2. Osmanlı Salnamelerinde verilen nüfus rakamları sıkça Salnamenin yayınından birkaç yıl önce yapılmış bir sayımın sonuçlarını yansıtır. 1911 yılı Beyrut nüfusunun kent dışı bazı yerleşmeleri de kapsadığı düşünülebilir.

3. Bu tablodaki rakamlar "düzeltilmemiş" rakamlardır.

4. Osmanlı sayım ve Salnamelerinin nüfusu eksik olarak yansıttıkları genellikle kabul edilir. Bu eksiklik çokça genç yaşlardaki nüfusun ve kadınların eksik beyan edilmesinden kaynaklanır. Karpat bu eksik beyan oranını kabaca yüzde 10 olarak tahmin eder (Karpat, 1985)

5. McCarthy, bu tabloya kaynak teşkil eden çalışmasında eksik beyan oranım, beyan edilmiş ve muhtemel yaş piramitlerinin karşılaştırılması yöntemini kullanarak bu yöreler için daha kesin bir biçimde ölçmeye çalışır.

6. McCarthy'nin ulaştığı eksik sayım oranları şunlardır (1895 yılı itibariyle): Beyrut yüzde 18.7, Halep yüzde 17.2, Suriye Vilayeti yüzde 10.7, Kudüs sancağı yüzde 7.5.

7. Bu eksik sayım oranlarına göre, örneğin, Şam kentinin *düzeltilmiş* nüfusu 1886'da 123 bin 897, 1898 yılında 158 bin 757, 1911 yılında da 246 bin 601 olmalıdır.

8. Bu kentlerin nüfusunun bir diğer tahmini için bkz. **Tablo 2.9.** Halep kenti için bkz. **Tablo 1.10.**

2.11 Tuna vilayetinin bazı kentleri için nüfus tahminleri, 1866

Kent	Nüfus	Kent	Nüfus
Rusçuk	20 644	Silistre	7 546
Razgrad	9 723	Niğbolu	5 580
Plevne	15 296	Tırnova	12 884
Şumnu	19 814	Lofça	9 843
Ziştovi	11 915		

Kaynak: Todorov (1969), Todorov (1983).

Not. 1. Todorov tarafından verilen bu rakamların kaynağı 1864 yılında Silistre, Vidin ve Niş Sancaklarının birleştirilmesiyle oluşturulan Tuna Vilayeti'nin valisi Mithat Paşa tarafından 1866 yılında yaptırılan Nüfus ve Emlâk sayımıdır.

2. Bu sayımın birçok sonucu daha sonralar yayınlanan Tuna Vilâyeti Salnamelerine malzeme oluşturmuştur (bkz. Karpat, 1985, s. 116–117).

3. Yer yer son derece ayrıntılı olan bu sayımda, Tuna Vilâyeti'nin bazı yörelerinde nüfus örneğin cinsiyete, yaşa, medenî duruma, ekonomik faaliyet kollarına, her hanede bulunan fert saysına vs. göre ayrıştırılmıştır. Bu türden ayrıntılı demografik ve sosyal verileri de içermesi açısından Mithat Paşa'nın öncülüğünü yaptığı bu sayım Osmanlı'da çağdaş nüfus sayımlarının ilk örneklerinden biri olarak görülmelidir.

4. Ne var ki bu yöresel sayım Tuna Vilayeti bütününde aynı yöntemler uygulanmamış, aynı türde bilgiler her yerde toplanmamış, sonuçlarda da homojenlik sağlanamamıştır.

2.12 Bazı Osmanlı kentleri için nüfus tahminleri, 19. yüzyıl - 20. yüzyıl başı
(Bin kişi)

Kent	1830-1840	1890	1912	1927
İzmir	110	200	300	154
Bursa	70	76	80	62
Edirne	100	87	83	35
Sivas	40	43	60	29
Urfa	50	55	50	29
Trabzon	33	35	50	25
Konya	35	40	45	48
Antep	20	43	45	40
Erzurum	15	39	43	31
Adana	12	30	42	73
Bitlis	15	39	40	9
Afyon	20	17	39	23
Aydın	40	36	35	12
Malatya	12	30	34	21
Antalya	16	25	30	17
Van	20	30	30	7
Isparta	18	20	26	16
Erzincan	15	23	25	16
Maraş	23	52	25	26
Samsun	4	11	25	30
Adapazarı	20	24	25	23
Burdur	15	27	23	13
Tekirdağ	15	20	22	15
Kastamonu	12	16	20	15
Balıkesir	15	13	20	26
Muş	7	27	27	4
Diyarbakır	54	35	38	31

Kaynak: Issawi (1980).

Not. 1. Issawi 1890 yılı rakamlarını Vital Cuinet'den, 1927 yılı rakamlarını ise 1927 Nüfus Sayımından almıştır.

2. Issawi'nin hesaplamalarına göre 1830'larda Osmanlı toplam nüfusunun yüzde 17'si nüfusu 20 binin üzerindeki kentlerde yaşıyordu. Issawi bu oranı 1890 için yüzde 22, 1912 için yüzde 22, 1927 yılı için ise yüzde 12 olarak veriyor (Issawi, 1980, s. 35).

2.13 Ankara kenti için nüfus tahminleri, 18. yüzyıl - 20. yüzyıl başı

Yıl	Nüfus
1785	[1]23 000
1830	23 000
1844	35 000
1848	23 470
1881	25 595
1890	28 000
1900	25 000 - 30 000
1912	35 000
1927	75 000

Kaynak: Ubicini (1856), Cuinet (1892), Issawi (1980), Çadırcı (1980), Özdemir (1986), Çadırcı (1991), Georgeon (1992).

Not. 1. 1785 ve 1900 yılı için yapılan tahminler nüfus belge ya da kayıtlarına dayanmayan tahminlerdir. 1844 yılı rakamı Ubicini'den, 1890 yılına ait olanı Vital Cuinet'den alınmıştır. 1927 yılına ait rakam ise 1927 Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Nüfus Sayımından alınmıştır.

2. 1881 Sayımının sonuçlarına göre Ankara'nın 25 bin 595 kişilik toplam nüfusunun dinsel cemaatlere göre dağılımı şöyle idi: 17 bin 218 Müslüman, bin 637 Rum Ortodoks, 5 bin 579 Katolik, 413 Yahudi, 236 Protestan ve 725 Gregoryen.

3. 1830'da Ankara nüfusunun yaş gruplarına ve mesleklere göre ayrıntılı bir analizi için bkz. Çadırcı, 1980.

(1) Yaklaşık rakamdır.

2.14 Bursa kenti nüfus tahminleri, 19. yüzyıl - 20. yüzyıl

Yıl	Nüfus
1831	60 000
1844[1]	100 000
1844[2]	50 000
1863	70 000
1879	35 709
1885	33 674
1890[3]	76 303
1911[4]	120 000
1912[4]	80 000
1918	65 577
1927[5]	62 000

Kaynak: Ubicini (1856), Erder (1976), Issawi (1980).

(1) 1844 yılı için iki ayrı tahmin verilmektedir. Birinci tahmin Ubicini'ye aittir (bkz. Tablo 2.6).
(2) İkinci tahmin ise 1844 yılında Fransa'da bir Osmanlı Tarihi yayınlayan St. Denys'e aittir (bkz. Erder, 1976, s. 66).
(3) 1890 rakamı Cuinet'den alınmıştır.
(4) 1911 ve 1912 rakamları Osmanlı Salnamelerinden aktarılmıştır.
(5) 1927 yılı rakamı Cumhuriyet'in ilk Nüfus Sayımının sonuçlarından alınmıştır.

2.15 Trabzon kenti için çeşitli nüfus tahminleri, 19. yüzyıl - 20. yüzyıl başı

Yıl	Müslüman	Rum	Ermeni	Diğer	Toplam
1812	-	-	-	-	25 000
1830	17 000	5 000	2 000	-	25 000
1835	24 000	4 000	2 000	-	30 000
1844	-	-	-	-	55 000
1851	-	-	-	-	50 000
1856	-	-	-	-	70 000
1860	40 000	10 000	3 600	2 100	55 700
1868	19 738	6 700	5 842	1 020	33 300
1880	21 500	7 000	5 800	-	34 300
1890	19 500	8 200	6 000	1 300	35 000
1893	16 000	7 000	5 600	-	28 600
1903	18 000	8 500	6 500	-	33 000
1912	-	-	-	-	50 000
1914	13 000	6 000	8 500	-	27 500
1927	-	-	-	-	25 000

Kaynak: Ubicini (1856), Cuinet (1892), Issawi (1980), Kut (1986).

Not. 1. Çeşitli kaynaklardan derlenen bu farklı tahminler Kut'un makalesinde bir araya getirilmiştir.
2. 1844 tahmini Ubicini'den, 1890 yılı rakamı da Cuinet'den alınmıştır. 1851, 1856, 1860 ve 1868 rakamları ise İngiliz Konsolosluk raporlarından aktarılmıştır.
3. Trabzon'un 15. ve 16. yüzyıllardaki nüfusunun tahminleri için bkz. Tablo 1.9.

2.16 Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki bölümü için nüfus tahminleri, 1864–1877

(Bin kişi)

Vilâyet	Nüfus
Edirne	1530
Tuna	2 100
Sofya	670
Selânik	540
Yanya	1 195
Manastır	1 500
İşkodra	300
Bosna	1 050
Hersek	160
Toplam (Kıta Avrupası)	**9 045**
Girit	220
Ege Adaları	285
İstanbul	600
Genel toplam	**10 150**

Kaynak: Akarlı (1972, s. 75).

Not. 1. Bu rakamlar Engin Akarlı tarafından derlenmiş ve hesaplanmıştır.

2. Akarlı bu rakamları 1864–1877 yılları arasında Osmanlı topraklarına gelen birçok seyyahın ya da araştırmacının yaptıkları altmış kadar ayrı nüfus tahmininin ağırlıklı ortalamasını alarak hesaplamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa kıtasındaki nüfusu için yapılmış bu tahminler 8 ile 13,5 milyon arasında değişir.

3. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yörelerinin tümü için güvenilir sayım sonuçları bulunmadığından, ve 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başlarındaki sürekli toprak kayıpları ve sınır değişikliklerinden dolayı Akarlı çalışmalarında bu *ortalama* tahmin yöntemine sıkça başvurmuştur (bkz. Tablo 2.2)

2.17 Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus tahmini, 1872–1874

(Ritter'e göre)

	Müslim	Gayrımüslim	Toplam
İstanbul (Avrupa yakası)	285 100	400 100	685 200
Edirne	503 058	801 294	1 304 352
İşkodra	100 000	128 000	228 000
Prizren	728 286	470 868	1 199 154
Tuna	817 200	1 199 230	2 016 430
Yanya	249 699	460 802	710 501
Selânik	429 410	807 928	1 237 338
Bosna	630 456	612 000	1 242 456
Girit	90 000	120 000	210 000
Sırbistan	4 965	1 314 424	1 319 389
Eflâk - Boğdan	3 000	4 497 000	4 500 000
Karadağ	-	100 000	100 000
Avrupa toplamı	3 841 174	10 911 646	14 752 820
İstanbul (Asya yakası)	455 000	340 000	796 000
Bursa	838 494	191 750	1 030 244
Aydın	600 000	380 000	980 000
Akdeniz adaları	95 044	347 991	443 035
Kıbrıs	44 000	100 000	144 000
Kastamonu	757 786	16 426	774 212
Ankara	849 432	155 046	1 004 478
Konya	740 204	59 968	800 172
Adana	282 466	41 596	324 062
Trabzon	764 160	173 540	937 700
Sivas	481 404	90 404	571 808
Erzurum	624 346	260 840	885 186
Diyarbakır	458 288	250 000	708 288
Bağdat	2 200 000	-	2 200 000
Halep	461 338	77 973	539 311
Suriye	638 920	334 200	973 120
Hicaz ve Yemen	1 134 375	-	1 134 275
Sisam	300	34 000	34 300
Asya toplamı	11 426 057	2 854 234	14 280 291

Kaynak: A. Ritter zur Helle Die Völker des Osmanischen Reiches, Viyana, 1877.

Not. 1. Avusturya – Macaristan İmparatorluğu'nun İstanbul'daki askeri ataşeliğini yapmış olan Ritter'in tahminleri daha sonraki birçok yayın ve tahmine kaynak teşkil etmiştir.

2. Ritter'in verdiği rakamlar öncelikle 1870'li yıllarda yayınlanmaya başlanan Vilâyet Salnamelerine dayanır. Bu salnameler için bkz. McCarthy (1979). Salnamesi olmayan vilayetlerin nüfusu için ise Ritter ya Ubicini'nin naklettiği 1844 sayım sonuçlarını kullanmış ya da kendi bir tahminde bulunmuştur (bkz. Tablo 2.5, 2.6, ve 2.7). Ancak, kullandığı tahmin yöntemini açıklamaz.

3. Ritter'in verdiği Avrupa kıtasına ilişkin rakamlar 1872 yılına, Asya kıtasına ilişkin rakamlar ise 1874 yılına aittir.

4. Osmanlı'nın Avrupa ve Asya'daki nüfusuna ilişkin rakamlara ek olarak Ritter Osmanlı'nın Afrika kıtasındaki nüfusunu da (Mısır dahil) 11 milyon 479 bin olarak tahmin eder. Bu rakamın 11 milyon 308 bin 550'si Müslüman, 170 bin 450'si gayrımüslim nüfustur. Ritter'in toplam Osmanlı nüfusu tahmini de böylece 26 milyon 575 bin 781'i Müslüman, 13 milyon 936 bin 330'u da gayrımüslim olmak üzere 40 milyon 512 bin 111 kişiye ulaşmaktadır.

2.18 Cinsiyete ve dinsel/etnik cemaatlere göre 1881-1893 nüfus sayımında Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu

A. Kadın B. Erkek

Vilâyet ve sancaklar	Genel toplam	Toplam		İslâm		Rum	
		A	B	A	B	A	B
Aydın	1 410 424	687 181	723 243	547 696	571 627	92 894	103 664
Edirne	836 041	405 137	430 904	211 478	222 888	128 853	138 367
Erzurum	559 025	256 770	302 255	204 993	240 555	1 593	1 763
Adana	396 349	188 308	208 041	162 984	178 392	2 755	3 507
İşkodra	87 372	43 400	43 972	39 168	39 432	2 768	3 145
Ankara	847 332	417 245	429 887	362 504	373 262	17 506	17 409
İzmit	195 675	96 190	99 845	66 775	67 342	11 358	12 366
Bağdat	197 756	789	196 967	756	149 352	-	-
Basra	10 853	-	10 853	-	10 154	-	-
Beyrut	568 014	273 485	294 529	224 040	237 994	25 672	29 304
Bitlis	276 998	122 632	154 366	73 323	93 731	-	-
Biga	118 835	56 040	62 795	47 029	52 439	7 020	8 081
Adalar	263 590	127 480	136 110	12 418	15 063	110 587	116 230
Çatalca	58 822	27 549	31 273	6 854	8 237	16 955	18 893
Halep	787 714	388 083	399 631	339 507	345 092	3 562	3 990
Hüdavendigâr	1 335 884	664 116	671 768	564 734	568 029	65 224	67 793
Diyarbakır	369 030	176 108	192 922	138 487	151 104	530	636
Zor Sancağı	34 250	17 441	16 809	17 287	16 576	-	-
Suriye	400 748	202 741	198 007	174 896	164 035	13 108	16 291
Selânik	989 844	471 341	518 503	216 916	230 988	129 289	147 948
Sivas	926 671	443 526	483 145	366 701	399 857	18 009	19 804
İstanbul civarı	80 702	36 441	44 261	18 246	22 209	16 074	19 197
Trabzon	1 056 237	505 321	550 916	411 898	445 382	72 890	82 149
Kastamonu	948 981	465 452	483 529	455 858	473 442	7 399	7 601
Kosova	721 087	271 290	449 797	140 643	268 867	10 889	18 504
Konya	944 042	464 245	479 797	431 489	445 743	27 821	28 740
Kudüs Sancağı	234 770	111 073	123 697	94 401	105 212	7 956	8 746
Elazığ	381 346	175 864	205 482	138 073	162 115	262	281
Musul	176 111	-	176 111	-	164 593	-	3
Manastır	664 399	316 255	348 144	108 295	117 239	107 940	119 826
Van	119 860	53 469	66 391	27 455	31 957	-	-
Yanya	516 477	245 408	271 069	105 589	119 826	137 796	148 508
Toplam	**16 515 039**	**7 710 380**	**8 804 659**	**5 709 493**	**6 492 734**	**1 036 710**	**1 142 746**
İstanbul ve mülhakatı	873 565	364 751	508 814	183 571	201 339	60 937	91 804
Genel toplam	**17 388 604**	**8 075 131**	**9 313 473**	**5 893 064**	**6 694 073**	**1 097 647**	**1 234 550**

2.18 Cinsiyete ve dinsel/etnik cemaatlere göre 1881-1893 nüfus sayımında Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu (devam)

A. Kadın B. Erkek

Vilâyet ve sancaklar	Ermeni		Bulgar		Katolik		Yahudi	
	A	B	A	B	A	B	A	B
Aydın	6 721	7 419	138	290	452	423	10 731	11 422
Edirne	8 097	8 545	49 261	52 984	489	535	6 608	7 109
Erzurum	46 080	55 058	-	-	3 110	3 520	3	3
Adana	20 752	24 047	-	-	750	903	-	-
İşkodra	-	-	-	-	1 439	1 358	-	-
Ankara	32 659	34 831	-	-	3 226	3 077	225	190
İzmit	18 309	18 911	5	8	63	70	81	88
Bağdat	-	349	-	875	33	12 682		
Basra	-	35	-	-	-	108	-	421
Beyrut	32	54	-	-	19 820	22 966	1 707	1 834
Bitlis	45 581	55 777	-	-	2 171	2 777	-	-
Biga	779	962	180	222	-	-	880	875
Adalar	34	44	1	-	-	-	1 435	1 517
Çatalca	447	452	2 629	2 957	-	-		
Halep	23 754	28 653	-	-	9 869	10 067	4 981	4 932
Hüdavendigâr	28 546	29 272	265	1 019	1 755	1 595	1 489	1 548
Diyarbakır	22 053	24 770	-	73	4 680	5 113	569	482
Zor Sancağı	28	55	-	-	125	175	-	2
Suriye	96	103	-	-	11 168	13 972	3 093	3 184
Selânik	75	126	104 464	118 220	1 129	1 182	18 463	18 743
Sivas	56 018	60 527	-	-	1 506	1 546	104	105
İstanbul civarı	1 104	1 705	-	21	141	196	30	36
Trabzon	19 497	22 289	-	-	629	644	-	5
Kastamonu	1 301	1 476	-	2	-	36	-	-
Kosova	-	-	117 429	157 364	-	-	805	901
Konya	4 731	5 082	-	-	34	47	104	112
Kudüs Sancağı	383	556	-	-	190	232	3 993	4 117
Elazığ	34 188	38 190	-	-	864	1 051	-	2
Musul	-	45	-	-	-	7 082	-	4 286
Manastır	12	17	97 459	108 433	-	1	2 502	2 570
Van	26 014	34 434	-	-	-	-	-	-
Yanya	-	-	-	-	35	48	1 642	2 035
Toplam	397 291	454 584	371 831	441 593	63 645	79 699	59 922	79 723
İstanbul ve mülhakatı	65 720	83 870	400	3 977	3 233	3 209	21 967	22 394
Genel toplam	463 011	538 454	372 231	445 570	66 878	82 908	81 889	102 117

Protestan		Diğer		Yabancı uyruklu		Vilâyet ve sancaklar
A	B	A	B	A	B	
77	76	464	585	28 008	27 736	Aydın
137	142	–	4	214	330	Edirne
873	1 067	8	7	110	182	Erzurum
1 028	1 116	39	76	–	–	Adana
–	–	–	–	25	37	İşkodra
1 125	1 115	–	–	–	3	Ankara
521	587	–	–	78	113	İzmit
–	17	–	422	–	33 270	Bağdat
–	135	–	–	–	–	Basra
1 037	1 172	1 177	1 205	–	–	Beyrut
636	862	921	1 219	–	–	Bitlis
19	27	–	–	133	189	Biga
–	–	14	15	2 991	3 238	Adalar
–	–	220	212	–	–	Çatalca
4 393	4 689	2 013	2 208	–	–	Halep
378	375	5	7	1 720	2 130	Hüdavendigâr
1 980	2 041	7 849	8 703	–	–	Diyarbakır
1	1	–	–	–	–	Zor Sancağı
335	367	45	55	–	–	Suriye
143	140	–	–	862	1 156	Selânik
963	1 031	200	235	25	40	Sivas
5	3	21	37	820	858	İstanbul civarı
405	440	–	–	2	7 505	Trabzon
–	–	894	971	–	1	Kastamonu
43	54	1 481	4 107	–	–	Kosova
66	73	–	–	–	–	Konya
290	364	3 242	3 691	618	779	Kudüs sancağı
2 194	2 177	283	266	–	–	Elazığ
–	102	–	–	–	–	Musul
19	19	–	–	28	39	Manastır
–	–	–	–	–	–	Van
–	–	–	–	346	652	Yanya
16 628	18 791	24 029	35 980	70 760	70 760	Toplam
331	488	554	528	28 038	101 205	*İstanbul ve mülhakatı*
16 959	19 279	19 434	24 557	64 018	171 965	Genel toplam

Kaynak: Eldem (1970), Karpat (1978), Shaw (1978), Behar (1985).

Not. 1. Yapılması 1881 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnâmesi ile karara bağlanmış olan bu sayım, İmparatorluğun bütün bölgelerinde aynı tarihte yapılamamış ve/veya aynı tarihte sona erdirilememiştir. Örneğin, İstanbul'da sayımın yapılış tarihi 1885'tir. Ne var ki, sayımın belli başlı sonuçları 1893 yılında Padişah'a sunulan ayrıntılı bir raporda yer aldığından 1881–1893 Sayımı adının verilmesi kabul edilebilir. İstanbul'da bu sayım esas itibariyle 1885 yılında gerçekleştiğinden, İstanbul'a ilişkin tablolarda *1885 Sayımı* başlığını kullandık (bkz. Tablo 4.7, 4.8 ve 4.9).

2. 1866'da Mithat Paşa'nın sadece Tuna Vilayeti için yaptırdığı bölgesel sayım (bkz. Tablo 2.9) bir yana bırakılırsa, bu sayım Osmanlı'nın çağdaş anlamda ilk genel nüfus sayımı olarak kabul edilir.

3. Bu sayımda vergilendirme ya da askerlik gibi amaçlar güdülmemiş, kadınlar da ilk kez sayılmış, her birey bir sayım birimi olarak değerlendirilmiştir. Tek amaç, Osmanlı nüfusunun, ekonomik ve sosyal nitelikleriyle birlikte sayılması idi.

4. Bu sayımda her yerde aynı yöntem kullanılmış, aynı sayım formu uygulanmış, aynı bilgiler toplanmıştır. Bu bakımlardan bu sayım Osmanlı topraklarının tümünde aynı zamanda, aynı amaçla ve benzer yöntemle uygulanmış ilk sayımdır. 1905–1906'da yapılan son Osmanlı nüfus sayımına da bu bakımdan örnek teşkil etmiştir.

5. Sayım sonucunda her Osmanlı tebasına bir kimlik belgesi (nüfus tezkeresi) verilecekti. Oluşturulan sayım defterlerine sayımdan sonraki tüm doğum, ölüm ve yer değiştirme olaylarının da kaydedilerek nüfus kütüklerinin sürekli olarak güncelleştirilmesi amaçlanmıştı.

6. Bu sayım ve 1905–1906 sayımı de jure esasına göre yapılmıştır. Yani bireyler sayım sırasında bulundukları yerde değil de yasal olarak devamlı olarak ikamet ettikleri yerlerde sayılmışlardır.

7. Sayım işlemi Dahiliye Nezareti içinde özel olarak bu amaçla oluşturulmuş bir idari örgüt tarafından yürütülmüştür. Uygulanan sayım yöntemi, toplanan bilgi türleri, bunların Osmanlı nüfusunun tarihi açısından önemi ve değerlendirilmesi hakkında bkz. Behar (1985).

8. Dinsel cemaatler arasında Latinlerin, Süryanilerin ve Müslüman olmayan Çingenelerin de Vilayetlere göre dökümü verilmektedir. Bu tabloda bunları "diğer cemaatler" başlığı altında topladık.

9. Bu sayımda, özellikle Musul, Basra, Bağdat gibi Arap vilayetlerinde, kadınların ve çocukların eksik sayıldıklarını ya da hiç sayılmadıklarını açıkça görmek mümkündür.

10. Bu sayımda bazı sancak ve kazaların nüfuslarıyla genel olarak göçebe nüfus sayım kapsamına alınamamıştır. Örneğin, Van vilayetinin Hakkâri sancağı, Manastır Vilâyetinin Debre ve Elbasan sancakları ve diğer bazı sancak ve kazalar sayım rakamlarına dahil edilememiştir. Yemen, Hicaz, Trablus, Bingazi gibi Vilâyetlerde ise sayım hiç yapılmamıştır.

11. Sayıma dahil edilmeyen Vilâyet ve Sancaklar ve sayıma dahil yörelerdeki bazı eksik sayımlar (kadınlar, çocuklar, göçebeler, yörükler) dolayısıyla, gerçek nüfus rakamına ulaşmak için 17 milyon 388 bin 604'lük resmi sayım sonucuna 10 milyon 400 bin kişinin daha eklenmesi gerektiği Kemal Karpat tarafından öne sürülmüştür (bkz. Karpat, 1985, s. 150–151). Karpat ayrıca 19. yüzyıl Osmanlı nüfus sayımlarında eksik sayım oranının yüzde 8 olduğunu ileri sürer (bkz. Karpat, 1985, s. 10).

12. Vedat Eldem ise, sayıma dahil edilemeyen bazı Vilâyetlerin nüfusu için ayrı ayrı şöyle tahminler vermektedir: Hicaz 2 milyon, Yemen 3,5 milyon, Bingazi 300 bin ve Trablusgarp 700 bin (bkz. Eldem, 1970, s. 53).

2.19 Bazı Osmanlı vilayet, sancak ve kaza merkezlerinin nüfus tahminleri, 1890
(Vital Cuinet'ye göre)

Vilayet	Nüfus	Vilayet	Nüfus
Trabzon	35 000	Konya	44 000
Sürmene	4 000	Antalya	25 000
Tirebolu	8 000	Elmalı	4 000
Giresun	10 230	Finike	3 000
Ordu	5 900	Alanya	5 000
Samsun	16 000		
Ünye	10 000	Adana	30 000
Bafra	6 000	Tarsus	16 000
Gümüşhane	3 000	Mersin	9 000
		Silifke	2 500
Erzurum	38 906	Ermenek	6 430
Erzincan	23 000	Kozan	3 500
Doğubeyazıt	2 000	Bağçe	3 000
Ankara	27 825	Halep	127 149
Yozgat	15 000	Kilis	20 000
Çorum	12 000	Antep	43 150
Boğazlıyan	8 000	Antakya	23 550
Kayseri	72 000	İskenderun	6 850
Talas	3 000	Maraş	52 000
Kırşehir	8 462	Elbistan	6 500
Hacıbektaş	1 519	Urfa	55 000
		Birecik	10 162
Akdeniz adaları		Nizip	3 000
Rodos	29 148	Mamuretülaziz	
Sakız	14 250	Harput	20 000
İstanköy	10 000	Arapkir	20 000
Midilli	40 886	Eğin	19 000
İmroz	9 116	Malatya	30 000
Bozcaada	4 140	Akçadağ	2 600
Girit	294 192	Hozat	5 600
		Çemişkezek	4 000
Sivas	43 122		
Divriği	5 600	Diyarbakır	35 000
Şarkışla	1 200	Siverek	10 000
Gürün	1 200	Silvan	7 000
Darende	1 300	Lice	3 688
Yıldızeli	2 065	Ergani	3 155
Tokat	29 800	Mardin	25 000
Erbaa	3 500	Nusaybin	10 000
Zile	20 000	Midyat	6 000
Niksar	4 000	Bitlis	38 886
Amasya	30 000	Muş	27 003
Merzifon	20 000	Siirt	15 000
Vezirköprü	8 600		
Osmancık	8 940		
Mecitözü	3 512		
Şebinkarahisar	11 700		

2.19 Bazı Osmanlı vilayet, sancak ve kaza merkezlerinin nüfus tahminleri, 1890 (devam)

(Vital Cuinet'ye göre)

Vilayet	Nüfus	Vilayet	Nüfus
Van	30 000	Bursa	76 303
Çatak	2 430	Gemlik	5 147
Gevaş	4 239	Mihalıççık	7 781
Hakkâri	4 600	Mudanya	5 900
Başkale	7 000	Bilecik	10 519
		İnegöl	8 244
Musul	61 000	İznik	1 228
Kerkük	30 000	Kütahya	22 266
Erbil	3 260	Eskişehir	19 023
		Uşak	13 084
Bağdat	145 000	Gördes	5 926
		Afyon	17 436
Basra	18 000	Bolvadin	8 135
		Sandıklı	6 515
İzmir	200 000	Balıkesir	13 118
Bergama	14 502	Ayvalık	20 974
Foça	6 137	Edremit	6 200
Menemen	9 387	Erdek	6 462
Çeşme	5 550	Bandırma	10 031
Tire	14 510		
Bayındır	9 625	İzmit	25 000
Ödemiş	7 200	Adapazarı	24 150
Manisa	35 000	Sapanca	7 380
Soma	6 000	Hendek	6 500
Kırkağaç	20 000	Kandıra	8 000
Akhisar	12 000	Geyve	5 894
Kasaba	23 000		
Salihli	7 000	Kastamonu	15 567
Kula	6 000	İnebolu	8 849
Alaşehir	22 000	Safranbolu	7 500
Aydın	36 250	Tosya	8 406
Söke	12 000	İskilip	16 611
Çine	11 000	Araç	11 605
Nazilli	21 679	Taşköprü	6 310
Denizli	16 917	Bolu	10 796
Tavas	9 830	Ereğli	6 274
Buldan	9 700	Bartın	8 677
Muğla	15 000	Gerede	4 000
Bodrum	6 000	Mudurnu	4 296
Milas	12 000	Çankırı	15 532
Marmaris	3 000	Sinop	9 749
		Boyabat	6 000
Çanakkale	11 062		
Biga	10 000		
Lapseki	2 000		
Ezine	1 750		

Kaynak: Cuinet (1892-1894).

Not. 1. Cuinet'nin derlemesi 19. yüzyıl sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya kıtasındaki bölümünün nüfusu, coğrafyası, yönetimi, sosyal ve ekonomik durumu hakkındaki en değerli Avrupa kökenli yayınlardan biridir. Daha sonraki birçok yayına ve araştırmaya kaynak olmuştur.

2. Bu tabloda, Vilâyet merkezlerinin altında, bunlara bağlı bazı sancak ve kazaların nüfusları verilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kentsel yerleşim birimlerinin tek tek nüfus tahminlerini veren başkaca bir kaynak yoktur. Cuinet bazan kaza merkezini değil, kaza nüfusunun tümünü veriyor. Bu durumda (adalar nüfusu hariç) sınır ve tanım değişiklikleri ve belirsizlikleri dolayısıyla ilgili rakamı tabloya almadık.

3. Cuinet verdiği nüfus rakamlarının kaynaklarını belirtmez; iyi ve "güvenilir" olduklarını söylemekle yetinir. Çok çeşitli kaynaklara başvurmuş olduğu, yer yer Osmanlı Vilâyet Salnamelerini, yer yer de 1300 (1881/1893) tarihli nüfus sayımının geçici sonuçlarını kullanmış olduğu anlaşılıyor. Gayrımüslim nüfus için ise zaman zaman bu cemaatlerin kendilerinin yapmış oldukları tahminleri de kullanır. Ne var ki Cuinet kullandığı veri ya da bilgileri nasıl değerlendirdiğini ya da düzelttiğini de hiçbir zaman belirtmez.

4. Cuinet zaman zaman tahmini *hane* sayısını bir katsayıyla çarpmakla yetinir. Bu katsayı çoğunlukla 5, bazan da 5,5'tur.

5. Cuinet kitabının ilk üç cildinin yazımını 1890'da tamamlamıştır. Dolayısıyla, verdiği tüm rakamların bu yıla ait olduklarını varsaydık.

6. Bu Tablodaki bazı kent nüfuslarının 19. yüzyıldaki gelişimi için bkz. **Tablo 2.12, 2.13 ve 2.14.**

2.20 Etnik/dinsel cemaatlere göre resmi Osmanlı istatistiklerindeki Osmanlı nüfusu, 19. yüzyıl sonu - 20. yüzyıl başı

Dinsel/etnik cemaat	1885	1897	1906	1914
Müslüman	12 585 950	14 111 943	15 518 478	15 044 846
Rum Ortodoks	2 329 776	2 569 912	2 822 773	1 729 738
Ermeni Gregoryen	988 887	1 042 374	1 050 513	1 162 169
Bulgar	818 962	830 189	762 754	-
Rum Katolik	-	-	60 597	62 468
Rum/Ermeni Katolik	150 166	120 479	-	-
Ermeni Katolik	-	-	90 050	67 838
Protestan	36 229	44 360	53 880	65 844
Latin	18 240	22 335	20 447	24 845
Yahudi	184 139	215 425	256 003	187 073
Maruni	-	32 426	28 726	47 406
Frenk	235 690	-	197 700	-
Toplam	17 375 225	19 050 307	20 897 617	18 520 016

Kaynak: Memâlik-i Osmaniyenin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği (1919), Shaw (1978), Karpat (1985).

Not. 1. 1897 ve 1914 rakamları yayınlanmış resmi Osmanlı İstatistiklerinden, diğerleri ise henüz yayınlanmamış belgelerden (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar 4807 ve 947) aktarılmıştır (bkz. Shaw, 1978, s. 337).

2. 1881-1893 nüfus sayımı sonuçları bu tabloda 1885 yılı altında verilmektedir.

3. Bu tablodaki cemaat sınıflandırması Tanzimat sonrasında oluşan *millet* sistemine göredir. *Frenk* deyimiyle Avrupa kökenli yabancı uyruklular kastedilmektedir. Tabloda gözükmeyen ve sayıca az olan diğer birkaç cemaat da toplama dahil edilmiştir.

4. 1885-1897'de Rum ve Ermeni-Katolik cemaatleri birlikte gösterilmiştir.

5. 1885 ile 1914 arasındaki değişimlerin birçoğu doğrudan demografik etkenlerden ziyade siyasi gelişmelere, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının daralmasına ve İmparatorluk içinde idari taksimatın değişmesine bağlanabilir.

2.21 Vilayetlere göre resmi Osmanlı İstatistiklerindeki Osmanlı nüfusu, 19. yüzyıl sonu – 20. yüzyıl başı

Vilayet ve sancaklar	1885	1897	1906	1914
Edirne	836 043	986 446	1 154 344	631 094
Erzurum	559 155	687 322	675 853	815 432
Aydın	1 408 387	1 534 229	1 721 287	1 608 742
Adana	384 365	398 764	504 426	411 032
İşkodra	87 372	337 584	89 848	–
Ankara	847 482	1 018 747	1 157 131	953 817
İzmit	195 659	228 529	290 504	325 153
Bağdat	197 756	720 555	178 178	–
Basra	8 853	380 630	10 270	–
Beyrut	568 014	623 505	561 619	824 873
Bitlis	276 998	488 642	301 915	437 479
Trablusgarp	–	–	444 650	–
Akdeniz adaları	264 374	387 318	364 222	–
Çatalca	58 822	61 236	–	59 756
Halep	787 714	921 345	877 682	617 790
Hüdavendigâr	1 336 492	1 458 079	1 691 277	616 327
Diyarbakır	368 970	564 671	394 123	619 825
Zor sancağı	34 250	151 260	60 854	66 794
Suriye	400 748	701 134	478 775	918 409
Selanik	990 400	1 040 218	922 359	–
Sivas	926 564	980 982	1 193 670	1 169 443

2.21 Vilayetlere göre resmi Osmanlı İstatistiklerindeki Osmanlı nüfusu, 19. yüzyıl sonu – 20. yüzyıl başı (devam)

Vilayet ve sancaklar	1885	1897	1906	1914
İstanbul civarı	80 609	90 034	82 335	-
Trabzon	1 056 293	1 164 827	1 342 778	1 122 947
Kastamonu	949 116	968 884	1 105 419	767 227
Konya	944 009	1 022 844	1 249 777	789 308
Kosova	721 342	954 634	708 163	-
Kudüs	234 774	264 317	231 209	328 168
Elazığ	381 346	566 656	474 370	538 227
Manastır	664 399	1 061 522	824 808	-
Musul	18 611	448 288	161 148	-
Van	119 860	202 007	113 964	259 141
Yanya	516 467	517 274	516 461	-
İstanbul	873 565	1 030 234	782 231	909 978

Kaynak: Shaw (1978), Karpat (1985).

Not. 1. Bu rakamlarla Tablo 2.20'nin rakamları aynı kaynaklardan aktarılmıştır.

2. 1885 ile 1914 arasındaki değişimlerin birçoğu doğrudan demografik etkenlerden ziyade siyasi gelişmelere, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının daralmasına ve İmparatorluk içinde idari taksimatın değişmesine bağlanabilir. Örneğin 1906'da mevcut olup da 1914 istatistiğinde görünmeyen birçok vilâyet artık o tarihte Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinde değillerdi.

3. Kadın ve çocukların sayımı hakkında Tablo 2.18'in ekindeki not burada da geçerlidir.

4. 1905-1906 nüfus sayımı sonuçlarının daha ayrıntılı bir dokümü için bkz. Tablo 2.26.

2.22 Resmi Osmanlı İstatistiklerine göre nüfusun artışı, 1884 - 1897
(Bin kişi)

Yıl	Müslim nüfus	Gayrimüslim nüfus	Toplam
1884	12 590	4 544	17 135
1885	12 708	4 579	17 286
1886	12 825	4 603	17 429
1887	12 942	4 637	17 580
1888	13 059	4 662	17 721
1889	13 177	4 676	17 853
1890	13 294	4 701	17 995
1891	13 411	4 734	18 146
1892	13 411	4 763	18 175
1893	13 578	4 777	18 316
1894	13 646	4 805	18 451
1895	13 763	4 833	18 596
1896	13 891	4 849	18 740
1897	14 112	4 938	19 050

Kaynak: Devlet-i Aliye-yi Osmaniyenin 1313 senesine mahsus İstatistik-i Umumisi, 1316 (1898); Eldem (1970).

Not. 1. Osmanlı resmi istatistik yayınları içerisinde yıldan yıla nüfus artışını göstermeyi amaçlayan tek tablo budur.

2. 1884–1897 dönemi Osmanlı'nın savaş içinde bulunmadığı ve kayda değer bir toprak kaybına uğramadığı bir dönemdir. Dolayısıyla tabloda görünen artışların sadece doğum, ölüm ve net göçlerin sonucunu yansıttığı varsayılabilir.

3. Yıldan yıla artışların nasıl hesaplandığı bilinmiyor. O dönemde Osmanlı'da doğum, ölüm ve göç istatistikleri henüz düzenli bir biçimde tutulamıyordu. Dolayısıyla serinin iki ucundaki nüfus rakamları arasında (bu rakamlar Tablo 2.20'de de verilmektedir) basit bir enterpolasyon işlemi yapıldığını sanıyoruz. Ne var ki bu enterpolasyon doğrusal değildir ve içinde bazı rakamsal tutarsızlıkları da barındırmaktadır.

4. Eldem'e göre (Eldem, 1970, s.54) bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na gelen göçmenlerle dışarıya hicret edenlerin sayısı aşağı yukarı eşittir, yani net göç sıfırdır. Bu dönemde Osmanlı topraklarına gelen göçmenler hakkında resmî rakamlar için bkz. Tablo 2.24.

5. Bu tablo Eldem'den sonra Karpat tarafından da yayınlanmıştır (bkz. Karpat, 1985, s. 198).

2.23 Dinsel/etnik cemaatlere göre Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusunun tahmini, 1897

Dinsel/etnik cemaat	Nüfus	Oran %
Müslüman	14 111 145	74.07
Rum	2 569 912	13.49
Ermeni	1 042 374	5.47
Bulgar	830 189	4.36
Katolik	120 479	0.64
Yahudi	215 425	1.13
Protestan	44 630	0.24
Latin	22 335	0.12
Maruni	32 416	0.17
Keldani	5 768	0.03
Süryani	35 554	0.18
Diğer	19 550	0.10
Toplam	19 050 307	100.00

Kaynak: Eldem (1970), Karpat (1985).

Not. Bu döküme Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap Vilayetleri ve göçmenler dahil edilmemiştir.

2.24 Resmi rakamlara göre Osmanlı İmparatorluğu'na gelen göçmenler, 1876–1895

Yıl	Erkek	Kadın	Toplam	Hane sayısı
1293 (1876–77)	138 389	138 000	276 389	69 000
1294 (1877–78)	101 000	97 000	198 000	49 000
1295 (1878)	38 750	37 250	76 000	19 100
1296 (1878–79)	10 700	10 063	20 763	5 324
1297 (1879–80)	7 000	6 898	13 898	3 460
1298 (1880–81)	11 598	11 500	23 098	3 780
1299 (1881–82)	17 000	16 941	33 941	6 396
1300 (1882–83)	7 125	6 623	13 748	2 690
1301 (1883–84)	6 822	6 700	13 522	2 816
1302 (1884–85)	6 715	6 650	13 365	2 807
1303 (1885–86)	6 100	5 984	12 084	2 614
1304 (1886–87)	5 100	5 007	10 107	2 092
1305 (1887–88)	5 903	5 850	11 753	2 506
1306 (1888–89)	14 351	14 100	28 451	6 135
1307 (1889–90)	11 720	11 500	23 220	4 835
1308 (1890–91)	6 900	6 878	13 778	3 024
1309 (1891–92)	9 327	9 200	18 437	3 901
1310 (1892–93)	9 400	9 378	18 778	3 715
1311 (1893–94)	7 140	6 900	14 040	2 888
1312 (1894–95)	3 393	3250	6643	1 267
Kayda geçmeyen	88 000	87 000	175 000	43 000
TOPLAM	512 433	502 672	1 150 015	240 350

Kaynak: Devlet–i Aliye–yi Osmaniyenin 1313 sanasine mahsus İstatistik–i Umumisi, 1316 (1898), s. 27; McCarthy (1982).

Not. 1. *Kayda geçmeyen* göçmen başlığı altında verilen rakamlar İstanbul'a gelmeden doğrudan doğruya taşraya geçip yerleşenlerin bir tahminini içermektedir.

2. Tabloda toplam göçmen birey sayısı ile hane sayısı arasındaki rakamsal ilişki belirsizdir.

3. Bu tablo *93 Harbi* olarak bilinen 1876–1877 Osmanlı–Rus savaşı sırasında ve savaşın hemen ardından Balkanlar'dan Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına yoğun Müslüman göçünü ve bunu izleyean yıllarda akımın durulmasını açık olarak yansıtmaktadır.

4. Eldem'e göre (Eldem, 1970, s. 54) bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na gelen göçmenlerle dışarıya hicret edenlerin sayısı aşağı yukarı eşittir.

2.25 Resmi istatistiklere göre Osmanlı İmparatorluğu'nda ikamet eden yabancı uyrukluların coğrafi dağılımı, 1897

	Erkek	Kadın	Toplam
İstanbul	99 564	27 188	126 752
Edirne	287	197	484
Aydın	27 558	28 249	55 805
Erzurum	191	116	307
İşkodra	29	26	55
Ankara	1	-	1
İzmit	59	27	86
Beyrut	1 483	1 259	2 743
Bağdat	33 270	-	33 270
Basra	559	-	559
Biga	157	95	252
Akdeniz adaları	330	252	582
Çatalca	142	93	235
Halep	1 596	511	2 107
Hüdavendigâr	2 177	1 608	3 785
Diyarbakır	9	10	19
Selânik	682	583	1 265
Sivas	67	39	106
İstanbul civarı	860	868	1 728
Trabzon	135	97	232
Konya	5	5	10
Kudüs	2 783	2 674	5 457
Manastır	33	23	56
Elazığ	33	26	59
Yanya	348	245	593
Toplam	**172 358**	**64 189**	**236 547**

Kaynak: Devlet-i Aliye-yi Osmaniyenin 1313 senesine mahsus İstatistik-i Umumisi.

Not. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1881-1893 nüfus sayımına göre ikamet etmekte olan yabancı uyrukluların sayısı ile arada çok küçük farklılıklar vardır. (bkz. **Tablo 2.18**).

2.26 Resmi istatistiklere göre yabancı ülkelerde ikamet eden Osmanlı uyruklular, 1895–1896

Ülkeler	Müslim	Gayrımüslim	Toplam
Almanya	10	126	136
Rusya	3 537	5 229	8 766
İngiltere	34	30	64
Fransa	1	95	96
Avusturya–Macaristan	2	1 024	1 026
İtalya	1	185	186
İspanya	–	1	1
İran	668	294	962
Belçika	4	16	20
Yunanistan	1 428	1 315	2 743
Romanya	26	949	975
Hollanda	2	1	3
Toplam	**5 713**	**9 265**	**14 978**

Kaynak: Devlet–i Aliye–yi Osmaniyenin 1313 senesine mahsus İstatistik–i Umumisi (1898).

Not. 1. Bu tablodaki veriler Osmanlı Hariciye'sinin resmi rakamlarına dayanır. Diğer bir başkası için bkz. McCarthy (1982).

2. 1885 ve 1905–1906 Osmanlı nüfus sayımları de jure esasına göre yapılmıştır. Bu esasa göre bireylerin sayım anında bulundukları yerde değil, yasal olarak ikamet etmekte oldukları yerde sayılmaları gerekiyordu. Dolayısıyla, geçici olarak Osmanlı toprakları dışında bulunan Osmanlı uyrukluların da sayımı dahil edilmeleri gerekiyordu. Anlaşılan yurt dışındaki bu Osmanlı uyruklularının sayımı esas nüfus sayımından çok daha sonra gerçekleştirilebilmiştir.

2.27 Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki bölümü için nüfus tahminleri, 1911

Vilâyetler	Müslüman	Rum	Bulgar	Ermeni	Katolik	Yahudi	Diğer	Toplam
Edirne	795 706	395 872	171 055	33 650	12 783	9 034	44 532	1 426 632
Selânik	604 780	397 795	271 359	87	-	62 290	11 604	1 347 915
Yanya	244 638	311 032	-	-	-	3 990	1 175	560 835
Manastır	455 720	349 541	246 344	9	-	10 651	2 614	1 064 789
İşkodra	218 089	10 755	-	-	120 611	-	-	349 455
Kosova	959 175	92 541	531 453	-	14 887	3 287	1 606	1 602 949
Toplam	3 242 108	1 557 536	1 220 211	33 746	148 281	89 162	61 531	6 352 575

Kaynak: McCarthy (1990).

Not. 1. McCarthy kaynak olarak esas itibariyle Edirne, Selânik ve Manastır Vilâyet Salnameleri'ne, Memâlik-i Osmaniyenin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği ve Senelik İhsaiyat-ı Maliye, 1327 yayınlarına başvurmuştur.

2. Ancak McCarthy bu yayınlardaki rakamları olduğu gibi aktarma yoluna gitmemiş, içerdiklerini düşündüğü eksik ve yanlış beyanları düzeltmeyi seçmiş ve bu amaçla Standart Yaşam Tablolarını kullanmıştır. Yani Tablo 2.25'deki rakamlar *düzeltilmiş* rakamlardır.

3. McCarthy'nin hesaplamalarına göre eksik beyan oranı Vilâyetlere göre yüzde 2 (Yanya'da) ile yüzde 40 (Manastır'da) arasında değişmektedir (düzeltme yönteminin ayrıntıları için bkz. McCarthy 1983 ve McCarthy 1990, s. 294-297).

4. Düzeltme sonrasında bu Vilâyetlerin toplamında nüfusun *millet*lere göre dağılımı şöyledir: Müslüman yüzde 51, Rum yüzde 25, Bulgar yüzde 19, diğer yüzde 5.

5. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa kıtasındaki bölümünün daha önceki dönemlerdeki nüfusu için bkz. Tablo 2.2 ve Tablo 2.16.

2.28 Cinsiyete ve dinsel/etnik cemaatlere göre 1905–1906 nüfus sayımında Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu

A. Kadın B. Erkek

İdari birimler	Genel toplam	Toplam		İslâm		Rum	
		A	B	A	B	A	B
İstanbul	782 227	469 420	312 807	212 151	158 188	91 884	65 281
İstanbul civarı	82 435	45 003	37 432	33 604	27 816	10 171	9 106
Aydın	1 727 581	884 510	842 771	674 011	657 541	149 086	136 019
Ankara	1 157 131	601 555	555 576	524 782	486 784	21 895	19 881
Adana	504 396	260 258	244 138	223 344	212 451	6 058	5 009
Erzurum	675 855	362 645	313 210	297 475	254 031	3 669	2 135
Bitlis	297 660	164 534	133 126	108 820	89 086	–	–
Akdeniz adaları	364 223	189 857	174 366	19 971	17 630	164 815	152 027
Hüdavendigâr	1 691 277	863 566	827 711	730 085	700 413	85 109	81 259
Diyarbakır	392 705	211 898	180 807	171 962	143 607	563	562
Sivas	1 194 372	618 110	576 262	506 048	466 740	32 294	35 080
Trabzon	1 342 778	691 308	51 470	549 949	522 039	111 829	103 645
Konya	1 249 777	636 798	612 979	582 749	562 964	44 768	41 793
Kastamonu	1 121 516	582 393	539 123	564 844	523 293	12 107	10 954
Elazığ	473 324	247 665	225 659	205 404	185 380	338	313
Beyrut	562 719	290 749	271 970	235 878	224 342	28 259	23 462
Bağdat	178 178	174 368	3 910	159 129	3 814	–	–
Basra	10 270	10 270	–	9 460	–	–	–
Halep	867 679	451 600	416 079	383 876	356 332	4 739	4 181
Suriye	478 775	237 503	241 272	199 299	208 700	18 339	14 831
Trablusgarp	449 623	235 700	213 923	229 003	207 490	73	72
Musul	161 748	161 748	–	148 162	–	3	–
Van	113 964	63 402	50 562	29 408	25 174	–	–
İşkodra	89 848	45 104	44 744	40 580	40 642	3 291	2 807
Selânik	921 359	480 298	441 061	218 429	201 175	136 138	127 743
Edirne	1 133 796	596 250	537 546	329 204	289 400	176 293	164 615
Kosova	671 653	423 393	248 260	252 937	126 658	9 626	3 968
Manastır	824 828	458 810	366 018	194 945	133 606	149 702	136 299
Yanya	516 766	271 360	245 406	119 826	105 589	149 798	137 794
Biga	186 455	96 344	90 111	672 708	68 063	19 626	18 465
İzmit	290 517	150 456	140 051	104 290	96 270	18 605	17 261
Zor sancağı	60 854	31 284	29 570	30 982	29 391	4	9
Kudüs	229 812	120 534	109 278	103 919	93 782	8 250	7 635
Çatalca	78 529	41 630	36 899	12 502	10 626	23 314	21 011
Toplam	20 884 630	11 170 533	9 714 097	8 279 736	7 229 017	1 479 846	1 343 217

2.28 Cinsiyete ve dinsel/etnik cemaatlere göre 1905-1906 nüfus sayımında Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu (devam)

A. Kadın B. Erkek

İdari birimler	Ermeni		Bulgar		Katolik		Yahudi	
	A	B	A	B	A	B	A	B
İstanbul	30 412	29 551	2 290	579	6 122	6 189	23 746	24 033
İstanbul civarı	1 226	510	–	–	–	–	–	–
Aydın	9 676	8 611	153	67	1 084	1 104	16 404	16 117
Ankara	47 709	42 071	–	–	4 772	4 774	633	632
Adana	25 217	21 830	–	–	1 928	1 649	51	47
Erzurum	57 350	51 960	–	–	2 858	4 017	6	4
Bitlis	50 358	39 861	–	–	2 832	2 342	–	–
Akdeniz adaları	77	34	19	–	55	48	2 439	2 323
Hüdavendigâr	39 890	37 975	2 544	2 452	1 172	1 154	2 248	2 089
Diyarbakır	22 379	21 231	–	–	4 345	4 058	572	593
Sivas	74 585	69 471	–	–	1 670	1 630	150	149
Trabzon	26 516	23 539	1	–	721	709	20	17
Konya	8 188	7 349	5	–	77	52	143	119
Kastamonu	5 146	4 663	6	–	22	3	42	25
Elazığ	35 099	32 413	–	–	3 469	3 421	–	–
Beyrut	14	4	–	–	9 650	8 830	4 034	4 074
Bağdat	373	–	–	–	788	2	13 621	94
Basra	36	–	–	–	334	–	440	–
Halep	34 831	29 527	–	–	10 745	10 356	6 311	5 353
Suriye	196	164	–	–	7 738	7 369	4 939	4 596
Trablusgarp	43	17	–	–	13	15	6 498	6 292
Musul	45	–	–	–	4 726	–	4 165	–
Van	33 994	25 388	–	–	149	144	–	–
İşkodra	3	3	–	–	1 097	1 264	–	–
Selânik	423	214	85 510	72 200	1 656	1 126	26 183	26 212
Edirne	15 487	10 657	60 677	58 799	371	302	12 003	11 836
Kosova	1	–	157 344	115 474	2 501	1 303	865	803
Manastır	5	3	107 192	89 896	1	2	2 794	2 665
Yanya	–	–	–	–	49	35	2 035	1 642
Biga	1 218	1 118	380	353	2	8	1 735	1 650
İzmit	26 125	25 140	1	–	220	193	171	170
Zor sancağı	32	28	–	–	159	91	3	–
Kudüs	367	339	–	–	3 693	3 300	3 980	3 903
Çatalca	505	491	3 985	3 603	–	–	938	828
Toplam	547 526	484 182	418 107	343 423	74 422	64 863	137 189	116 286

Protestan		Diğer		Yabancı uyruklu		İdari birimler
A	B	A	B	A	B	
800	570	804	378	101 211	28 038	İstanbul
–	–	–	–	2	–	İstanbul civarı
198	249	22	21	34 176	23 042	Aydın
2 246	1 916	192	177	27	32	Ankara
2 506	2 228	975	755	–	–	Adana
1 065	924	107	89	114	50	Erzurum
869	682	1 655	1 155	–	–	Bitlis
4	3	2	–	2 475	2 281	Akdeniz adaları
663	636	822	734	289	195	Hüdavendigâr
1 848	1 723	10 229	9 033	–	–	Diyarbakır
2 160	2 093	1 174	1 068	29	31	Sivas
1 230	1 219	3	3	1 039	300	Trabzon
465	364	268	237	30	–	Konya
6	3	158	139	62	43	Kastamonu
2 839	3 515	489	586	27	31	Elazığ
1 132	996	11 782	10 262	–	–	Beyrut
40	–	327	–	–	–	Bağdat
–	–	–	–	–	–	Basra
6 625	6 519	4 232	3 681	241	130	Halep
517	439	6 462	5 164	13	9	Suriye
–	–	–	–	70	37	Trablusgarp
74	–	4 573	–	–	–	Musul
–	–	–	–	23	28	Van
–	–	–	–	–	–	İşkodra
178	151	13 342	11 864	439	356	Selânik
106	97	1 769	1 617	340	223	Edirne
119	54	–	–	–	–	Kosova
1	4	4 132	3 528	38	15	Manastır
–	–	–	–	652	346	Yanya
32	32	–	–	443	422	Biga
977	899	7	4	120	114	İzmit
–	–	94	51	–	–	Zor sancağı
276	244	49	35	–	–	Kudüs
–	–	284	265	102	75	Çatalca
26 925	25 560	62 629	50 866	141 962	55 798	Toplam

Kaynak: Shaw (1978), Karpat (1978), Behar (1985), Duben ve Behar (1991).

Not. 1. 1322 Tahrir-i Nüfusu olarak bilinen bu sayım Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılmış son genel sayımdır. 1881–1893 sayımı örnek alınmış, ancak sayım yöntemi geliştirilmiş ve toplanan

Not. (devam)

bilgiler çeşitlendirilmiştir. Tıpkı bir önceki sayım gibi, de jure esası uygulanmış, nüfusun sayım sırasında bulundukları yerlerde değil, devamlı olarak ikamet ettikleri yerlerde sayılması ilkesi benimsenmiştir.

2. Tablodaki rakamlar Shaw ve Karpat tarafından bu sayımın geçici sonuçlarını ihtiva eden bir arşiv belgesinden aktarılmıştır (bkz. *Memâlik-i Osmaniyede Dahil-i Tahrir olan Nüfusun İcmali*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 947). Bu sayımın kesin sonuçları ayrıca bir bütün olarak resmen yayınlanmış değildir.

3. Bu sayımdan elde edilen bilgiler Esas Defter adı verilen büyük nüfus kütüklerine geçirilmiştir. Bu defterler mahalle temelinde oluşturulmuştur. Bu Esas Defterler 1885 nüfus sayımının ürünü olan Atik Defter'lerin yerini almıştır.

4. Sayımdan sonra vuku bulan doğum, ölüm, evlenme, nakil gibi temel demografik olayların da işlendiği bu Esas Defter'ler, daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin bugünkü nüfus kütüklerinin ve nüfus kayıt sisteminin temelini oluşturmuştur. Tamamen yenilenmiş ve yeni harflere geçirilmiş olmalarına rağmen 1907 tarihli bu Esas Defterler *Eski Esas* adı altında yer yer hâlâ kullanılmaktadır.

5. Uygulanan sayım yöntemi, toplanan bilgi türleri, bunların tarihsel önemi ve demografik analiz yöntemleriyle değerlendirilmesi hakkında bkz. Behar (1985), Duben ve Behar (1991).

6. Bu sayımda da, 1881–1893 sayımında olduğu gibi (bkz.Tablo 2.18) birçok vilâyette, ve özellikle Musul, Basra, Bağdat gibi Arap vilayetlerinde, kadınların eksik sayıldıklarını ya da hiç sayılmadıklarını açıkça görmek mümkündür.

7. Bu tabloya esas teşkil eden belgede cemaat sayısı daha fazladır. Örneğin Katolikler Rum Katolik, Ermeni Katolik ve Latin olarak ayrıştırılmıştır. Sayıca az olan bazı cemaatleri ise (Süryani, Keldani, Nasturi, Yakubi, Yezidi ya da *Çingene* gibi) *diğer* başlığı altında topladık.

8. 1905–1906 Nüfus sayımının sonuçları Memâlik-i Osmaniyenin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği yayınının 1914 yılma ait rakam tablolarına esas teşkil etmiştir. Bu yayında belirtildiğine göre 1905–1906 sayımının sonuçları doğum rakamları eklenip ölümler çıkarılarak güncelleştirilmiştir. Ayrıca 1906–1914 arasında Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışına çıkan vilayetler de istatistik dışı bırakılarak tablo 1914 yılına getirilmiştir.

9. 1914 yılına ait rakamlar için bkz. Tablo 2.20 ve 2.21. Memâlik-i Osmaniyenin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği'ne göre 1914 yılında toplam nüfus rakamı 18 milyon 520 bin 16'dır ve 1906'ya göre 2 milyon 300 bin kadarlık bir azalma göstermektedir

BÖLÜM III

OSMANLI'DAN CUMHURİYETE GEÇERKEN

3.1 İngiliz dışişleri raporlarına göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya kıtasındaki nüfusunun tahmini, 1919

Vilâyet ve sancaklar	Nüfus	Vilâyet ve sancaklar	Nüfus
Adana	393 000	Erzurum	760 000
Aydın	1 751 500	Elazığ	612 000
Ankara	903 000	Van	582 000
Bursa	687 000	Maraş	210 000
Kastamonu	735 000	Beyrut	975 000
Konya	801 000	Halep	790 000
Sivas	1 285 000	Suriye	1 230 000
Trabzon	1 075 000	Urfa	195 000
Antalya	236 000	Zor	100 000
Biga	175 000	Cebel-i Lübnan	540 000
Bolu	390 000	Kudüs	425 000
Eskişehir	150 000	Bağdat	1 360 452
İzmit	335 000	Basra	785 581
İçel	177 500	Musul	703 385
Canik	377 500	Bitlis	465 000
Diyarbakır	560 000	Kütahya	324 500
Menteşe	199 000	Kayseri	223 000
Niğde	262 000		
Karahisar	275 000	**Toplam**	**21 538 918**
Karesi	500 000		

Kaynak: Estimate and Analysis of the Population of Turkey in Asia by Vilayets and Sancaks (Foreign Office 371/4239, 151342/1603, 25 March 1920); Zamir (1981).

Not. 1. Bu Rakamlar İngiliz Foreign Office'nin Coğrafya Bölümü tarafından hazırlanmıştır.

2. Bu tablo esas olarak 1914 Osmanlı rakamlarına, Rum ve Ermeni Patrikhanelerinin tahminlerine, 1914'te İngiliz Dışişleri tarafından yapılmış bazı tahminlere ve 1919 yılında İngilizler tarafından özel olarak Bağdat, Basra ve Musul'da yaptırılan sayımın sonuçlarına dayanır (bkz. Zamir, 1981, s. 86–87).

3. Bu tahminlerde verilen Osmanlı nüfusun dinsel/etnik bileşimini, tasnif kıstasları farklı olduğu için, Osmanlı rakamlarıyla doğrudan doğruya karşılaştırmak mümkün değildir. Örneğin bazı cemaat toplamları şöyle verilmektedir: Müslüman 10 milyon 76 bin 750; Müslüman Arap 1 milyon 14 bin; Şii 1 milyon 519 bin; Alevi 128 bin; Türk 994 bin; Kürt 1 milyon 194 bin; Sünni 1 milyon 162 bin 800; Hıristiyan 457 bin 995 vs. vilayet ve sancaklar içerisindeki cemaat dökümlerini de homojen olmadıkları için bu tabloya almadık.

4. 1914 Osmanlı sayım sonuçlarıyla karşılaştırıldığında İngiliz rakamları Osmanlı'mn her yöresinde gayrımüslim nüfus için daha yüksek oranlar vermektedir.

3.2 Osmanlı İmparatorluğu'na ve Türkiye Cumhuriyeti'ne gelen Balkan göçmenleri, 1912-1927

Yıl[1]	Göçmen sayısı	Yıl[2]	Göçmen sayısı
1912-1913	177 352	1921	11 079
1914-1915	120 566	1922	10 093
1916-1917	18 912	1923	50 689
1918-1919	22 244	1924	235 414
1919-1920	74 848	1925	56 523
Toplam	413 922	1926	35 051
		1927	35 213
		Toplam	**431 062**

Kaynak: Panzac (1988), McCarthy (1993).

Not. 1. Bu rakamlar resmi kayıtlara dayandığından gerçek göçmen sayısının daha büyük olması muhtemeldir.

2. 1921-27 döneminde resmen kayıtlı göçmenlerin büyük çoğunluğu nüfus mübadelesi sonucu Yunanistan'dan geliyordu. Önceki dönemde ise Makedonya ve Bulgaristan göçmenleri çoğunluktaydı.

3. 1914-1922 döneminde Doğu Anadolu'da, özellikle Kars ve Erzurum yöresinde, Rusya ve Kafkasya'dan göç etmiş olanların sayısını da McCarthy 272 bin 704 olarak tahmin etmektedir (bkz. McCarthy, 1993, s. 95-97).

(1) 1912-1920 dönemi rakamları Osmanlı Muhacirin Komisyonu raporlarından alınmıştır.

(2) 1921-1927 rakamları T.C. İstatistik Yıllığından (Cilt III, 1930) aktarılmıştır. Bu yıllıkta Balkan göçmenlerinin hangi illere yerleştirildiği de döküm halinde verilmektedir.

3.3 Türkiye Cumhuriyeti'nin bazı illerinde göçmen nüfus, toplam nüfus ve göçmen nüfusun toplam il nüfusuna oranı, 1927

İller	Göçmen nüfus	Toplam il nüfusu	Oran %
Balıkesir	37 088	421 066	8.81
Bursa	34 148	402 595	8.50
Çanakkale	10 856	181 735	85.97
Edirne	49 336	150 840	32.71
İzmir	30 095	526 955	5.72
İstanbul	35 487	794 444	4.47
Kırklareli	27 254	108 989	25.01
Kocaeli	20 470	586 600	7.14
Manisa	13 829	374 013	3.70
Niğde	15 671	166 056	9.44
Samsun	22 579	274 065	8.24
Tekirdağ	30 243	131 446	23.01

Kaynak: 28 Teşrin-i Evvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri: Mufassal Neticeler, İcmal Tabloları, McCarthy (1983).

Not. 1. 1927 Yılında her ilde bulunan göçmen nüfus rakamları T.C. İstatistik Yıllığından (Cilt III, 1930), illerin nüfus rakamları da Türkiye Cumhuriyetinin ilk Nüfus sayımı olan 1927 Nüfus sayımından alınmıştır.

2. Göçmen sayıları sadece 1921–1927 arasında Türkiye ile Yunanistan arasındaki Nüfus Mübadelesi dolayısıyla göç etmiş olanları kapsar (bkz. Tablo 3.2). Dolayısıyla bu rakamları sözkonusu illere yerleşmiş göçmenlerin gerçek sayısı için bir alt sınır olarak kabul etmek gerekir.

3.4 Bazı kentlerde gayrımüslim nüfus oranları, 19. yüzyıl sonu - 1927

Kent	19. yüzyıl sonu	1927
	%	
İstanbul	55.96	35.2
İzmir	61.5	13.8
Edirne	43.6	18.4
Bursa	24.1	3.2
Trabzon	42.8	1.2
Diyarbakır	31.9	11.9
Erzurum	31.5	0.1
Adana	17.8	9.0
Sivas	32.8	5.1
Ankara	32.6	5.2

Kaynak: McCarthy (1983).

Not. 1. Bu oranlar 1881–1893 Osmanlı nüfus sayımıyla 1927 yılındaki Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk nüfus sayımı sonuçlarından hesaplanmıştır.

2. 1893'ün Edirne, Diyarbakır, Sivas ve Ankara rakamları kenti değil ilgili kaza'nın tümünü (yani sözkonusu Vilayetin merkez kazasının tümünü) kapsadıklarından kent merkezindeki gayrımüslim nüfusu gerçekte olduğundan daha küçük göstermektedirler.

3.5 Osmanlı İmparatorluğu'nun bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları dahilinde kalan nüfusunun tahminleri (Hatay hariç), 1884–1927
(Bin kişi)

Yıl	Nüfus
1884	12 587
1897	13 996
1910	15 371
1913	15 821
1923	13 093
1927[1]	13 648

Kaynak: Eldem (1970), Shorter (1983), McCarthy (1983).

Not. 1. 1884–1913 tahminleri Vedat Eldem tarafından, 1923 tahmini ise Shorter tarafından yapılmıştır.

2. Vedat Eldem'in tahminleri Osmanlı sancak ve kazaları nüfusunun bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan bölümlerini almaya çalışarak oluşturulmuştur. O tarihlerde Osmanlı sınırları dışında kalan Kars ve Ardahan yöreleri için ise Eldem Rus istatistiklerinden yararlanmıştır.

3. Shorter'in 1923 yılı için yaptığı tahmin ise T.C. 1935 yılı Nüfus sayımı verilerinin 12 yıl geriye doğru projeksiyonu tekniğiyle (Reverse Population Projection) elde edilmiştir. Shorter, 1923 yılı nüfusunun 12 milyon 967 bin ile 13 milyon 219 binlik alt ve üst sınırlar arasında bulunduğunu tahmin etmiştir. Tabloya bu iki sınırın orta noktasını aldık.

4. Shorter, aynı demografik teknikleri kullanarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Nüfus sayımı olan 1927 Nüfus sayımı sonuçlarının da yüzde 0.9 ile yüzde 1.8 arasındaki bir oranda eksik sayım içerdiğini tahmin etmiştir.

5. Osmanlı yayınlarını kullanarak McCarthy de bugünkü T.C. sınırları içinde (İstanbul Vilâyeti, Trakya ve Kars–Ardahan yöresi hariç) kalan nüfusun miktarını 1912 için 16,5 milyon, 1922 için de 11,5 milyon olarak tahmin etmiştir (bkz. McCarthy, 1983, s. 140).

(1) 1927 Nüfus sayımı sonuçları.

3.6 Türkiye Cumhuriyetinin bazı temel demografik göstergelerinin tahmini, 1923-1927

	1923	1927
Kaba Doğum Oranı (binde)	45	53
Kaba Ölüm Oranı (binde)	36	36
Toplam Doğurganlık Oranı (çocuk)	5.6	6.6
Doğuşta Yaşam Umudu (yıl)[1]	30	32
Yıllık Doğal artış oranı (yüzde)	0.9	1.7

Kaynak: Shorter ve Macura (1982), Shorter (1985).

Not. 1. Bu tahminler Türkiye Cumhurieti 1925 yılı Nüfus sayımı verilerinin 8 ve 12 yıl geriye doğru projeksiyonu tekniğiyle (Reverse Population Projection) elde edilmiştir. Bunun için 1935 yılı nüfusunun yaş gruplarına göre dağılımı önce düzeltilmiş ve 1923-35 dönemi için bir hayat tablosu varsayımı uygulanmıştır. Ayrıca bir doğurganlık varsayımı yapılmasına gerek yoktur. Yöntemin ayrıntıları hakkında bkz. Shorter (1985, s. 39-44).
(1) Projeksiyon varsayımıdır.

BÖLÜM IV

İSTANBUL

4.1 İstanbul nüfusu hakkında yapılmış bazı tahminler, 15. yüzyıl - 16. yüzyıl

Yıl	Nüfus
1430 - 1440	40 000 - 50 000
1477[1]	97 956
1477[2]	60 000 - 70 000
1477[3]	145 000 - 150 000
1520 - 1530[4]	400 000
1550[5]	410 000 - 520 000
1571 - 1580[4]	700 000

Kaynak: Schneider (1952), Barkan (1957), Ayverdi (1958), Mantran (1962), Braudel (1966), Erder ve Faroqhi (1980), Vryonis (1967), Yerassimos (1995).

Not. 1. 1430 - 1440 dönemi tahmini İstanbul'un Türklerce fethinden hemen önce kente gelmiş birçok Hıristiyan seyyahın anlatılarına dayanarak Schneider tarafından yapılmıştır. Bu seyyahların İstanbul nüfusu tahminleri 30 bin ile 60 bin arasında değişmektedir (bkz. Schneider, 1952, s. 39).

2. 1477 yılı tahminleri hep sur içi İstanbul'una (bugünkü Eminönü ve Fatih ilçeleri) ilişkindir. Ayverdi ayrıca Eyüp ve Galata'nın nüfusunun 22 bin - 25 bin olarak, Üsküdar'ın nüfusunu 10 bin olarak, Kasımpaşa, Hasköy, Boğaziçi köyleri gibi sair yerlerin nüfusunu da 8 bin - 10 bin olarak tahmin etmektedir. Buna göre Ayverdi İstanbul ve civarının toplam nüfusunu da 185 bin - 195 bin olarak tahmin etmektedir.

3. Yerassimos, Barkan'ın ve Mantran'ın bu 16. yüzyıl tahminlerini çok abartılı ve dayanıksız bulur (bkz. Tablo 1.3 ve Tablo 1.4). İstanbul'da o dönemde mevcut Vakıf evlerin sayısından hareketle, ve hane başına ortalama 5 nüfus düştüğü varsayımıyla 16. yüzyılın ortasında sur içi İstanbul'unun nüfusunu yaklaşık 150 bin olarak tahmin eder (bkz. Yerassimos, 1995, s. 27).

4. Bu tablodaki 16. yüzyıl İstanbul nüfus tahminlerinin bir diğer eleştirisi için bkz. Toprak, 1992, s. 118–120. Zafer Toprak'a göre, *sağlıklı sayısal araştırmaların* yokluğunda İstanbul'un nüfusu 16. yüzyılda 200 bin olarak tahmin edilebilir. Yine Zafer Toprak'ın tahminine göre İstanbul'un nüfusu 17. yüzyılın başlarında 250 bine ulaşmıştır. Zafer Toprak bu tahminlerini İstanbul'un tüketimine ve sur içi bölgesinin nüfus yoğunluğunun gelişmesine dayandırır.

5. 16. yüzyıl İstanbul'u için yapılmış nüfus tahminleri genellikle bu nüfusun yarıdan biraz fazlasının Müslüman, yüzde 45 dolaylarında bir oranının da gayrımüslim olduğunu varsayarlar.

6. İstanbul'un nüfusunun tüm Bizans dönemi boyunca gelişimini ise Mayer tahmin etmeye çalışmıştır (bkz. Mayer, 1943, s. 147).

(1) 1477 yılı için, aynı belgeye dayanarak üç ayrı tahmin yapılmıştır. Sözkonusu belge o tarihte İstanbul kadısı Muhittin Efendi tarafından yaptırılmış İstanbul'daki hanelerin bir sayımıdır (Topkapı Sarayı Arşivi 9524).
1477 yılına ait ilk tahmin Ömer Lütfü Barkan'ındır. Muhittin Efendi'nin saydığı haneleri 5 katsayısı ile çarpıp sınırlı bazı ilavelerde bulunmuştur.

(2) 1477 yılına ait ikinci tahmin Alfons Schneider'a aittir. Hane adedini 4 ile çarpıp yaklaşık bir rakam vermektedir.

(3) 1477 yılına ait üçüncü tahmin ise Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından yapılmıştır. Ayverdi hane sayısını 8 katsayısı ile çarpmıştır. Bu çarpım işleminin sonucuna da sözkonusu sayıma dahil olmayan saray, kışlalar, medreseler, hanlar ve vezir konaklarında ikamet eden nüfusun tahmini rakamını eklemiştir.

(4) 1520'ler ve 1570'lere ilişkin tahminler Ömer Lütfü Barkan'ındır (bkz. Barkan, 1953, s. 11; Barkan, 1957, s. 27, ve Tablo 1.2 ve Tablo 1.3). Barkan, İstanbul nüfusu için yaptığı bu tahminlerin hangi belgelere dayandığını açıklamaz.

(5) 1550 yılı tahmini ise Osmanlı'lara esir düşmüş olan İspanyol Cristobal de Villalon'un hâtıratında verdiği hane sayısı toplamının Mantran tarafından 4 ya da 5 katsayısıyla çarpılmasına dayanır (bkz. Mantran, 1962, s. 44).

4.2 İstanbul nüfusu hakkında yapılmış bazı tahminler, 17. yüzyıl – 18. yüzyıl

Yıl	Nüfus
1640[1]	1 000 000
1681[1]	800 000
1690[2]	600 000 - 750 000
1792[3]	500 000

Kaynak: Mantran (1962), Olivier (1977).

Not. 1. Bu yüzyıllar için İstanbul'un nüfusunun tahminine temel teşkil edebilecek hiçbir resmi veri ya da kaynak yoktur. İstanbul'a gelmiş birçok Avrupa'lı seyyahın verdikleri rakamların hemen tümü *olsa olsa* türünden tahminlerdir. Burada bunların hepsini zikretmeyi gereksiz gördük.

2. Olivier 17. ve 18. yüzyıllarda İstanbul'un nüfusu için yapılmış tahminler hakkında şu yorumu yapar: *"Osmanlı İmparatorluğu'nda doğum ve ölüm kayıtlarını kapsayan ahval-i şahsiye sicilleri tutulmadığı için Türkiye'deki şehirlerin nüfuslarını doğru olarak hesaplamak asla mümkün değildir"* (Olivier, 1977, s. 16).

(1) 1640 yılı tahmini Venedik balyozu (elçisi) Contarini tarafından, 1681 yılı tahmini ise başka bir Venedik balyozu olan Civrano tarafından yapılmıştır (bkz. Mantran, 1962, s. 45).

(2) 1690 rakamı Mantran'ın kendi tahminidir. Mantran 1690 yılına ait bir cizye defterinden hareketle, önce bu tarihte cizye vergisine tabi olan gayrımüslim hane sayısını 4 ve 5 katsayılarıyla çarpar. Elde ettiği toplam gayrımüslim nüfus rakamının da İstanbul nüfusunun yüzde 43'sine eşit olduğunu varsayar ve bir toplam tahmin aralığı elde eder (bkz. Mantran, 1962, s. 46-47 ve Mantran, 1987). Bu tahmin sur içi İstanbul'una aittir. Dış mahalle ve köyleriyle birlikte Mantran'a göre İstanbul'un toplam nüfusu 700 bin ile 800 bin arasındadır.

(3) 1792 yılına ait tahmin ise Fransız seyyah Olivier'e aittir. Olivier'in ilginç (ve bilebildiğimiz kadarıyla başka kimse tarafından uygulanmamış olan) tahmin yöntemi günlük buğday tüketimine dayanır. Olivier İstanbul'daki un kapanına her gün giren ekmeklik buğday miktarını kişi başına tahmini ortalama günlük buğday tüketimi rakamına bölerek bir tüketici nüfus tahmini elde eder. Bu 500 bin kişilik tahmin İstanbul, Galata, Üsküdar, Eyüp ve Boğaziçi köylerini kapsar.

4.3 Osmanlı nüfus sayımlarına göre İstanbul'un nüfusu, 19. yüzyıl - 20. yüzyıl başı

Sayım yılı	Nüfus
1844[1]	213 992
1856[1]	236 096
1882[2]	382 376
1885	873 575
1896[3]	1 115 946
1906	864 576
1914[4]	909 978

Kaynak: Memâlik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki, Shaw ve Shaw (1977), Karpat (1978), Shaw (1979), Karpat (1985).

Not. 1. 19. yüzyıl boyunca İstanbul'un nüfusu hakkında Avrupa'lılar tarafından herhangibir Osmanlı belgesine dayanmayan birçok başka tahmin de yapılmıştır. Örneğin, Ubicini 1844 yılı İstanbul ve civarının toplam nüfusunu 891 bin olarak tahmin eder. Ubicini'ye göre yabancı uyrukluları ve İstanbul'da geçici olarak bulunan *bekârları* çıkarınca kentin gerçek nüfusu 750 bindir. Diğer bazı tahminler için bkz. Mayer, 1943, s. 150, Yazan, 1989, s. 63, ve Akarlı, 1972.

(1) 1844 ve 1856 yılları dökümü kentin yalnızca erkek nüfusunu kapsamaktadır. Shaw, bu rakamlardan hareketle 1844 yılı toplam (erkek+kadın) nüfusunu 391 bin, 1856 yılı nüfusunu da 430 bin olarak tahmin eder (bkz. Shaw ve Shaw, 1977, s. 241).

(2) 1882 rakamı 1881'de yapımına başlanan nüfus sayımının geçici sonuçlarını yansıtır. Kesin rakamlar 1885 yılına ait olanlardır.

(3) 1896 rakamı Annuaire Oriental du Commerce'den alınmıştır. İstanbul, Galata, Eyüp ve Beyoğlu'nu kapsayan 1885 sayımı sonuçlarına Vital Cuinet'nin İstanbul'un Anadolu yakası için verdiği rakamları ekleyerek elde edilmiştir (bkz. Tablo 4.4).

(4) 1914 nüfus rakamı, 1906 nüfus sayımı sonuçlarını esas alarak ve doğum ve ölüm rakamlarıyla güncelleştirerek elde edilmiş ve Memâlik-i Osmaniye'nin... içinde yayınlanmıştır.

4.4 Anadolu yakası belediye daireleri ve bazı kazalara göre İstanbul'un nüfusu, 1894
(Vital Cuinet'ye göre)

İstanbul belediye daireleri		Nüfus
Kanlıca	(8. Daire)	25 183
Üsküdar	(9. Daire)	105 690
Üsküdar	(merkez)	82 400
Kuzguncuk		7 624
Kadıköy	(10. Daire)	32 211
Anadolu yakası kazaları		
Adalar		10 530
Büyükada		5 960
Heybeli		2 895
Kınalı		398
Burgaz		1 250
Gebze		19 250
Merkez		6 030
Hereke		2 000
Beykoz		9 494
Merkez		4 363
Kanlıca		25 183
Kartal		18 300
Merkez		1 500
Şile		19 750
Merkez		1 500

Kaynak: Cuinet (Cilt IV/1894).

Not. 1. Cuinet bu rakamları esas itibariyle 1885 sayımının sonuçlarından derlemiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece Asya kıtasındaki bölümüyle ilgilendiği için de İstanbul hakkında başka rakamlar kullanmamıştır.

2. Bu tabloda Daire ya da kazaların altında bunlara dahil olan bazı kaza merkezlerinin ya da nahiyelerin nüfusu verilmektedir.

3. Bu rakamlar daha sonra, 878 bin 565 kişilik İstanbul nüfusu da eklenerek Annuaire Oriental'de yayınlanmıştır (bkz. Tablo 4.3).

4.5 Osmanlı nüfus sayımlarına göre İstanbul'da müslim ve gayrımüslim nüfus oranı 19. yüzyıl - 20. yüzyıl başı

	Nüfus %	
Sayım yılı	Müslim	Gayrımüslim
1844	47.91	52.09
1856	47.51	52.41
1885	44.06	55.94
1896	56.37	43.63
1906	49.93	50.07
1914	61.59	38.41

Kaynak: Shaw (1979), Karpat (1985).

Not. 1. İstanbul'daki yabancı uyruklu kişiler yalnızca 1885 ve 1906 sayım dökümlerinde gözükmektedir. Bunların da müslim-gayrımüslim ayırımı yapılmamıştır. 1906'dan 1914'e geçildiğinde gayrımüslim nüfusta görülen ani azalmanın nedeni, yabancı uyrukluların 1914 dökümünde yer almamalarıdır.

4.6 Osmanlı nüfus sayımlarında dinsel/etnik cemaatlerin İstanbul'un nüfusundaki oranı 19. yüzyıl - 20. yüzyıl başı
(%)

	Sayım yılı				
Dinsel/etnik cemaat	1844	1856	1885	1906	1914
Müslüman	47.91	47.51	44.06	49.93	61.59
Rum	21.39	24.78	17.48	20.41	22.57
Ermeni	22.43	19.08	17.12	7.14	8.02
Katolik	2.40	2.29	0.74	1.07	1.13
Yahudi	5.87	5.60	5.08	5.53	5.73
Yabancı uyruklu	-	-	14.79	14.95	-
Diğer	-	0.74	0.73	0.97	0.96
Toplam	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

Kaynak: Shaw (1979).

Not. 1. İstanbul'daki yabancı uyruklu kişiler yalnızca 1885 ve 1906 sayım dökümlerinde gözükmektedir. Bunların da müslim-gayrımüslim ayırımı yapılmamıştır.

2. Bu iki sayım tarihi dışında cemaatlerin toplam nüfusa oranları da yabancı uyrukluları dışlayarak hesaplanmıştır.

4.7 Belediye dairelerine göre 1885 nüfus sayımında İstanbul'un nüfusu

Belediye Daireleri		Erkek	Kadın	Toplam
1. Daire	(Beyazıt)	84 882	67 081	151 933
2. Daire	(Fatih)	64 021	50 524	114 545
3. Daire	(Cerrahpaşa)	63 541	59 496	123 037
4. Daire	(Beşiktaş)	39 935	30 672	70 607
5. Daire	(Yeniköy)	7 497	6 353	13 850
6. Daire	(Beyoğlu)	156 905	80 388	231 293
7. Daire	(Büyükdere)	8 694	5 951	14 645
8. Daire	(Kanlıca)	16 070	13 088	29 158
9. Daire	(Üsküdar)	53 212	42 455	95 667
10. Daire	(Kadıköy)	14 053	8 743	22 796

Kaynak: Shaw (1979).

Not. 1. Bu tablodan çıkan 867 bin 531'lik toplam nüfus ile Tablo 4.3'deki toplam arasında küçük bir farklılık vardır (binde 7 kadar).

2. İstanbul'un Belediye Dairelerine bu şekilde bölümlenmesi 20. yüzyılın başında değiştirilecektir. Dolayısıyla bu rakamları 1906–1907 sayımı sonuçlarıyla karşılaştırma olanağı yoktur (1906–1907 sayımındaki idari taksimat hakkında bkz. Karpat, 1985, s. 162–163).

3. Shaw'ın dökümüne göre Beyazıt, Fatih, Cerrahpaşa, Üsküdar, Kanlıca ve Kadıköy'de müslüman nüfus çoğunlukta idi. Diğer Daire'lerde ise (Beyoğlu hariç) aşağı yukarı eşit bir dağılım vardı. Beyoğlu'nda ise gayrımüslim nüfus büyük çoğunluğu teşkil ediyordu.

4.8 Dinsel/etnik cemaatlere ve doğum yerlerine göre 1885 nüfus sayımında İstanbul'un nüfusu
(%)

Dinsel/etnik cemaat	Doğum yeri	
	İstanbul	İstanbul dışı
Müslüman	37.30	62.70
Rum Ortodoks	45.02	54.98
Ermeni	52.59	47.41
Yahudi	95.49	4.51
Diğer	36.17	63.83
Toplam	**45.41**	**54.59**

Kaynak: Shaw (1979).

Not. 1. 1895 yılında İstanbul'un 873 bin 575 olan nüfusundan yalnızca 744 bin 322 kişinin doğum yerleri kayıtlı olduğundan oranlar bu rakam üzerinden hesaplanmıştır.

2. Bu oranlar erkeklerde ve kadınlarda çok büyük farklılıklar göstermektedir. Örneğin Müslüman kadınların yüzde 51.9'u İstanbul doğumlu iken Müslüman erkeklerde bu oran sadece yüzde 27.5'dir. Yani İstanbul'da yaşayan Müslüman erkeklerin yüzde 72.5'i taşra doğumludur. 1885 yılında Rum Ortodoks erkek nüfus içinde İstanbul doğumluların oranı yüzde 25.4, Ermeni erkekler içinse yüzde 27.7'dir. Genel olarak da 1885 İstanbul'unda erkeklerin yalnızca yüzde 31.1'i, kadınların ise yüzde 62,8'i İstanbul doğumludur.

3. Bu oranlar İstanbul'un özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında önemli ölçüde göç almış olduğunun bir diğer göstergesi olarak kabul edilmelidir.

4.9 Meslek grubuna göre dinsel/etnik Cemaatlerin İstanbul nüfusundaki oranı, 1885 nüfus sayımı
(%)

Meslek grubu	Cemaatler					
	Müslüman	Rum	Ermeni	Yahudi	Diğer	Toplam
Esnaf, zanaat, ticaret	38.3	25.4	27.0	5.3	4.0	100.0
Devlet memuriyeti	95.3	1.5	2.1	0.4	0.7	100.0
Medrese ve mektep talebeleri	47.8	24.6	21.2	5.3	1.1	100.0
Meslek sahibi olmayanlar, çocuklar ve diğerleri	55.8	20.5	15.5	7.5	0.7	100.0
Toplam	49.4	22.5	20.6	5.5	2.0	100.0

Kaynak: Shaw (1979), Karpat (1985).

Not. 1. Bu oranlar 1885 sayımında İstanbul'da sadece mesleği kayda geçirilmiş olan 407 bin 609 kişi temel alınarak hesaplanmıştır.

2. Her dinsel/etnik cemaatin (Osmanlı'da Tanzimat sonrasındaki adıyla *milletin*) meslek gruplarına göreli katkısı için bu tablonun Tablo 4.5 ve Tablo 4.6'daki dağılımlarla karşılaştırılması gerekmektedir.

4.10 Bazı resmi Osmanlı yayınlarına göre Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçerken İstanbul'un nüfusunun tahminleri, 1885 - 1935

Yıl	Nüfus
1885[1]	873 575
1914[1]	909 978
1914[2]	977 262
1922[2]	1 129 655
1922[3]	710 286
1925[4]	1 011 165
1926[4]	1 048 971
1927	690 857
1935	741 148

Kaynak: Johnson (1922), İstanbul Beldesi İhsaiyat (İstatistik) Mecmuası (1330 ve 1337), Toprak (1983), Toprak (1992), Ergin (1934).

Not. 1. 1927 ve 1935 yıllarına ait rakamlar Cumhuriyet'in ilk iki nüfus sayımının sonuçlarıdır.

2. Bu rakamlar dizisini, iç tutarlılıkları açısından karşılaştırıp incelemiş olan Zafer Toprak, 1914'ten sonraki en güvenilir rakamların 1922 (b) ve 1927 ile 1935 Nüfus Sayımı rakamları olduğunu ileri sürer (bkz. Toprak, 1983, s.70, ve Toprak, 1992, s.120).

(1) 1885 ve 1914 yılına ait birinci rakamlar Osmanlı Nüfus sayımlarının sonuçlarıdır (bkz. Tablo 4.3).

(2) 1914 yılına ait ikinci ve 1922 yılına ait ilk tahminler İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası tarafından yayınlanmıştır.

(3) 1922 yılına ait ikinci tahmin İstanbul Zaptiye Nezareti (Emniyet Müdürlüğü) tarafından yaptırılan bir hane ve nüfus sayımına dayanır (bkz. Ergin, Osman Nuri 1925, s. 228–229).

(4) 1925 ve 1926 yıllarına ait rakamlar Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnameleri içinde yayınlanmıştır. (bkz. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnamesi 1925–26, İstanbul, 1926, ve Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnamesi 1926–1927, İstanbul, 1927).

4.11 Bazı Avrupa ve Amerika yayınlarına göre İstanbul nüfusunun tahminleri, 19. yüzyıl sonu - Cumhuriyet öncesi

Yıl	Yayın	Nüfus
1895	Harper's Book of Facts (New York)	925 00
1900	Murray's Handbook for Travelers in Constantinople	943 975
1903	New International Encyclopedia	1 100 000
1909	New International Encyclopedia	1 106 000
1910	Black's Guide Book	1 200 000
1911	Encyclopedia Britannica	800 000–1 100 000
1914	Whitaker's Almanack	1 200 000
1919	The Asiatic Review	1 104 984
1920	Almanach de Gotha	1 200 000
1920/21	Annuaire Général de la France	1 200 000
1921	Whitaker's Almanack	1 000 000

Kaynak: Johnson (1922).

Not. 1. Johnson tarafından derlenen bu tahminlerin hiçbiri somut veri ya da araştırmaya dayanmazlar. Bazıları popüler coğrafya kitaplarından ve hatta turist rehberlerinden alınmışlardır.

2. Bu rakamlar arasında yalnızca Encyclopedia Britannica'nın 1911 baskısı, bir Osmanlı yayınına doğrudan atıfta bulunmakta ve 1885 nüfus sayımının resmî sonucu olan 873 bin 565 rakamını zikretmektedir.

4.12 İstanbul'da doğurganlık göstergeleri, 1885–1907

Yaş Grupları	Yaşa göre özel doğurganlık oranları	
	1885	1907
10 - 14	0.014	0.010
15 - 19	0.125	0.090
20 - 24	0.135	0.180
25 - 29	0.207	0.178
30 - 34	0.149	0.182
35 - 39	0.059	0.098
40 - 44	0.010	0.024
45 - 49		0.008
Toplam doğurganlık oranı	3.50	3.88

Kaynak: Behar (1987), Duben ve Behar (1991).

Not. Bu göstergeler 1885 ve 1906–1907 nüfus sayımının hane verilerinden derlenerek hesap edilmiştir. Hesap yöntemi için bkz. Duben ve Behar, 1991, s. 189–193.

4.13 Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçerken İstanbul'da ortalama evlenme yaşları, 1906 - 1940

Yıl	Erkek	Kadın
1906 - 1910	29.25	19.83
1911 - 1915	29.77	20.00
1916 - 1920	30.38	20.85
1921 - 1925	30.06	21.26
1926 - 1930	29.81	21.53
1931 - 1935	29.31	22.71
1936 - 1940	29.68	23.66

Kaynak: Behar (1985), Duben ve Behar (1991), Behar (1991).

Not. 1. Bu yaşlar ilk evlenme yaşlarıdır. İkinci evlilikler hesaba katılmamıştır.

2. Bu ortalama evlenme yaşları İstanbul'un sadece Müslüman kadınlarını kapsar.

3. Bu ortalama evlenme yaşları 1907 nüfus sayımından sonra tutulmaya başlanan ve bütün nikâhların kaydedildiği Evlenme Vukuat Defterleri'nden İstanbul'un beş ilçesinde yüzde 10'luk bir örneklem alınarak hesap edilmişlerdir. Toplam olarak 5 bin kadar nikâh kaydı incelenmiştir. (bkz. Duben ve Behar, 1991, s. 122-131).

4. Gerek 1885, gerekse 1907 nüfus sayımında ve onu izleyen yıllarda İstanbul'da çok eşli evlilik yapmış olan erkeklerin evli erkeklerin toplamına oranı yüzde 2 ile yüzde 2,5 arasındadır. (bkz. Behar, 1991).

4.14 İstanbul kenti için bazı demografik göstergeler, 1907

Demografik göstergeler	
Kaba doğum oranı (binde)	29.400
Toplam doğurganlık oranı	3.880
Evlilik için toplam doğurganlık oranı	5.490
Kadınlar için ortalama evlilik yaşı (*Singulate mean age at marriage*)	20.500
Evlilik indeksi [C(m)]	0.707

Kaynak: Behar (1985), Behar (1987), Duben ve Behar (1991).

Not. 1. Tüm bu göstergeler 1907 sayımından alınan yüzde 5'lik bir örneklem kullanılarak elde edilmiştir (Behar, 1985; Duben ve Behar, 1991).

2. C(m), 15–49 yaşları arasındaki kadınlar için bir toplam evlilik indeksi niteliğini taşır. 15–49 yaşları arasındaki kadınların tümü evli ise indeks 1'e, hiçbiri değilse sıfıra eşittir. Evlilik dışı doğumlar yok varsayıldığında bu endeks toplam doğurganlık oranı ile evlilik içi toplam doğurganlık oranı arasındaki bağlantıyı sağlar.

3. Kadınlar için sayımdan elde edilen ortalama evlilik yaşı (singulate mean age at marriage) nüfus sayımı sırasında çeşitli yaş gruplarındaki kadınların medeni durumlarından hareketle Hajnal Yöntemi ile hesaplanmıştır. 1885 yılındaki sayımda bu ortalama yaş 19.1 idi (bkz. Duben ve Behar, 1991, 1. 123).

4.15 İstanbul'da yetişkinler için yaşam tablosu değerleri, 19. yüzyılın ikinci yarısı

n. Yaş l(n). Hayatta kalanlar (n)d(x). Belirli bir yaş aralığında ölenler (n)q(x). n yaşında ölüm olasılığı

Erkekler				Kadınlar			
n	l(n)	(n)d(x)	(n)q(x)	n	l(n)	(n)d(x)	(n)q(x)
37.5	1000	36	1.0360	30	1000	35	0.0350
40	964	73	0.0757	35	965	46	0.0477
45	891	20	0.0224	40	919	52	0.0566
50	871	78	0.0895	45	867	50	0.0679
55	793	88	0.1110	50	817	76	0.0930
60	705	102	0.1447	55	741	63	0.0850
65	603	136	0.2255	60	678	41	0.0605
70	467	110	0.2355	65	637	97	0.1523
75	357	167	0.4678	70	540	128	0.2370
80	190	98	0.5158	75	412	162	0.3932
85	92			80	250		

Kaynak: Behar (1990), Behar (1994).

Not. 1. Bu Yaşam Tabloları *Brass Tekniği* kullanılarak hazırlanmıştır. Bu teknik, sayım sırasında sayılan her kişinin annesi ve/veya babasının o anda hayatta olup olmadığı sorusuna verilen cevaplara dayanmaktadır. Bu soruya alman yanıtlar oranlanıp yaşlara göre tasnif edilmektedir. Bu oranlar daha sonra, doğurganlığa ilişkin bazı varsayımların da yapılmasıyla, yaşam tablosu değerlerine dönüştürülmektedir. Ne var ki, bu yöntemle, bebek ve çocuk ölümlerinin değil, yalnızca yetişkin ölümleri tahminleri elde edilmektedir (bkz. Brass, 1975).

2. Erkeklerde 40 yaşında yaşam umudu 28.3 yıl, 60 yaşında da 14.6 yıldır. Kadınlar içinse bu iki rakam 32.1 yıl ve 16.7 yıldır.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Osmanlı ve Türk Resmi İstatistik Yayınları

1. **Dersaadet ve Bilad-ı Selâsede 1301 Senesinde Mevcut Nüfusun İstatistiki**, İstanbul, Nezaret-i Umur-u Dahiliye, 1302.

2. **Devlet-i Aliye-yi Osmaniyenin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumisidir**, Nezâret-i Umur-u Ticaret ve Nafia, İstatistik-i Umumi İdaresi, İstanbul 1316.

3. **Genel Nüfus Sayımı, 20 İlk Teşrin 1935: Kat'i Tasnif Neticeleri**, Ankara, 1937.

4. **Memâlik-i Osmaniyenin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği**, Dahiliye Nezareti, Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti, İstanbul, 1336.

5. **Senelik İhsaiyat-ı Maliye, 1327**, İstanbul, 1330.

6. **Tableaux İndiquant le Nombre des Divers Éléments de la Population dans l'Empire Ottoman au 1er Mars 1330 (14 Mars 1914)**, İstanbul, 1919.

7. **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnamesi 1925-26**, İstanbul, 1926,

8. **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnamesi 1926-27**, İstanbul, 1927.

9. **Yirmi Sekiz Teşrin-i Evvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri: Mufassal Neticeler, İcmal Tabloları**, Ankara, 1929.

Bibliyografyalar

1. Engign Deniz AKARLI **Ottoman Population in Europe in the 19th Century-Its Territorial, Racial and Religious Composition**, MA Thesis, University of Wisconsin, 1972 ("Bibliografya", s. 170-191).

2. Justin Mc CARTHY ve J. Dennis HYDE "Ottoman Imperial and Provincial Salnames", **Middle Eastern Studies Association Bulletin**, 13/1, Temmuz 1979, s. 10-20.

3. Daniel PANZAC "La Population de l'Empire Ottoman et de ses Marges du XV éme au XIX éme Siécles: Bibliographie et Bilan Provisoire", **Revue de l'Occident Musulman et de la Mediterrannée** (Aix en Provence), 31, 1, 1981, s. 11.-137.

4. Daniel PANZAC **La Peste dans l'Empire Ottoman 1700-1850**, Louvain, Peeters, 1985 ("Bibliyografya", s. 529-574).

5. Daniel PANZAC La Population de l'Empire Ottoman-Cinquante ans (1941-1990) de Publications et de Recherches, Aix-en-Provence, Travaux et Documents de l'IREMAM no. 15, Aix en Provence, 1993

Metodoloji

1. Ömer Lütfü BARKAN "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 2, 1940-1941, Sayı 1 ve 2, s. 20-59, 214-247.

2. Ömer Lütfü BARKAN "Notes sur les Sources de Démographie Historique Existant en Turquie", Colloque de Démographie Historique, Liége, 1963, s. 380-398.

3. Ömer Lütfü BARKAN ve Enver MERİÇLİ Hüdaverdigâr Livası Tahrir Defterleri-I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

4. Cem BEHAR "The 1300 (1885) and 1322 (1907) Tahrirs as Sources for Ottoman Historical Demography", Boğaziçi University Research Papers, İstanbul, 1985.

5. Nicoara BELDİCEANU Recherches sur la Ville Ottomane au XVème Siècle, Bibliothèque Archéologique et Historique de l'Institut Français d'Archéologie d'Istanbul, Paris, 1973

6. Eugénie BIETRY-ELİFOĞLU "Some Notes on Methodology for Demographic Analysis of 16th Century Ottoman Military Registers", Turkis Studies Association Bulletin, 2/1, Marc 1987, s. 12-15.

7. William BRASS Methods for Estimating Fertility and Mortality from Limited and Defective Data, University of North Carolina, Chapel Hill, 1975.

8. Leila ERDER "The Measurement of Preindustrial Population Changes: The Ottoman Empire from the 15th to the 17th Century", Middle Eastern Studies, 11, 3, October 1975, s. 284-299.

9. Leila ERDER ve Suraiya FAROQHİ "Population Rise and Fall in Anatolia, 1550-1620', Middle Eastern Studies, 15/3, 1979, s. 322-345.

10. Nejat GÖYÜNÇ "Hane Deyimi Hakkında", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 32, 1979, sayfa 331-348.

11. Halil İNALCIK Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1954.

12. John HAJNAL "Age at Marriage and Proportions Marrying", Population Studies, 7, 2, Kasım 1953, s. 111-135.

13. Kemal KARPAT "The Ottoman Demography in the Nineteenth Century: Sources, Concepts, Methods", J.L. Bacqué-Grammont ve Poul Dumont (yay.) **Economie et Sociétés dans l'Empire Ottoman**, Paris, Edutions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1983, s. 207-217.

14. Marcel REINHARD, André ARMENGAUD ve Jacques DUPAQUIER **Histoire Générale de la Population Mandiale**, Paris, Montchrestien, 1966.

15. Gilles VEINSTEIN "Les Registres de Recensement Ottomans. Une source pour la Démographie à l'Époque Moderne", **Annales de Démographie Historique**, 1990, s. 365-378.

Osmanlı Öncesi Dönem

1. Peter CHARANİS "Observations on the Demography of the Byzantine Empire", **Thirteenth International Congress of Byzantine Studies-Main Papers**, Oxford, 1966.

2. Josiah Cox RUSSELL **Late, Ancient and Medieval Population**, Transactions of the American Philosophical Society, N.S. 48/3, Philadelphia, 1958.

3. Josiah Cox RUSSELL "Late Medieval Balkan and Asia Minor Population", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, 3, 1960, s. 265-274.

4. Speros VRYONİS **Byzantium and Europe**, London, 1967.

5. Speros VRYONİS **The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century**, Berkeley, University of California Press, 1971.

6. Elisabeth ZACHARIADOU "Notes sur la Population de l'Asie Mineure Turque au XIVème Siècle", **Byzantinische Forschungen**, 12, 1987, s. 223-231.

Osmanlı Klâsik Dönemi (15.yüzyıl-17.yüzyıl)

1. Ömer Lütfü BARKAN "Osmanlı İmparatorluğu'nda bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **İ.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası**, 9, 1952, s. 544-561.

2. Ömer Lütfü BARKAN "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt X, 1953, sayfa 1-26.

3. Ömer Lütfü BARKAN "Essai sur les Données Statistiques des Registres de Recensement dans l'Empire Ottoman aux XVe et XVIe Siècles", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, 1, 1957, s. 9-36.

4. Ömer Lütfü BARKAN "Research on the Ottoman Fiscal Surveys", M. Cook (yay). **Studies in the Economic History of the Middle East from the Rise of Islam to the Present Day** içinde, London, Oxford University Press, 1970, s. 163-171.

5. Fernand BRAUDEL La Méditerrannée et le Monde Méditérrannéen à l'Epoque de Philippe II, Paris, Armand Colin, 1966.

6. Michael COOK Population Pressure in Rural Anatolia: 1450–1600, London, Oxford University Press, 1972.

7. Halime DOĞRU Onaltıncı Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı, İstanbul, AFA Yayınları, 1992.

8. Feridun EMECEN Onaltıncı Asırda Manisa Kazası, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

9. Leila ERDER ve Suraiya FAROQHI "The Development of the Anatolian Urban Network during the Sixteenth Century", Journal of the Economic and Social History of the Orient, 23/3, 1980, s. 265-303.

10. Özer ERGENÇ Onaltıncı Yüzyılda Ankara ve Konya, Ankara, Ankara Enstitüsü Vakfı, 1995.

11. Özer ERGENÇ "1600-1615 Yılları arasında Ankara İktisadi Tarihine Ait Araştırmalar", O. Okyar ve Ü. Nalbantoğlu (yay.) Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler-Tartışmalar içinde, Ankara, 1975, s. 145-168.

12. Özer ERGENÇ "Onyedinci Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", Osmanlı Araştırmaları, 1, 1980, s. 85-108.

13. Suraiya FAROQHİ "Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia" International Journal of Turkish Studies, Cilt 1, no.1, 1979-80, s. 19-43.

14. Suraiya FAROQHİ Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia-Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting, Cambridge, Cambridge University Press, 1984.

15. Suraiya FAROQHİ Men of Modest Substance-House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri, Cambridge, Cambridge University Press, 1987.

16. Haim GERBER "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa 1600-1700", International Journal Of Middle Eastern Studies, 12, 1980, s. 231-244.

17. Haim GERBER Economy and Society in an Ottoman City: Bursa 1600-1700, Jerusalem, The Hebrew University, 1988.

18. Dan GOFFMAN İzmir and the Levantine World, 1550-1650, Seattle, University of Washington Press, 1990.

19. Nejat GÖYÜNÇ Onaltıncı Yüzyılda Mardin Sancağı, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1969.

20. Melih GÜRSOY Tarihi, Ekonomisi ve İnsanları ile Bizim İzmir'imiz, İzmir, 1993

21. Yusuf HALAÇOĞLU "XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlar'da Bazı Osmanlı Şehirleri", Belleten, 53, 1989, s. 637-678.

22. Wolf Dieter HÜTTEROTH ve Kamal ABDUL FATTAH Historical Geopraphy of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century, Frankische Geographische Gesellschaft, Erlangen, 1977.

23. C. ICONOMOS ve B. SLAARS Etude sur Smyrne, İzmir, 1968.

24. Halil İNALCIK "The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600", Halil İNALCIK ve Donald QUATAERT (der.) An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914 içinde, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, s. 9-411.

25. C. ISSAWI "Comment on Professor Barkan's Estimate of the Population of the Ottoman Empire in 1520-1530", Journal of the Economic and Social History of the Orient, 1, 1958, s. 329-331.

26. Ronald C. JENNINGS "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", International Journal of Middle Eastern Studies, 7, 1976, s.21-57.

27. Ronald C. JENNINGS "The Population, Society and Economy of the Region of Erciyeş Dağı in the Sixteenth Century", Contributions à l'Histoire Économique et Sociale de l'Empire Ottoman, Louvain, Peeters, 1983, s. 149-250.

28. Ronald C.JENNINGS "The Population, Taxation and Wealth in the Cities and Villages of Cyprus, according to the Detailed Population Survey (defter-i mufassal) of 1572", Journal of Turkish Studies, 1986, 10, s. 175-189.

29. Heath W. LOWRY The Ottoman Tahrir Defters as a Source for Urban Demographic History: The Case Study of Trabzon (ca. 1486-1583), UCLA Ph.D. Thesis, 1977.

30. Heath W. LOWRY Trabzon Şehrinin İslâmlaşma ve Türkleşmesi, 1461-1583, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1981.

31. Robert MANTRAN Istanbul dans la Seconde Moitié du XVII'ème Siècle-Essai d'Histoire Institutionnelle, Economique et Sociale, Paris, Librairie Adrien Maisonneuve, 1962 [Türkçe Çevirisi: 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul-Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1990].

32. Justin A. Mc CARTHY "Ottoman Statistical Sources on Arabian Population", **Studies in the History of Arabia**, 1, 2, Riad, 1979, s. 113-133.

33. Bruce Mc GOWAN "The Age of the Ayans, 1699-1812", Hali İNALCIK ve Donald QUATAERT (der.) **An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914** içinde, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, s. 637-759.

34. İsmet MİROĞLU **16. Yüzyılda Bayburt Sancağı**, İstanbul, 1975.

35. İsmet MİROĞLU **Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)**, Ankara Türk Tarih Kurumu, 1990.

36. Daniel PANZAC **La Peste dans l'Empire Ottoman, 1700-1850**, Louvain, Peeters, 1985.

37. Selami PULAHA "Aspects de la Démographie Historique des Contrées Albanaises pendant les XVème et XVIème Siècles", **Studia Albanica**, 1984, 2, s. 65-76.

38. André RAYMOND "Signes Urbains et Étude de la Population des Grandes Villes Arabes à l'Époque Ottomane", **Bulletin d'Etudes Orientales**, 27, 1974, s. 183-193.

39. André RAYMOND "La Population du Caire et de l'Egypte à l'Époque Ottomane et sous Muhammad Ali", **Mémorial Ömer Lütfi Barkan**, Paris, 1980, s. 169-178.

40. André RAYMOND "The Population of Aleppo in the Sixteenth and Seventeenth Centuries according to Ottoman Census Documents", **International Journal of Middle Eastern Studies**, 16, 1984, s. 447-460.

41. André RAYMOND **The Great Arab Cities in the 16th-18th Centuries. An Introduction**, New-York, New-York University Press, 1984.

42. Louis ROMAN "Romanian Research in Historical Demography", **Journal of Family History**, 6, 2, 1981, s. 231-233.

43. Louis ROMAN "Statistiques Fiscales et Statistiques Démographiques ou les Fausses Apparences. Les Pays Roumains et les Autres Régions Européennes aux XVème-XIXème Siècles", **Annales de Démographie Historique**, 1985, s. 245-280.

44. Traian STOIANOVICH "Family and Household in the Western Balkans 1500-1700", **Mémorial Ömer Lütfü Barkan**, Paris, 1980, s. 189-203.

45. György SZEKELY "Les Conséquences Démographiques de la Domination Ottomane", B.KÖPECZİ ve E.BALASZ (yay.) **Paysannerie Française, Paysannerie Hongroise, XVIème-XXème Siècles**, Budapeşte, Akademiai Kiado, 1973, s. 99-101.

46. İlhan ŞAHİN "Osmanlı Devrinde Kırşehir'in Sosyal ve Demografik Tarihi (1485-1584)", **Türk Kültürü ve Ahilik**, İstanbul, 1986, s. 227-233.

47. Necmi ÜLKER The Rise of İzmir (1683-1740), University of Michigan, unpublished Ph.D. Thesis, 1974.

48. Mehmet Ali ÜNAL XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

49. M. Asım YEDİYILDIZ "Şer'iye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyo-ekonomik Yapısı (1656-1658)", Vakıflar Dergisi, XXIII, 1994, s. 177-228.

50. Bahaeddin YEDİYILDIZ Ordu Kazası Sosyal Tarihi, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

51. Antonina ZELJAZKOVA "Ottoman Turkish Colonization in Albania and some Aspects of the Ensuing Demographic Changes", Etudes Balkaniques, 20, 1984, 2, s. 67-84.

18. yüzyıl, 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl

1. Engin Deniz AKARLI Ottoman Population in Europe in the 19th Century-Its Territorial, Racial and Religious Composition, MA Thesis, University of Wisconsin, 1972.

2. Fazıla AKBAL "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", T.T.K. Belleten, 15, 60, 1961, s. 617-628.

3. Mahir AYDIN "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990, s. 81-107.

4. Youssef COURBAGE ve Philippe FARGUES Chrétiens et Juifs dans l'Islam Arabe et Turc, Paris, Fayard, 1992.

5. Vital CUINET La Turquie d'Asie-Géographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de l'Asie Mineure, Paris, Ernest Leroux, Cilt, I-IV 1892-1894.

6. Musa ÇADIRCI "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", Osmanlı Araştırmaları I, 1980, s. 109-132.

7. Musa ÇADIRCI Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.

8. Paul DUMONT ve François GEORGEON (yay.) Villes Ottomanes a la Fin de l'Empire, Paris, L'Harmattan, 1992.

9. Vedat ELDEM Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında bir Tetkik, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1970.

10. Leila Thayer ERDER The Making of Industrial Bursa: Economic Activity and Population in a Turkish City 1835-1975, Princeton University Ph. D. Thesis, 1976.

11. Haim GERBER "The Population of Syria and Palestine in the Nineteenth Century", Asian and African Studies (Jerusalem), 13, 1979, s. 58-80.

12. François GEORGEON "Du Poil de Chèvre au Kalpak, l'Évolution d'Ankara au Siècle Dernier de l'Empire Ottoman", Paul DUMONT ve François GEORGEON (yay.) Villes Ottomanes à la Fin de l'Empire, Paris, L'Harmattan, 1992, s. 115-135.

13. Charles ISSAWI "Population and Resources in the Ottoman Empire and Iran", R. OWEN ve G. NAFF (eds.) Studies in Eighteenth Century Islamic History, London, Southern Illinois University Press, 1977 s. 152-165.

14. Charles ISSAWI The Economic History of Turkey, 1800-1914, Chicago, The University of Chicago Press, 1980.

15. Enver Ziya KARAL Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı-1831, Ankara, İstatistik Umum Müdürlüğü, 1943.

16. Kemal KARPAT "Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893", International Journal of Middle Eastern Studies, 9, 1978, s. 237-274.

17. Kemal KARPAT "Population Movements in the Ottoman State in the Nineteenth Century: an Outline", J.L. Bacqué-Grammont ve P. Dumont (yay.) Contributions à l'Histoire Economique et Sociale de l'Empire Ottoman, Paris. 1983, s. 385-428.

18. Kemal KARPAT Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics, Madison, The University of Wisconsin Press, 1985.

19. Gün KUT "Trabzon in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries: The Case of an Anatolian Port City during the Dissolution of the Ottoman Empire-A Preliminary Historical Outline", yayınlanmamış makale, 1986.

20. Cevdet KÜÇÜK "Tanzimat Devrinde Erzurum'un Nüfus Durumu", Tarih Enstitüsü Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 7-8, 1976-77, s. 185-223.

21. Abraham MARCUS The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century, New-York, Columbia University, Press, 1989.

22. Justin Mc CARTHY "The Population of Ottoman Syria and Iraq, 1878-1914", Asian and African Studies (Jerusalem), 15, 1981, s. 3-44.

23. Justin McCARTHY "Foundations of the Turkish Republic: Social and Economic Change", Middle Eastern Studies, 19, 1, 1983, s. 139-151.

24. Justin McCARTHY The Arab World, Turkey and the Balkans (1878-1914): A Handbook of Historical Statistics, Boston, G.K. Hall, 1982.

25. Justin McCARTHY Muslims and Minorities-The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire, New York, New York University Press, 1983.

26. Justin McCARTHY "The Population of Ottoman Europe Before and After the Fall of the Empire", H.LOWRY ve R.HATTOX (yay.) Third Congress on the Social and Economic History of Turkey, İstanbul, The ISIS Press, 1990, s. 275-297.

27. Justin McCARTHY "Muslim Refugees in Turkey: The Balkan Wars, World War I and the Turkish War of Independence", Essays in Honor of Andreas Tietze, İstanbul, The ISIS Press, 1993, s. 87-111.

28. Nicholas MİKHOV La Population de la Turquie et de la Bulgaria au XVIIIème et au XIXème Siècles, 5 Cilt, Sofya (1915, 1923, 1924, 1935, 1968).

29. Rıfat ÖZDEMİR 19. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara, 1986.

30. Daniel PANZAC "Les Bases Démographiques de l'Affrontement Turco-Egyptien de 1830-1840", Economies et Sociétés dans l'Empire Ottoman, Paris, Editions du CNRS, 1983, s. 219-234.

31. Daniel PANZAC "l'Enjeu du Nombre: La Population de la Turquie de 1914 à 1927", Revue du Monde Musulman et de la Méditerrannée, 1988, 4, s. 45-67.

32. Daniel PANZAC "La Population de la Macédoine au XIXème Siècle", Revue du Monde Musulman et de la Méditerrannée, 1992, 4, s. 113-134.

33. Daniel PANZAC "The Population of Egypt in the 19th Century", Asian and African Studies, 21, 1987, s. 11-32.

34. Donald QUATAERT "The Age of Reforms, 1812-1914", Halil İNALCIK ve Donald QUATAERT (der.) An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914 içinde, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, s. 759-947.

35. SELAHATTİN Bey La Turquie à l'Exposition Universelle de 1867, Paris, 1867.

36. Stanford J. SHAW ve Ezel Kural SHAW History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Cilt II, Cambridge, Cambridge University Press, 1977.

37. Stanford J. SHAW "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", International Journal of Middle Eastern Studies, 9, 1978, s. 323-338.

38. Stanford J. SHAW "Ottoman Population Movements during the Last Years of the Empire, 1885-1914: Some Preliminary Remarks", Osmanlı Araştırmaları, 1, 1980, s. 191-205.

39. Frederic C. SHORTER ve Miroslav MACURA **Trends in Fertility and Mortality in Turkey, 1935-1975,** National Academy Press, Washington D.C., 1982

40. Frederic C. SHORTER "The Population of Turkey after the War of Independence", **International Journal of Middle Eastern Studies,** Kasım 1985, s. 417-441.

41. İlhan TEKELİ "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorumu", **Toplum ve Bilim,** 50, 1990, s. 49-71.

42. Nicolai TODOROV "The Balkan Town in the Second Half of the 19th Century", **Etudes Balkaniques,** 2, 1969, s. 31-50.

43. Nicolai TODOROV "Les Documents Osmano-Turcs de la Biblithèque de Sofia en tant que Source Démographique (Exemples de 1860-1870)", **Annales de Démographie Historique,** 1970, s. 123-131.

44. Nicolai TODOROV "Données Démographiques sur la Population Urbaine de la Province Danubienne (Tuna Vilâyeti) en 1866", **Economies et Sociétés dans L'Empire Ottoman,** Paris, Editions du CNRS, 1983, s. 235-242.

45. Nicolai TODOROV **The Balkan City: 1400-1900,** University of Washington Press, Seattle, 1983.

46. Maria N. TODOROVA "Population Structure, Marriage Patterns, Family and Household according to Ottoman Documentary Material from North-Eastern Bulgaria in the 60's of the 19th Century", **Etudes Balkaniques,** 1983, 1, s. 59-72.

47. Maria N. TODOROVA "Was There a Demographic Crisis in the Ottoman Empire in the Seventeenth Century?", **Etudes Balkaniques,** No. 2, 1988.

48. Maria N. TODOROVA **Balkan Family Structure and the European Pattern; Demographic Developments in Ottoman Bulgaria,** Washington, The American University Press, 1993.

49. Jean Henri Abdolonyme UBICINI **Letters on Turkey,** London, J. Murray, 1856.

50. Malcolm WAGSTAFF "A Note on some 19th Centrury Population Statistics for Lebanon" **British Society for Middle Eastern Studies Bulletin,** 1986, s. 27-35.

51. Meir ZAMİR "Population Statistics of the Ottoman Empire in 1914 and 1919", **Middle Eastern Studies,** 17, 1, Ocak 1981, s. 85-106.

İstanbul

1. Münir AKTEPE "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,** 9, 13, 1978.

2. Marie M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU "La Politique Démographique des Sultans à Istanbul (1453-1496)", **Revue des Edudes du Sud-Est Européen, 28,** 1990, s. 45-56.

3. Zeki ARIKAN "Şeyhülislâm Zekeriyya Efendi'nin İstanbul Sayımı (985/1577-78)", **Tarih Boyunca İstanbul Semineri (bildiriler),** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1989, s. 39-57.

4. Ekrem Hakkı AYVERDİ **Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskân ve Nüfusu,** Ankara, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1958.

5. Ömer Lütfü BARKAN ve Ekrem Hakkı AYVERDİ **İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri,** İstanbul, 1970.

6. Cem BEHAR "Nuptiality and Marriage Patterns in Istanbul (1885-1940)", **Boğaziçi University Research Papers (85/04),** İstanbul, 1985.

7. Cem **BEHAR** "Evidence on Fertility Decline in Istanbul (1885-1940)", **Boğaziçi University Research Papers (87/07),** İstanbul, Haziran 1987.

8. Cem BEHAR "An Estimate of Adult Mortality in Istanbul in the Second Half of the Nineteenth Century", **Boğaziçi University Research Paper (1990/12),** İstanbul, 1990.

9. Cem BEHAR "Polygyny in Istanbul (1885-1926)", **Middle Eastern Studies (London),** Vol. XXVII, 3 Temmuz 1991, s. 477-486.

10. Cem **BEHAR** "An Estimate of Adult Mortality in Istanbul in the Second Half of the Nineteenth Century", **Toplum ve Ekonomi,** 7, Ekim 1994, s. 95-107.

11. Alan DUBEN "Osmanlı İstanbul'unda Evlilik ve Hane Kurma", **Toplum ve Bilim,** 42, 1988, s. 27-42.

12. Alan DUBEN "Understanding Muslim Households and Families in Late Ottoman Istanbul", **Journal of Family History,** 15, 1, 1990, s. 71-86.

13. Alan DUBEN ve Cem BEHAR **İstanbul Households, Marriage, Family and Fertility, 1880-1940,** Cambridge, Cambridge University Press, 1991.

14. Osman Nuri ERGİN **İstanbul Şehri Rehberi,** İstanbul, 1934.

15. Halil İNALCIK "İstanbul", **Encyclopedia of Islam,** IV, 1973, Leiden, Brill, s.233-259.

16. Clarence Richard JOHNSON **Constantinople Today or the Pathfinder survey of Constantinople - A Study in Oriental Social Life,** New-York, Macmillan, 1922 [Türkçe çevirisi: **İstanbul 1920,** İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995].

17. Kemal H. KARPAT "The Social and Economic Transformation of Istanbul in the Nineteenth Century", Bulletin de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen, XII/2, 1974, s. 267-308.

18. Robert MANTRAN "Un Document sur la *Cizye à Istanbul à la fin du XVIIème Siècle*", Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları), Cilt 2, 1987, s. 11-15.

19. Robert MANTRAN 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul - Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.

20. Robert MAYER Byzantion, Kostantinupolis, İstanbul - Eine Genetische Stadtgeographie, Akademie der Wissenschaften in Wien, Denkschriften, 71. Band, 3. Abhandlung, Hölder - Pichler - Tempsky, Viyana ve Leipzig, 1943.

21. Guillaume - Antoine OLİVİER Voyage dans l'Empire Ottoman, l'Egypte et la Perse..., Paris, Agasse, 1809 [bkz. Olivier'in Türkiye Seyahatnamesi (çev. Oğuz GÖKMEN), İstanbul, 1977].

22. Osman Nuri [ERGİN] "İstanbul'un Nüfusu-3" Şehremaneti Mecmuası, 1, Sayı 9, Mayıs 1341 (Mayıs 1925), s. 225-229.

23. Alfons Maria SCHNEIDER "Onbeşinci Yüzyılda İstanbul'un Nüfusu", T.T.K. Belleten, 62, 1952, s. 35-50.

24. Stanford J. SHAW "The Population of Istanbul in the Nineteenth Century", International Journal of Middle Eastern Studies, 10, 1979, s. 265-277.

25. Zafer TOPRAK "La Population d'Istanbul dans les Premières Années de la République", Travaux et Recherches en Turquie (1982), Louvain, Peeters, 1983, s. 63-70.

26. Zafer TOPRAK "Tarihsel Nüfusbilim Açısından İstanbul'un Nüfusu ve Toplumsal Topoğrafyası", Toplum ve Ekonomi, 3, Nisan 1992, s. 109-120.

27. Ümid Meriç YAZAN "Bir Asır boyunca (1840-1940) İstanbul Şehrinin Nüfusunda Meydana Gelen Değişmelerin Tahlili" Tarih Boyunca İstanbul Semineri (Bildiriler), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, s. 59-74.

28. Stefanos YERASİMOS "Onaltıncı Yüzyıl İstanbul Nüfusunun Tekrar Değerlendirilmesi İçin Veriler" Toplumsal Tarih 14, Şubat 1995, s. 26-27.

DİZİN

- A -

Adalar *24; 29; 39; 40; 72*
Adana *7; 23; 25; 33; 38; 39; 40; 43; 47; 55; 56; 61; 64*
Adapazarı *33; 44*
Afrika *21; 26; 28*
Afrodisias *3*
Afyon *7; 33; 44*
Afyonkarahisar *25*
Akçadağ *43*
Akdeniz Adaları *22; 24; 38; 43; 47; 52; 55; 56*
Akhisar *44*
Akkâ *27*
Aksaray *7; 23*
Akşehir *7; 23*
Alacahisar *24*
Alanya *23; 43*
Alaşehir *44*
Almanya *53*
Amasya *7; 8; 23; 25; 43*
Anadolu *3; 4; 26; 29*
Anadolu yakası *72*
Ankara *5; 6; 7; 23; 25; 27; 34; 38; 39; 40; 43; 47; 52; 55; 56; 61; 64*
Antakya *3; 43*
Antalya *25; 33; 43; 61*
Antep *33; 43*
Arabistan *26*
Araç *44*
Arap *4*
Arapkir *43*
Arnavutluk *22; 26*
Asya *21; 26; 28; 29; 38*
Atina *5; 6*
Avrupa *21; 26; 28; 29; 37; 38*
Avusturya-Macaristan *53*
Aydın *3; 23; 33; 38; 39; 40; 44; 47; 52; 55; 56; 61*
Ayvalık *44*

- B -

Bafra *43*
Bağçe *43*
Bağdat *27; 29; 38; 39; 40; 44; 47; 52; 55; 56; 61*
Balıkesir *7; 25; 33; 44; 63*
Bandırma *44*
Bartın *44*
Basra *27; 39; 40; 44; 47; 52; 55; 56; 61*
Başkale *44*
Batı Anadolu *29*
Bayburt *13*
Bayındır *44*
Belçika *53*
Bergama *7; 44*
Beşiktaş *75*
Beyazıt *75*
Beykoz *72*
Beyoğlu *75*
Beyrut *27; 30; 31; 39; 40; 47; 52; 55; 56; 61*
Beyşehir *23*
Biga *23; 39; 40; 44; 52; 55; 56; 61*
Bilecik *44*
Birecik *14; 43*
Bitlis *33; 39; 40; 43; 47; 55; 56; 61*
Bodrum *44*
Boğazlıyan *43;*
Boğdan *22; 26; 29; 38;*
Bolu *23; 44; 61;*
Bolvadin *44*
Bosna *22; 29; 37; 38*
Bosna-Hersek *26*
Boyabat *44*
Bozcaada *43*
Bozok *23*
Buldan *44*
Bulgaristan *22; 26; 29*
Burdur *33*
Burgaz *72*
Bursa *3; 5; 6; 7; 9; 25; 27; 33; 35; 38; 44; 61; 63; 64*
Büyükada *72*
Büyükdere *75*

- C -

Canik *23; 61*
Cebel-i Lübnan *61*
Cerrahpaşa *75*
Cidde *27*

- Ç -

Çanakkale *44; 63*
Çankırı *23; 44*

Çatak 44
Çatalca *39; 40; 47; 52; 55; 56*
Çemişkezek *43*
Çeşme *44*
Çıldır *23*
Çine *44*
Çirmen *24*
Çorum *7; 23; 43*

- D -

Darende *43*
Denizli *44*
Divriği *43*
Diyarbakır *4; 5; 27; 33; 38; 39; 40; 43; 47; 52; 55; 56; 61; 64*
Doğu Anadolu *29*
Doğubeyazıt *43*

- E -

Edirne *5; 6; 24; 25; 27; 29; 33; 37; 38; 39; 40; 47; 52; 54; 55; 56; 63; 64*
Edremit *44*
Eflâk *22; 26; 29*
Eflâk-Boğdan *29; 38*
Ege Adaları *26; 37*
Eğin *43*
Elazığ *39; 40; 48; 52; 55; 56; 61*
Elbistan *43*
Elmalı *43*
Erbaa *43*
Erbil *44*
Erdek *44*
Ereğli *44*
Ergani *43*
Ermenek *43*
Erzincan *17; 33; 43*
Erzurum *8; 27; 29; 33; 38; 39; 40; 43; 47; 52; 55; 56; 61; 64*
Eskişehir *16; 44; 61*
Etopya *26*
Ezine *44*

- F -

Fatih *75*
Finike *43*
Fizan *26*
Foça *44*
Fransa *53*

- G -

Gebze *72*
Gelibolu *24; 27*
Gemlik *44*
Gerede *44*
Gevaş *44*
Geyve *44*
Giresun *43*
Girit *22; 27; 37; 38; 43*
Gördes *44*
Gümüşhane *43*
Gürün *43*

- H -

Hacıbektaş *43*
Hakkâri *44*
Halep *5; 12; 27; 30; 31; 38; 39; 40; 43; 47; 52; 55; 56; 61*
Hamid *23*
Harput *15; 29; 43*
Hendek *44*
Hereke *72*
Hersek *26; 37*
Heybeli *72*
Hicaz *29; 38*
Hollanda *53*
Hozat *43*
Hüdavendigâr *23; 39; 40; 47; 52; 55; 56*

- I -

Isparta *25; 33*

- İ -

İçel *23; 61*
İmroz *43*
İnebolu *44*
İnegöl *44*

İngiltere *53*
İran *53*
İskenderun *43*
İskilip *44*
İspanya *53*
İstanbul *4; 5; 6; 21; 22; 29; 37; 38; 39; 40; 48; 52; 55; 56; 63; 64; 69; 70; 71; 72; 73; 74; 75; 76; 77; 78; 79; 80; 81; 82; 83*
İstanköy *43*
İşkodra *27; 37; 38; 39; 40; 41; 47; 52; 54; 55; 56*
İtalya *53*
İzmir *25; 27; 33; 44; 63; 64*
İzmit *39; 40; 44; 47; 52; 55; 56; 61*
İznik *3; 44*

- K -

Kadıköy *72; 75*
Kandıra *44*
Kanlıca *72; 75*
Karadağ *38*
Karahisar *23; 61*
Karaman *4; 7; 8; 23*
Karesi *23; 61*
Kars *23*
Kartal *72*
Kasaba *44*
Kastamonu *7; 23; 33; 38; 39; 40; 44; 48; 55; 56; 61*
Kayseri *7; 8; 23; 25; 43; 61*
Kemah *17*
Kerkük *44*
Kıbrıs *24; 29; 38*
Kınalı *72*
Kırkağaç *44*
Kırklareli *63*
Kırşehir *7; 16; 23; 43*
Kilis *43*
Kocaeli *23; 63*
Konya *5; 6; 7; 23; 25; 27; 33; 38; 39; 40; 43; 48; 52; 55; 56; 61*
Kosova *39; 40; 48; 54; 55; 56*
Kozan *43*
Köstendil *24*
Kudüs *27; 39; 40; 48; 52; 55; 56; 61*
Kula *44*
Kuzguncuk *72*
Kürdistan *26; 29*
Kütahya *7; 23; 25; 44; 61*

- L -

Lapseki *44*
Larissa *6*
Lice *43*
Livadya *22*
Lofça *32*

- M -

Macaristan *53*
Makedonya *22*
Malatya *3; 7; 33; 43*
Mamuretülaziz *43*
Manastır *5; 6; 24; 37; 39; 40; 48; 52; 54; 55; 56*
Manisa *7; 16; 44; 63*
Maraş *7; 33; 43; 61*
Mardin *14; 43*
Marmaris *44*
Mecitözü *43*
Medine *26; 27*
Mekke *26*
Menemen *44*
Menteşe *23; 61*
Mersin *43*
Merzifon *7; 43*
Mezopotamya *26*
Mısır *26; 29*
Midilli *27; 43*
Midyat *43*
Mihalıççık *44*
Milas *44*
Mora *22*
Mudanya *9; 44*
Mudurnu *44*
Muğla *44*
Musul *27; 39; 40; 44; 48; 55; 56; 61*
Muş *33; 43*

- N -

Nazilli *44*
Niğbolu *6; 24; 32*
Niğde *7; 23; 25; 61; 63*
Niksar *43*
Niş *24*
Nizip *43*
Nusaybin *14; 43*

- O -

Ordu *18; 43*
Osmancık *43*

- Ö -

Ödemiş *44*

- P -

Plevne *32*
Prizren *24; 29; 38*

- R -

Razgrad *32*
Rodos *27; 43*
Romanya *53*
Rûm *7*
Rumeli *4; 24; 26; 29*
Rusçuk *32*
Rusya *53*

- S -

Safranbolu *44*
Sakız *43*
Salihli *44*
Samsun *33; 43; 63*
Sandıklı *44*
Sapanca *44*
Saraybosna *5; 6; 27*
Saruhan *23*
Savur *14*
Selânik *6; 24; 27; 29; 37; 38; 39; 40; 47; 52; 54; 55; 56*
Serez *6*
Seydişehir *7*
Sırbistan *22; 26; 29; 38*
Siirt *43*
Silifke *43*
Silistre *24; 32*
Silvan *43*
Sinop *7; 44*
Siroz *24*
Sisam *38*
Sivas *5; 6; 7; 33; 38; 39; 40; 43; 47; 52; 55; 56; 61; 64*
Sivas-Divriği *23*
Siverek *43*
Sofya *5; 6; 24; 27; 37*
Soma *44*
Söke *44*
Suğla *23*
Sultanönü *23*
Suriye *26; 29; 38; 39; 40; 47; 55; 56; 61*
Sürmene *43*

- Ş -

Şam *5; 27; 30; 31*
Şarkışla *43*
Şebinkarahisar *43*
Şile *72*
Şummu *32*

- T -

Talas *43*
Tarsus *23; 43*
Taşköprü *44*
Tavas *44*
Teke *23*
Tekirdağ *33; 63*
Tesalya *26*
Tırhala *6; 29*
Tırnova *32*
Tire *44*
Tirebolu *43*
Tokat *5; 6; 7; 43*
Tosya *44*
Trablus *26; 29*
Trablusgarp *27; 47; 55; 56*

Trablusşam *27*
Trabzon *8; 11; 23; 33; 36; 38; 39; 40; 43; 48; 52; 55; 56; 61; 64*
Trakya *22; 26*
Tralles *3*
Tuna *29; 32; 37; 38*
Tunus *26; 29*

– U –

Urfa *3; 33; 43; 61*
Uşak *44*

– Ü –

Ünye *43*
Üsküdar *72; 75*
Üsküp *5; 6; 24*

– V –

Van *33; 39; 40; 44; 48; 55; 56; 61*
Varna *27*
Vezirköprü *43*
Vidin *24; 27*
Viranşehir *23*
Vize *24*

– Y –

Yanya *27; 29; 37; 38; 39; 41; 48; 52; 54; 55; 56*
Yemen *29; 38*
Yeniköy *75*
Yıldızeli *43*
Yozgat *43*
Yörük *23*
Yunanistan *53*

– Z –

Zile *43*
Ziştovi *32*
Zor *39; 40; 47; 55; 56; 57; 61*
Zülkadriye *4*